

Yahudilikte Babil Kulesi Miti

Enis İVGİN

Yüksek Lisans

Eskişehir, 2024

YAHUDİLİK’TE BABİL KULESİ MİTİ

Enis İVGİN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS

Eskişehir, 2024

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Enis İVGİN tarafından hazırlanan “Yahudilikte Babil Kulesi Miti” başlıklı bu çalışma 15/10/2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER	
Üye (Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Aynur ÇINAR	
Üye Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU	

ONAY

.../.../2024

Doç. Dr. Şafak AĞDENİZ

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Enis İVGİN

15/10/2024

ÖZ

Yahudilik'te Babil Kulesi Miti

Enis İVGİN

Yüksek Lisans, 2024

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aynur ÇINAR

Bu çalışma, Tanah'ın Yaratılış kitabındaki Babil Kulesi mitini, Yahudi teolojisi üzerindeki etkileri bağlamında ele almaktadır. Tanah'ın yalnızca bir dini metin olmadığını, aynı zamanda insanlık tarihine, kültürel evrimlere ve toplumsal yapıların gelişimine dair geniş bir perspektif sunduğunu vurgulamak önemlidir. Tanah anlatıları, tarihsel olayların kronolojik bir yansıması olarak uzun bir süre kabul edilmiştir, ancak bu anlatıların çoğunda antik dönemin mitolojik unsurlarını görmek mümkündür. Çalışmanın ilk bölümü, Antik Mezopotamya'daki tanrı sistemi, gök ve yer dikotomisi, mabetler ve ibadet pratiklerini ele almaktadır. Mezopotamya'nın dini yapısının, toplumsal yaşam üzerindeki derin etkileri, tanrıların göksel otoritesinin mabetler aracılığıyla nasıl şekillendiği bu bölümde tartışılmaktadır. İkinci bölümde, Tanah'ta anlatılan diğer önemli mitlerden Kayın'ın isyanı ve Nuh Tufanı, Babil Kulesi mitine giden yolda insanlık tarihinin Tanrı'ya karşı gelme eğilimlerini simgeleyen anlatılar olarak değerlendirilmektedir. Babil Kulesi mitinin, antik dönemin çok tanrılı inanç yapısından izler taşıdığı ve insanların Tanrı'ya ulaşma çabası ile Tanrı'nın bu çabaya verdiği tepkiyi anlattığı görülmektedir. Tek bir dil konuşan ve birleşik bir toplum olarak betimlenen insanlık, Tanah'a göre Tanrı'nın gazabıyla dilleri karışarak farklı bölgelere dağıtılmış ve böylece dilsel ve kültürel çeşitlilik meydana gelmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü, Babil Kulesi'nin mimari yönlerini ve Tanrı'nın bu projeye duyduğu öfkenin dillerin karışması ile sonuçlanmasını analiz eder. Aynı zamanda Yahudi teolojisindeki ahlaki dersler ve bu mitin Yahudi inanç sistemi üzerindeki etkileri incelenmektedir. Tanah'ta yer alan bu anlatı, Tanrı'nın otoritesine

karşı çıkmanın nasıl cezalandırıldığını ve insanlığın birliğinin nasıl bozulduğunu simgeleyen güçlü bir uyarıdır. Bu bağlamda, Babil Kulesi miti, dinler tarihi perspektifinden değerlendirilerek kökenlerine ve Yahudi teolojisine etkilerine dair kapsamlı bir inceleme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Babil Kulesi, Mezopotamya, Sümer-Akad-Babil-Asur, Habil-Kabil, Nuh.

ABSTRACT

The Tower of Babel Myth in Judaism

Enis İVGİN

Master's Degree, 2024

Department of Philosophy and Religious Sciences

Supervisor: Prof. Assist. Aynur ÇINAR

This study examines the myth of the Tower of Babel in the Book of Genesis, within the context of its impact on Jewish theology. It is important to emphasize that the Torah is not only a religious text but also provides a broad perspective on human history, cultural evolutions, and the development of social structures. The narratives of the Torah were long regarded as a chronological reflection of historical events, but many of these stories contain mythological elements from ancient times. The first section of the study explores in detail the deity system, the dichotomy between heaven and earth, temples, and religious worship practices in Ancient Mesopotamia. This section discusses how the religious structure of Mesopotamia deeply influenced social life, and how the celestial authority of the gods was shaped through temples. In the second section, other important myths in the Torah, such as Cain's rebellion and the Flood of Noah, are evaluated as narratives symbolizing humanity's tendency to defy God, leading up to the Tower of Babel. The Tower of Babel myth carries traces of the polytheistic belief systems of the ancient world, depicting humanity's attempt to reach God and God's response to this effort. According to the Torah, humanity, described as a unified society speaking a single language, was scattered across different regions as a result of God's wrath, which led to the mixing of languages and the emergence of linguistic and cultural diversity. The third section of the study analyzes the architectural aspects of the Tower of Babel and how God's anger at this project resulted in the confusion of languages. It also examines the moral lessons within Jewish

theology and the impact of this myth on the Jewish belief system. This narrative in the Torah serves as a powerful warning of how defiance against God's authority is punished, and how the unity of humanity is disrupted. In this context, the myth of the Tower of Babel offers a comprehensive examination from a religious history perspective, delving into its origins and its theological implications within Jewish thought.

Keywords: Judaism, Tower of Babel, Mesopotamia, Sumer-Akkad-Babylon-Assyria, Cain and Abel, Noah.

TEŞEKKÜR

Bu alışmanın hazırlanmasında ve tamamlanmasında, hayatımın farklı evrelerinde bana destek olan birçok değerli insanın katkıları yadsınamaz. Bu vesileyle, en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Bu zorlu süreçte yanımda olan ve her daim desteklerini esirgemeyen sevgili eşim Sümeyye Hanım'a en derin teşekkürlerimi sunarım. Onun sabrı, anlayışı ve sevgisi, bu sürecin en büyük motivasyon kaynağı oldu. Aynı zamanda kızım Ayşe Hüma'nın varlığı, her anıma neşe katarak bana umut verdi ve çalışmalarım da ilham kaynağı oldu.

Bu süreçte her zaman yanımda olan sevgili annem, babam ve kardeşlerime de minnettarım. Onların sınırsız sevgisi, anlayışı ve manevi desteğı, bu başarıya ulaşmamı mümkün kılan en önemli faktörlerdendi. Bana olan inançları ve duaları, her zaman en büyük güç kaynağı olarak yanımdaydı.

Ayrıca, dostlarım İzzet Balki ve Tahsin Ercilsin'e de yürekten teşekkür ederim. Onların samimiyeti, desteğı ve teşvikleri, bu süreçte bana moral kaynağı oldu. Birlikte geçirdiğimiz değerli zamanlar, bu çalışmanın zorluklarını daha katlanılabilir hale getirdi.

Son olarak, tez konumun belirlenmesinde ve yazılmasında bana rehberlik eden, desteklerini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Aynur Çınar'a; araştırma sürecinde bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan tüm akademisyenlere ve kurumlara teşekkür ederim. Onların değerli katkıları olmadan bu çalışma tamamlanamazdı.

Teşekkürlerimle,

Enis İVGİN

Eskişehir - 2024

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
RESİM LİSTESİ	xi
TABLO LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	8
ANTİK MEZOPOTAMYA'DA DİN	8
1.1. Mezopotamya ve Tarihsel Önemi	8
1.2. Mezopotamya İnanç Sisteminin Gelişimi	15
1.3. Mezopotamya Tanrı Sistemi	18
1.4. Ziggurat	35
1.5. Mezopotamya Mitlerinde Gök-Yer Dikotomisi	43
İKİNCİ BÖLÜM	52
TANAH'TA BABİL KULESİ'NİN İNŞASI ÖNCESİ YAŞANAN OLAYLAR	52
2.1. KAYIN'IN İSYANI	52
2.1.1. Kayin'in Kimliği	53
2.1.2. Evel'in Doğumu ve Ölümü	55
2.1.3. Kayin'in Soyu	59
2.2. NUH TUFANI	61
2.2.1. Düşmüş Melekler ve Nefiller	62
2.2.2. Nuh Tufanı Sonrası Tanrı İle Ahitleşme	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	73
BABİL KULESİ ANLATISI	73
3.1. Babil'in Kavramsal Çerçevesi	73
3.1.1. Babil	73
3.2. BABİL KULESİ'NİN İNŞASI	78
3.2.1. Babil Kulesi'nin İnşası ve Yapılış Amacı	78
3.2.2. Babil Kulesi'nin Mimari Özellikleri ve Tasvirleri	86
3.3. BABİL KULESİ VE TANRI	89
3.3.1. Tanrı'nın Gazabı	89
3.3.2. Tanrı'nın Dilleri Karıştırması	93
3.4. BABİL KULESİ MİTİNDE TANRI TASAVVURU	97
3.5. BABİL KULESİ'NİN YIKILIŞI SONRASI İNSANLIK	101

SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	110

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Aşk ve savaş tanrıçası İştar. s.26.

Resim 2-3: Babil Kulesi'nin inşası devam ederken. Pieter Bruegel I'in "The Tower of Babel" isimli tablosundan farklı detaylar. s.79.

Resim 4-5: The Schoyen Koleksiyonun'da bulunan M.S. 2063 adlı stel. s.80.

Resim 6: Peter Bruegel I'in 1565'te tamamladığı Babil Kulesi tablosu s.86.

Resim 7: Tanrı'nın Babil Kulesi'ni inşa eden halkların dillerini karıştırması ve onları dünyaya dağıtması. s.95.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Nebukadnezzar II. Ziggurat Kat Planı. s.37.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en kadim metinleri arasında yer alan Tanah, sadece dini bir metin olmanın ötesinde, tarih, kültür ve toplumsal dinamikler hakkında önemli bilgiler sunar. Bu metin, insanlığın ilk günahından büyük tufana, Tanrı ile yapılan ahitlerden insanlığın tekrardan çoğalmasına kadar pek çok olay ve hikayeyi satırları arasında barındırmaktadır.

Antik Mezopotamya, tarihin ilk büyük medeniyetlerinin doğduğu coğrafya olarak, dini inanç ve ritüelleriyle dönemin kültürel yapısında önemli bir etken olmuştur. Mezopotamya'nın çok tanrılı inanç sistemi, toplumların evreni ve doğayı algılayışlarını şekillendirirken, tanrılar arasındaki hiyerarşi ve bu hiyerarşinin toplumsal düzene yansması insan ilişkilerini şekillendirmiştir. Gök ile yer arasındaki bu dikotomi, Mezopotamya medeniyetlerinin dini düşünce sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Sümer, Akad, Babil ve Asur medeniyetleri, gök ile yer arasındaki ayrımı kozmik düzenin bir yansıması olarak kabul etmişlerdir. Bu ayrım, göksel varlıklar ve yeryüzü unsurları arasındaki ilişkilerle tapınaklar ve ibadet ritüellerinde somutlaşmıştır. Bu bağlamda, Mezopotamya mabetleri ve ibadet ritüelleri, dini düşüncenin fiziksel mekanlara nasıl aktarıldığının ve somutlaştığının bir göstergesidir.

Tanah'ın bilhassa Yaratılış kitabında insanoğlunun tufan öncesi dönemine ilişkin zikrettiği anlatılar, tarih boyunca birçok düşünür, akademisyen ve din adamı tarafından incelenmiş ve yorumlanmıştır. Yaratılış kitabındaki anlatılardan biri de konumuz itibarıyla Babil Kulesi mitidir.

Babil Kulesi miti, Tanah'ın Yaratılış kitabında anlatılan, insanların Tanrı'ya ulaşmak için bir kule inşa etmeye çalıştıkları ancak Tanrı'nın bu isyancıların girişimi cezalandırarak dillerini karıştırdığı ve onları dünyanın dört bir yanına dağıttığı hikayeyi içermektedir. Adından da anlaşılacağı üzere Mezopotamya mitlerine ait olduğu görülen bu mit, Tanah'ın tek tanrılı doğasında yeniden üretilmiş ve Yahudi teolojisi ile ahlaki sistemine uyarlanmıştır. Anlatıda, Nuh Tufanı sonrası yeniden çoğalarak güç kazanan insanoğlunun, Babil adıyla yeni bir kule inşa ederek Tanrı'ya kafa tutma çabası anlatılmaktadır. Bu olaydan önce, Nuh Tufanı ile insanoğlunu yok etme aşamasına gelen Tanrı, bu kez aynı yok oluşa insanı mahkum etmek yerine, onların kendisine karşı birliğini yok edecek bir çare bulmuş ve dillerini karıştırarak

birbirlerine düşmelerini sağlamıştır. Böylece insan, bir daha hiçbir zaman ortak bir çizgiye varamayacak ve tanrılaşmaya çalışamayacaktır.

Yahudilikte Babil Kulesi miti, insan doğasının sınırlarını ve Tanrı'nın üstün gücünü vurgular. İnsanların kendini beğenmiş girişimleri ve Tanrı'ya meydan okuma çabaları, bu mitin ana temaları arasında yer alır. Tanrı'nın dilleri karıştırarak insanların iletişimini engellemesi, hem bir ceza hem de bir ders niteliğindedir. Bu olay, farklı dillerin ve kültürlerin ortaya çıkışını açıklamakta ve dünya üzerindeki çeşitliliğin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Yahudilikte dillerin kökenine dair inançları Babil Kulesi mitine dayandırmak mümkündür. Söz konusu Tanah anlatısına dayanarak, Babil Kulesi'nin inşası öncesi insanlığın ilk dilinin İbranice olduğu ve bu dilin Tanrı'ya bağlandığı, yani İbranice'nin Tanrı Yahve'nin dili olduğu inancı hakimdir. Ayrıca, Tanrı'nın Babil Kulesi'nin inşasına bir ceza olarak insanları farklı dillere bölmesi, bu dilleri armağan ettiği düşünülmektedir. Bütün bu diller, iletişimin ve toplumsal yapının temelini oluşturur. Diğer yandan, farklı dillerin ortaya çıkışı ve insanlığın çeşitliliği, Tanrı'nın yaratıcı gücünü ve kudretini de yansıtır.

Sonuç olarak, Babil Kulesi mitinin Yahudi tarihinde ve kültüründe önemli bir yer tuttuğu, yalnızca tarihsel ve dini bir anlatı olarak değil, aynı zamanda insanın Tanrı'ya karşı tutumunu öğrenmesini sağlayan bir ahlaki ders olarak kabul edildiği söylenebilir. İnsanoğlunun küstah teşebbüslerinin sonuçları ve bunun üzerine Tanrı'nın rahmetine dayalı adaleti, Yahudi inançlarının ve ahlaki değerlerinin şekillenmesinde kıymetli bir rol oynamış ve etkili olmuştur. Aynı zamanda, dilin kökeni ve insanlık tarihindeki yeri konusunda önemli bir anlayış sunmaktadır.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada, Tanah'ta anlatılan Babil Kulesi hikayesi ve bu hikaye öncesinde yaşanan olaylar, Dinler Tarihi bakış açısıyla incelenecektir. İnsanlığın ilk günahları, büyük tufan ve Mezopotamya'da din, tarihsel ve teolojik açıdan değerlendirilecektir. Bu hikayeler, sadece dini anlatılar olmanın ötesinde, insanlığın kolektif bilinçaltında derin izler bırakmış kültürel ve toplumsal normların oluşumunda etkili olmuştur. Babil Kulesi anlatısı ayrıca insanların Tanrı'ya ulaşma çabasını ve bu çabanın getirdiği sonuçlar açısından önemli bir konumdadır.

İlk olarak, Mezopotamya'nın dini yapısının temelini oluşturan tanrı sistemine ve gök-yer dikotomisine odaklanarak, bu kavramların toplumsal ve dini yaşamdaki yansımalarını araştırmayı hedeflemektedir. Çalışma, Sümer, Akad, Babil ve Asur medeniyetlerinde gök ve yer arasındaki ilişkinin nasıl yorumlandığını analiz edecek ve bu kozmolojik algıların mabetlerin mimari yapısına ve ibadet uygulamalarına nasıl etki ettiğini araştıracaktır. Özellikle tanrıların rollerinin ve mabetlerdeki ibadet pratiklerinin, Mezopotamya toplumlarının dini düşünce sistemine olan katkısı ele alınacaktır.

İkinci olarak, Tanah'ta yer alan Babil Kulesi anlatısına odaklanmadan önce, bu olaydan önce yaşanan önemli gelişmelere değinmek gerekmektedir. Kayin'in (Kabil) isyanı, insanlık tarihinin ilk trajik olaylarından biri olarak kabul edilir. Kayin'in kimliği ve doğumu, insanlık tarihinin ilk kardeş çatışmasını işaret eder. Bu çatışma, Habil'in öldürülmesiyle sonuçlanmış ve insanlık tarihinde kalıcı izler bırakmıştır. Kayin'in isyanı, sadece bir kardeş katli olarak kalmamış, aynı zamanda Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin de bozulmasına zemin hazırlamıştır. Kayin'in soyu, bu bozulan ilişkinin bir sembolü olarak Tanah'ta yer alır. Kayin'in soyu ve onun neslinin toplumsal yapısı, Tanah'ın insanlık tarihine bakışını anlamak açısından önemli bir metindir.

Tanah'ta Babil Kulesi mitinin zeminini oluşturan bir diğer önemli anlatı da Nuh Tufanı'dır. Nuh Tufanı, insanlık tarihinin en büyük felaketlerinden biri olarak kabul edilir. Düşmüş melekler veya Nefilim olarak bilinen varlıkların hikayesi, insanlığın ahlaki çöküşünü simgeler. Bu çöküş, kutsal metinde Tanrı'nın insanlığa karşı duyduğu hayal kırıklığını ve bunun sonucunda gelen büyük tufanın sebebi olarak gösterilir. Nuh ve ailesi, Tanrı'nın lütfuna mazhar olan tek insan grubu olarak tufandan kurtulmuşlardır ve yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Nuh Tufanı, insanlık tarihindeki büyük bir dönüm noktasıdır ve bu olay, dini inançların şekillenmesinde mühim bir pozisyona sahiptir. Tufanın ardından Tanrı ile Nuh arasında yapılan ahit, insanlık tarihindeki ilk büyük ahitlerden biri olarak kabul edilir. Bu ahit, Tanrı'nın insanlıkla yaptığı bir tür barış anlaşmasıdır. Nuh ve Tanrı arasındaki bu ahit sayesinde insanlık bir daha hiçbir zaman toplu bir felakete uğramayacaktır. Nuh Tufanı sonrası insanların çoğalmasının bir sonucu olarak Babil Kulesi anlatısına gelindiğinde, bu hikaye vasıtasıyla insanoğlunun farklı dil ve kültürlerle bölünmesi meselesi Tanah ve tek tanrıcılık perspektifinden açıklanmaya çalışılır.

Son olarak, Tanah'ta Babil'e hem etimolojik hem de tarihi bir bölge olarak yapılan vurgu, antik dünyanın en önemli şehirlerinden biri olan Babil'in tarihini ve kültürel yapısını kavrayabilmek için önemli bir yere sahiptir. Babil, sadece bir şehir değil, aynı zamanda bir medeniyetin sembolüdür. Babil Kulesi'nin inşası, insanların Tanrı katına çıkma gayretinin bir temsilidir. İnsanlar, bu kuleyi inşa ederek Tanrı'ya daha yakın olmayı ve kendi güçlerini göstermeyi amaçlamışlardır. Ancak bu inşa süreci, Tanrı'nın gazabını çekmiş ve insanlık tarihindeki en büyük olaylardan birine neden olmuştur. Tanrı'nın gazabı ve dillerin karıştırılması, Babil Kulesi hikayesinin en önemli unsurları arasında bulunmaktadır. Tanrı, insanların bu mağrur adımlarını cezalandırarak dillerini karıştırmış ve onları dünyanın farklı köşelerine serpiştirmiştir. Bu olay, insanlık tarihindeki iletişim ve iş birliği dinamiklerini de ayrıca etkilemiş ve geliştirmiştir.

Babil Kulesi'nin mimari özellikleri ve tasvirleri, bu anlatıyı mit olmanın ötesinde tarihî bir zemine oturtma işlevi üstlenir. Bu bağlamda, Sümer-Babil dönemi zigguratlarının yapısı ve işlevi, Babil Kulesi'nin mimari özelliklerini anlamak açısından çok önemlidir. Zigguratlar, antik Mezopotamya'nın dini ve kültürel yapısının bir sembolüdür. Babil Kulesi ve içerdiği Tanrı tasavvuru, dini inançların şekillenmesinde rol oynadığı gibi zigguratların temsil ettiği politeist tanrı tasavvuru ile ona karşı Tanah'la gelişen monoteist tanrı anlayışı arasındaki çatışmayı da ortaya koyar. Bu bakımdan Tanrı Yahve'nin bu anlatıdaki yeri ve önemi, yalnızca Babil Kulesi'nin yıkılması ve dillerin karıştırılması bağlamında değil, eski politeist sisteme ve onların temsil ettiği inanç ve toplumsal yapılara karşı açılmış bir savaş olarak da düşünülebilir. Babil Kulesi'nin yıkılışı sonrası insanlığın durumu, anlatının etkilerini ve sonuçlarını görmek için oldukça önemlidir. Bu olay, insanlık tarihindeki büyük kırılma noktalarından biridir ve dil teorileri bağlamında da derin izler bırakmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Güçlükleri

Tanah, Talmud ve Midraş gibi birincil kaynaklar ile Babil Kulesi anlatısını, Sümer, Akad, Babil ve Asur medeniyetlerine ait metinleri ele alan kitaplar, akademik makaleler ve teolojik yorumların kapsamlı bir literatür taraması çalışmada belirleyici olacaktır. Bu tarama, mevcut bilgi birikimini ve farklı bakış açılarını tespit etmek için önemlidir. Metinsel analiz, Yaratılış kitabındaki Babil Kulesi anlatısının detaylı

incelenmesini içerecek; bu süreçte, farklı çeviriler ve yorumlar karşılaştırılarak anlatının teolojik ve ahlaki çıkarımları belirlenecektir. Teolojik yorum yöntemi, Yahudi teolojisindeki Babil Kulesi ve Mezopotamya’da din üzerine yapılan yorumları anlamak için klasik Yahudi ve antik Mezopotamya dönemini anlatan metinlerin yanı sıra çağdaş teolojik yazıların incelenmesini kapsamaktadır. Tarihsel bağlamlandırma, Babil Kulesi anlatısının antik Yakın Doğu kültürleri ve medeniyetleri çerçevesinde değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, diğer antik mitler ve dini inançlarla karşılaştırmalı analizler yapılacaktır.

Araştırmanın yürütülmesi sırasında her çalışmada olduğu gibi karşılaşılan bazı güçlükler mevcuttur. Mezopotamya uygarlıklarına ait kaynakların sınırlı olması ve genellikle parçalanmış bir yapıda günümüze ulaşması, araştırmalar açısından ciddi zorluklar meydana getirmektedir. Çivi yazılı tabletlerin mevcut bölümleri sıklıkla eksik ya da hasar görmüş durumdadır; bu da metinlerin doğru bir şekilde yorumlanmasını güçleştirmektedir. Ayrıca, antik dillerin çevirisi esnasında meydana gelen anlam kaymaları ve çeviri zorlukları, bu metinlerin tam olarak anlaşılmasının önünde durmaktadır. Arkeolojik buluntuların tarihsel bağlamlarının net biçimde tespit edilememesi, özellikle mabetlerin işlevleri ve ibadet ritüellerinin doğru biçimde açıklanmasını güçleştirmektedir. Dahası, farklı Mezopotamya medeniyetlerinin dini uygulamaları arasında kesin çizgiler çekmek her zaman mümkün değildir; çünkü bu medeniyetler arasındaki kültürel etkileşimler, zamanla dini yapıların ve ritüellerin dönüşmesine etki etmiştir. Bu sebeple, her medeniyetin kendi tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde ele alınması, sağlıklı ve tutarlı sonuçlara ulaşabilmek açısından hayati bir önem taşımaktadır.

Babil Kulesi anlatısının farklı Yahudi gelenekleri ve akademik topluluklar arasında çeşitli şekillerde yorumlanmış olması, bu çeşitli yorumları anlamak ve bunları tutarlı bir analize dönüştürmekte zorluklar ortaya koymaktadır. Birincil kaynakların İbranice veya Aramice yazılmış olması, bu dillere hakimiyet gerektirmekte ve çevirilere dayanmaktan kaynaklanan anlam farklılıkları analizi karmaşık hale sokmaktadır. Tarihsel yeniden inşa süreci, parçalanmış ve bazen çelişkili kaynaklardan bilgi toplamak anlamına gelmektedir. Bu, doğru ve net bir tarihsel arka plan oluşturmayı zorlaştırmakta ve dikkatli eleştirel analiz gerektirmektedir. Teolojik hassasiyetler ise, araştırmanın derin dini inançlar ve öğretiler üzerine yoğunlaşmasını gerektirmekte; bu da çeşitli perspektiflere karşı duyarlılık ve saygı istemektedir.

Eleştirel analizi dini duygulara saygı ile dengelemek, araştırmanın bütünlüğünü korumak için çok önemlidir.

Son olarak, teoloji, tarih, dilbilim ve din bilimleri gibi farklı disiplinlerden elde edilen bilgileri birleştirerek bütünlüklü bir analiz oluşturmak, farklı metodolojiler ve terminolojiler kullanıldığı için zorlu olabilmektedir. Ancak, bu zorluklara rağmen, araştırma Babil Kulesi mitini ve Yahudi teolojisindeki görüşleri kapsamlı ve nüanslı bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın bulguları, dini anlatılar ve bunların kültürel ile dilsel çeşitlilik üzerindeki etkileri hakkında kapsamlı bir söyleme katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Kaynakları

Tezin yazım sürecinde faydalanacağım kaynaklar, farklı disiplinler ve perspektifler sunarak çalışmamın zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu kaynaklar, dinler tarihi, arkeoloji, dilbilim, edebiyat ve antropoloji gibi geniş bir yelpazede yer almakta olup, tezin ana konularını derinlemesine irdelememe olanak tanımıştır. Yahudi literatürü ve dini metinler konusunda derinlemesine bilgi sağlayan bu kaynaklar, analizler ve yorumlarla tezimin konu başlıklarını aydınlatmada öncü olmuştur.

Çalışmamızın temel kaynağı şüphesiz Yitshak Haleva ve diğerlerinin hazırladığı *Tora ve Aftara* serisidir. Fakat Babil Kulesi miti, bilhassa Yaratılış kitabında yer aldığından, biz bu serinin beş cildinden yalnızca ilk kitabı olan *Bereşit*'i kullandık. *Bereşit* (Yaratılış) kitabının Türkçe çevirisini ve açıklamalarını sunarak Tanah'ın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Moşe Farsi'nin çevirisiyle bu eser, Tanah'ın ilk kitabının detaylı bir şekilde incelenmesini sağlamış ve Yahudi kutsal metinlerinin yorumlanmasında önemli bir referans olmuştur. Bu kaynak, özellikle Tanah'ın *Bereşit* kitabının analiz edildiği bölümlerde destek vermiştir.

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer temel kaynak ise Nuh Arslantaş hocamızın Türkçeye kazandırdığı *Sa'adya Gaon'un Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye: Tanah (Tora) Tefsiri* isimli eseridir. Bu çalışma, Tanah'ın Arapça tefsirini içeren ve Yahudi tefsir geleneğinde önemli bir yer tutan bir eserdir; özellikle Tanah metinlerinin yorumlanması ve analiz edilmesi gereken bölümlerde önemli bir kaynaktır.

Yusuf Besalel'in üç ciltlik *Yahudilik Ansiklopedisi* de çalışmamızın kavram açıklamalarında sıkça başvurduğumuz eserler arasındadır. Bu eser, Yahudilik hakkında kapsamlı ve detaylı bilgiler sunarak, Yahudi inanç sistemleri, ritüelleri ve tarihsel gelişmeleri anlamama yardımcı olmuştur.

Bütün bunların yanı sıra, çalışmamızda gerektiğinde *Life of Adam and Eve* gibi bazı Yahudi apokrifalarına, çeşitli kitaplara, makalelere ve bilimsel çalışmalara da yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK MEZOPOTAMYA'DA DİN

1.1. Mezopotamya ve Tarihsel Önemi

Antik dönemde yaptığı çalışmalarla astronomi, coğrafya ve astroloji alanlarında derin izler bırakan, eserleri, yüzyıllar boyunca bilim dünyasında büyük bir etki yaratan ve modern bilimin temellerinin atılmasına katkıda bulunan Klaudyos Batlamyus'un (M.S.100-170) tanımladığı Mezopotamya¹ Antik Yunanca'da (Gr. Μεσοποταμία; İng. Mesopotamia) 'ırmaklar arasındaki ülke' anlamına gelir ve Ortadoğu'da, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan bölgeyi kapsar. Dicle ve Fırat nehirleri, Doğu Anadolu'nun karlı dağlarından doğar ve Güneydoğu Toroslar'ın kar ve yağmur sularıyla beslenir. Bu iki nehir, günümüz Bağdat civarında birbirine daha da yaklaşır ve Kurna şehrinde birleşerek Şattü'l-Arab adıyla Basra Körfezi'ne dökülür. Nehirlerin oluşturduğu dar toprak şeridinin her iki tarafı çöllerle çevrilidir. Dicle ve Fırat'ın taşıdığı alüvyonlar, Mezopotamya'nın güneyinde son derece verimli topraklar oluşturur. Mezopotamya, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki verimli topraklarda kurulmuş olup tarihin en eski ve en önemli medeniyetlerinden bazılarının ev sahipliği yapmıştır. Bu bölge, Sümer, Akad, Babil ve Asur medeniyetlerinin yükselmesine olanak sağlamış; bu medeniyetler ise, tarım, yazı, hukuk ve şehir devletleri gibi birçok yeniliğe öncülük etmiştir. Nehirlerin getirdiği alüvyonlar sayesinde bölge, tarım için son derece uygun hale gelmiş ve bu durum, kentleşme ve ekonomik refahın temel sebebi olmuştur.

Mezopotamya'nın dini yapısı, doğa güçlerinin kişileştirilmiş halleri olan ve toplumun her alanına etki eden tanrılardan oluşan bir panteonla karakterize edilir. Sümerler, An, Enlil ve Enki gibi tanrılarla dini sistemin temelini atmışlar, halefleri olan Akad, Babil ve Asur medeniyetleri de bu sistemi benimseyip geliştirmiştir. Tanrılar, doğa olaylarını yöneten varlıklar olmanın yanı sıra sosyal ve politik düzenin temsilcileri olarak da görülmüştür. Krallar, tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak ilahi yetkilerle hüküm sürmüşlerdir. Tapınaklar, dini ve ekonomik merkezler olarak toplumsal yaşamda önemli bir görev üstlenmiştir. Mezopotamya'nın dini ve kültürel

¹ Karen Radner, Mezopotamya, çev. Beste Hertsch (İstanbul: Runik Yayınları, 2021), 1. baskı, 7.

homojenliği, Sümer uygarlığının kalıcı etkisi ile açıklanabilir. Sümerler, inançlarını ve ritüellerini sonraki medeniyetlere miras bırakmış ve bu da Mezopotamya'daki dini yapıların ve tanrı sistemlerinin benzer olmasının temelidir. Bu dini süreklilik ve homojenlik, Mezopotamya'nın sosyal ve politik yapısının temel taşı oluşturmuş ve bölgenin medeniyetler beşiği olarak anılmasını sağlamıştır. Mezopotamya'nın dini ve kültürel mirası, sadece bölgenin tarihini değil, insanlık tarihinin genel gelişimini de derinden etkilediği söylenebilir. Zagros Dağları'nın eteklerinde, Paleolitik Çağ'da yaşamış ilk Orta Doğu insanların yerleşim alanları bulunurken, dağların yüksek platoları ve bereketli vadileri, çeşitli bitkilerin yetişmesiyle ilk köy topluluklarının ortaya çıkmasına elverişli bir ortam sağlamıştır.² Nil Nehri'nin Mısır'a sağladığı hayat kaynağını, Dicle ve Fırat bu bölgede Mezopotamya'ya sağlamış ve kent yaşamının gelişmesi için sağlıklı bir ortam meydana getirmiştir. Erken Sümer Hanedanları tarafından nehir yataklarına yakın bölgelere kurulan birçok kentin bulunduğu bu bereketli topraklar, Sami toplumlarının Mezopotamya'ya gelişyle Akkad ve Babil Krallıkları'nın yükselmesine de zemin hazırlamıştır. Nehir yatakları bu bölgede oldukça değişkenlik göstermektedir.³ Bu nedenle, başlangıçta nehir vadisinin kenarında kurulmuş olan Isin, Nippur, Umma ve Larsa gibi şehirler, zamanla nüfusun artması ve medeniyetin genişlemesiyle nehirden kilometrelerce uzakta kalmıştır.⁴

Mezopotamya, günümüz Irak, kuzeydoğu Suriye, güneydoğu Anadolu ve güneybatı İran topraklarını kapsayan bir coğrafi alanı içerir. Bu coğrafi alan ve çevresine ilişkin XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar edinilen bilgiler, büyük ölçüde kutsal metinlerde bahsedilen şehirler ve olayların gerçeklikle tam olarak örtüşmeyen abartılı anlatımlarına dayanmaktaydı. Örneğin, XVII. yüzyılın ortalarında Fransız kralının himayesinde seyahat eden ve kıymetli taşlarla ilgilenen Jean-Baptiste Tavernier, Bağdat'ı neredeyse yüksek duvarlarla çevrili bir Avrupa şehri olarak betimlemiştir.⁵ Tanah'ta, Yahudilerin sürgün yeri olarak bilinen Babil, Batı dünyasında oldukça popüler olmasına rağmen, yalnızca barbarlıkları ve yağmacılıklarıyla tanınan

² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 15.

³ Amélie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu: Yaklaşık M.Ö. 3000-330*, çev. Dilek Şendil, 1. cilt, 6. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, 24.

⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 16.

⁵ Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, ed. Stefanos Yerasimos, yay. haz. Ali Berktaş (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 235-237.

Asurlular yeterince bilinmiyordu; Sümer ve Akkad gibi büyük medeniyetlerin ise adı hiç zikredilmiyordu.

XIX. yüzyılın başlarında Batılı devletler tarafından bölgeye gönderilen diplomatlar, amatör arkeologlara dönüşerek taşınabilir antik eserler bulma amacıyla kazılara başlamış ve bu durum, Mezopotamya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte Britanya, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Irak ile doğrudan siyasi ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin temelleri daha önceleri atılmıştır: 1783 yılında Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) Bağdat'ta kalıcı bir temsilcilik açmış ve yüzyılın sonlarına doğru üyelerinden buldukları yazılı tabletleri İngiltere'ye göndermelerini istemiştir. Bu yolla yüzlerce eser İngiltere'ye ulaşmıştır.⁶ Bütün bu olayların belki de tek olumlu sonucu, adı ve tarihi bilinmeyen Mezopotamya uygarlıklarının bilinir hale gelmesi ve tarihin baştan yazılması olmuştur. Ele geçirilen tarihi buluntular sayesinde Kitâb-ı Mukaddes'te geçen hikayeler anlam kazanmış ve tarihsel olarak irdelenmesinin önü açılmıştır.

Büyük bir kısmı günümüzde Irak sınırları içinde yer alan bu bölge, tarih boyunca pek çok medeniyetin beşiği konumundadır.⁷ Bu nedenle Mezopotamya, çeşitli kaynaklarda medeniyetlerin beşiği ve tarihin başladığı yer olarak tanımlanmıştır. Bereketli toprakları ve uygun iklim koşulları nedeniyle, antik dönemlerden itibaren sürekli yerleşim görmüş ve defalarca istilaya uğramıştır. Mezopotamya coğrafyası, yazılı tarih öncesi dönemden itibaren okuryazar topluluklara ev sahipliği yaptığı için başta Sümer olmak üzere Akkad, Babil ve Asur gibi kadim medeniyetlerin doğmasına zemin hazırlamıştır.⁸

Mezopotamya sınırları içerisinde bulunan üç ana etnik grup Sümerler, Samiler ve Hint-Avrupalıların ataları olduğu kabul edilen Aryan topluluklardır. Sümerlerin kökeni zaman zaman akademik tartışmalara konu olmuştur. Kimi zaman onların dil yapıları hasebiyle Ural-Altay kökenli olduğu iddia edilirken, kimi zaman da kara tenli olarak tasvir edilmelerinden dolayı Hint alt kıtasının kadim yerlileri Dravid ve Tamil gruplarının Sudan-Nubya kökenli insanlarla karışımından doğdukları da öne sürülmüştür. Sümerce ile Türkçe arasında bazı kelime ve anlam benzerlikleri

⁶ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 24.

⁷ Bilal Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe* (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2020), 208.

⁸ Ali Ağırman, “Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler” (Erzurum: Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2014), 9.

bulunmasına rağmen, Sümerce, Dravid-Tamil ve Nubya-Mande dilleri ile daha fazla paralellik göstermektedir. Bazı araştırmacılar, Sümerceyi, Dravidceyi, Mısırcayı ve Nubyacayı Proto-Sahra dilleri olarak Orta Afrika'ya yerleştirmektedir.⁹

Mezopotamya kazılarına doğrudan katılan Fransız Asurolog Julius Oppert'in tezi, bulunan kanıtlar ışığında kabul edilir hale gelse de, bilim dünyasında esas tartışma henüz yeni başlamıştı. Bu tartışmanın odak noktası diller arası ilişkilerdi. Oppert, Babil ve Sümer yazısı arasındaki farkın bu iki dilin farklılıklarından kaynaklandığını öne sürdü ve Sümer dilinin, Babil dilinin aksine, Sami dillerine mensup olmadığını iddia etti. Ancak Sümer dilinin kökenine dair Oppert'in net bir görüşü yoktu. Sümerlerin kökeni gibi, dilleri de çözilemeyen bir bilmece olarak kaldı. Bugün, Sümerlerin dili ve varoluşları üzerine yapılan tartışmalar, tarihsel olarak çok fazla sürdürülmemektedir; çünkü Sümer fenomeni üzerine olan tartışmalar evrim geçirmiştir. Sümer halkının varlığına dair soru işaretleri, dil karmaşasının yaşandığı yüzyıl öncesine kıyasla büyük ölçüde çözülmüştür.¹⁰

Oppert'in çalışmaları, Sümer dili ve kültürünün anlaşılması açısından önemli bir noktadadır. Onun bulguları, Sümer dilinin Sami dillerinden farklı olduğunu ortaya koyarak, Mezopotamya'nın dilsel ve kültürel çeşitliliğine ışık tutmuştur. Sümerlerin kökenine ve dillerine dair devam eden gizem, bilim insanları için hala ilgi çekici bir araştırma alanı sunmaktadır. Günümüzde Sümerlerin dili ve varlığı üzerine yapılan tartışmalar azalmış olsa da, bu konudaki araştırmalar Mezopotamya'nın zengin tarihi ve kültürel mirasını anlamamızda önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Sümer fenomenine dair tartışmanın, dilbilimsel ve arkeolojik keşiflerle sürekli evriliyor olması, bu kadim uygarlığın tarihinin ne denli karmaşık ve derin olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durum, Mezopotamya tarihini anlamak için Sümerlerin incelenmesinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Samiler, ikinci büyük etnik grubu oluşturur ve bu grubun anavatanı Suriye-Ürdün civarındadır. Akad, Asur, Babil, Kenan, Yahudi ve Arap uygarlıkları Sami kökenlidir. Üçüncü ana grup ise Hitit, Mitanni, İran ve Grek gibi Hint-Avrupalı kökenli halklardır. Yerel, prehistorik halkların bu uygarlıkların oluşumuna katkıları tam olarak bilinmemektedir; ancak M.Ö. 3000'lerden itibaren bu gruplar içerisinde

⁹ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş* (İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları, 2013), 9.

¹⁰ Helmut Uhlig, *Tarihin Başlangıcında Bir Halk: Sümerler*, çev. Nilgün Ersoy, (İstanbul: Totem Yayınları, 2018), 62.

asimile oldukları düşünülmektedir. Sümer-Akad dinlerindeki fetişistik unsurlar ve demonik varlıklar büyük olasılıkla bu kayıp uygarlıklardan kalmadır.¹¹

Kenan bölgesinin önemli uygarlıklarından olan Lübnan, Filistin-Fenike ve Ugarit, etnik ve teolojik açıdan Sami unsurların, kültürel bakımdan ise Akdeniz, Grek ve Girit etkilerinin birleşimini yansıtmaktadır. Eski Mısır'ın Mezopotamya'da belirli bir siyasal nüfuzu olmasına karşın, bu nüfuzun dinsel ve etnik anlamda kalıcı etkiler bırakmadığı gözlemlenmektedir. Mısır'ın Ortadoğu'daki dinsel etkisi, Hellenistik dönemden sonra ortaya çıkan senkretik hareketlerle sınırlıdır. Anadolu ve İran, Hint-Avrupa kökenli Hititler ve Elamlıların egemenliğindeydi. Bu gruplar siyasal anlamda Mezopotamya'da etkili olmuş, ancak dinsel ve etnik anlamda kayda değer bir etki gösterememişlerdir. Mezopotamya'da bilinen önemli Hint-Avrupalılar arasında Mitanniler öne çıkar. Hint dilleriyle doğrudan ilişkili bir lisanı olan Mitannilerin Ortadoğu'daki gücü sınırlıydı. Kafkas halkları ile ilişkilendirilen Huriler ise Mezopotamya'da güçlü bir etkiye sahipti. Kuzey Suriye, Fırat-Dicle boyu ve hatta Anadolu'da önemli bir nüfusa sahip olan Huriler, Yahudiliği etkileyecek kadar güçlü bir inanç yapısına sahiptiler. Hurilerin devamı olarak kabul edilen Urartular da bu etkiyi sonraki yüzyıllarda sürdürmüşlerdir.¹²

Sümerlerin Mezopotamya'ya yaklaşık olarak M.Ö. 3500'lerde geldikleri ve bu bölgeye yerleştikleri tahmin edilmektedir. Yazının keşfi ise M.Ö. 3000'lere tarihlenmektedir.¹³ Ancak, ilk yazının kim tarafından icat edildiği sorusu hâlâ net bir yanıt bulmamıştır. Yazı geleneği, özellikle sözlük listelerinin sürekliliği açısından, Güney Mezopotamya'da belirsiz bir dönemde en azından göçmen Sümerler'in bu sürece katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Mezopotamya'da tarih boyunca birçok dilin bir arada konuşulduğu da bilinmektedir. Yer isimleri ve meslek terimleri arasında kökeni bilinmeyen pek çok kelime bulunmaktadır.¹⁴

M.Ö. üçüncü binyılda Mezopotamya bölgesinde en az on iki ayrı şehir devletinin varlığı bilinmekteydi: Kiş, Ereğ (Uruk), Ur, Sippar, Akşak, Larak, Nippur, Adab, Umma, Lagaş, Bad-Tibira ve Larsa. Bu şehir devletlerinin her biri, surlarla çevrili bir şehir merkezi ile çevresindeki merkeze bağlı köyler ve tarım arazilerinden

¹¹ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 9.

¹² Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 10.

¹³ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2015), 3. baskı, 24.

¹⁴ Gebhard J. Selz, *Sümerler ve Akadlar: Tarih, Toplum, Kültür*, çev. Firuzan Gürbüz Gerhold (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2020), 33-34.

oluşmaktaydı. Her şehir devleti, tapınağında şehrin merkezi yapısı ve otoritesi olarak kabul edilen kendi tanrısına ibadet etmekteydi.¹⁵ Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan tabletler, çivi yazısının Sümer'den hızla tüm bölgeye yayıldığını ve dilin bu süreçte evrildiğini göstermektedir.¹⁶ Örneğin, Sümer çivi yazısı, sadece yerel yazıtlar için değil, aynı zamanda ticari ve idari belgeler için de kullanılmaya başlandı. Bu durum, Mezopotamya'nın kültürel ve dilsel çeşitliliğinin temelini oluşturur. Mezopotamya'nın bu dönemdeki şehir devletleri, tarımsal üretkenlikleri ve dinamik ticaret yapılarıyla öne çıkmış; bu da onları antik dünyanın en önemli medeniyetlerinden biri haline getirmiştir. Şehirlerin surlarla çevrili yapıları, hem savunma amaçlı hem de yönetim ve toplumsal organizasyon açısından kıymetlidir.

Başlangıçta siyasi iktidar, vatandaşların elinde hizmet faaliyetlerini sürdürüyordu. Ancak, çeşitli şehir-devletleri arasındaki rekabetin artmasıyla birlikte, her bir şehir-devletin krallık kurumunu benimsemeye başladığı görülmektedir. Bu bağlamda, günümüze ulaşan Sümer Kral Listesi, Büyük Tufan'dan önce sekiz kralın hüküm sürdüğünü kaydetmektedir. Tufan sonrası dönemde ise çeşitli şehir-devletleri ve onların kraliyet hanedanları dönem dönem diğerleri üzerinde hakimiyet kurmuştur. Bu dönemin dikkat çeken bir olayı, Kiş hükümdarı Etana'nın yaklaşık M.Ö. 2800'de ayrı şehir-devletlerini birleştiren ilk kral olarak tarih sahnesine çıkmasıdır. Bu süreç sonrasında, Kiş, Uruk, Ur ve Lagaş şehir-devletleri yüzyıllar boyunca üstünlük mücadelesi vermiştir. Bu mücadele, Sümer'i dış istilacılara karşı savunmasız hale getirmiş ve ilk olarak Elamlılar, yaklaşık M.Ö. 2530-2450'lerde daha sonra Akkadlılar, Sargon'un liderliğinde M.Ö. 2334-2279'larda Sümer'e hakim olmuşlardır. Sargon'un hanedanı yalnızca yaklaşık bir asır sürmesine rağmen, bu süre zarfında şehir-devletlerini birleştirerek tüm Orta Doğu medeniyetini etkileyen bir yönetim modeli geliştirmiştir. Sargon'un hanedanının sona ermesi ve Sümer'in yarı barbar Gutiler tarafından gerçekleştirilen yıkıcı istiladan kurtulup toparlanmasının ardından şehir-devletleri yeniden bağımsız hale gelmiştir. Bu dönemde Sümer uygarlığının zirve noktası, Ur'un III. hanedanının hükümdarlığı olmuştur. Bu dönemin ilk kralı Ur-Nammu, Mezopotamya'da keşfedilen en eski kanun kodunu yayımlayarak hukuk alanında önemli bir yeniliğin altına imza atmıştır. M.Ö. 1900'den sonra Amoriler tüm Mezopotamya'yı fethederek Sümerlerin ayrı kimliklerini ortadan kaldırmışlardır.

¹⁵ *Mesopotamia, The World's Earliest Civilization*, ed. Kathleen Kuiper (New York: Britannica Educational Publishing, 2011), 40.

¹⁶ *Mesopotamia*, 13.

Ancak, Sümerler kültürlerini Sami kökenli haleflerine miras bırakmışlardır. Sümerler, dünyaya birçok teknolojik ve kültürel katkıda bulunmuş; ilk tekerlekli araçları, çömlekçi çarklarını, ilk yazı sistemi olan çivi yazısını, ilk kanun kodlarını ve ilk şehir-devletlerini geliştirip önemli yenilikler olarak medeniyetlerin hizmetine sunmuşlardır.¹⁷

III. Ur Hanedanı'nın beş kralının yönetimindeki ikinci binyıl, Mezopotamya tarihinin en iyi belgelenmiş dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, hem siyasi hem de kültürel açıdan zengin ve detaylı kayıtlara sahiptir.¹⁸ III. Ur Hanedanlığı'nın sona ermesinden itibaren, geleneksel orta kronolojiye göre M.Ö. 1595 yılına kadar süren döneme genel olarak Eski Babil Dönemi denmektedir. Bu dönem, ilk Babil hanedanlığının sonuna kadar olan zaman dilimini kapsar ve Mezopotamya'nın siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümünü yansıtır.¹⁹

Eski Babil Dönemi, Hammurabi gibi önemli hükümdarların hüküm sürdüğü ve Hammurabi Kanunları'nın oluşturulduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönemde Babil, Sümer ve Akad geleneklerini birleştirerek güçlü bir kültürel ve hukuki yapı inşa etmiştir. Ayrıca, bu dönem Mezopotamya'daki çeşitli şehir devletlerinin birleştiği ve merkezi bir hükümetin kurulduğu bir zamanı da kapsamaktadır. Tarım, ticaret ve yazı sistemlerinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Sümerceden Akkad diline geçiş de bu süreçte hızlanmış ve Akkadca, Mezopotamya'da baskın dil haline gelmiştir. Bu dönem, Mezopotamya mitolojisi ve dini ritüellerin de önemli bir evresidir. Marduk'un Babil panteonundaki yükselişi, *Enuma Eliş'in* yazılması ve Esagila tapınağının inşası gibi önemli dini ve kültürel olaylar, bu dönemin öne çıkan özelliklerindendir.²⁰ Ayrıca, Eski Babil Dönemi'nde edebi ve bilimsel metinlerde

¹⁷ Mesopotamia, 42.

¹⁸ Selz, *Sümerler ve Akadlar*, s. 110.

¹⁹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, 95.

²⁰ Enuma Eliş Destanı'na göre, Tiamat'a karşı zafer kazandıktan sonra Marduk için inşa edilen Esagila tapınağı, mehret apsi (Apsu'nun karşılığı) olarak adlandırılan kutsal suyun üzerine inşa edilmiştir. Tapınak, kutsal olanın daima mevcut olduğu veya kutsal olanı içinde barındırdığı bir mekan olarak kabul edilir. Bir alanın kutsallığı, çoğunlukla ilahi bir varlığın o bölgeyle kurduğu temasla şekillenir. Bu temas, bazen ilahi varlığın o bölgede tezahür etmesi veya o bölgede bizzat ikamet etmesi gibi hierofanik nedenlere dayanmaktadır. Antik dinlerde, mitosların ana temalarından biri, ilahların belirli bir mekanda ortaya çıkarak o yeri kutsallaştırmasıyla ilişkilidir. Kutsal hale getirilen bu alanlar, her türlü profan müdahaleden ve kirlenmeden uzak, ayrıcalıklı ve özel birer imkân alanı haline gelirler. Kutsal coğrafyanın bu şekilde tanımlanması, dinler tarihinde, tanrıların insanlarla etkileşime geçtiği, kutsal olanın mekânsal düzenlemelerle ortaya çıktığı ve ilahi düzenin yeniden tesis edildiği önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 42.

büyük gelişmeler yaşanmış; astronomi, matematik ve tıp alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Çalışmamızın temel konusunu teşkil eden Babil Kulesi efsanesi ise, dönemin çalkantılı siyasi ortamında bir yandan bütünlük içinde yaşayan Sümerlilerin farklı etnik gruplarla karışmasından oluşan kaos ortamını temsil ederken diğer yandan da böyle bir karmaşanın müsebbibi olarak görülen tanrılara insanların ulaşma arzusunu ve dillerinin karışmasını temsil ediyor olabilir. Bütün bu anlatıda metafor olarak anlatılmış kule ise, tabii ki dönemin en büyük mimari sembollerinden olan zigguratlarla bağlantısını yeri geldiğinde açıklayacağız. Dolayısıyla söz konusu mit, Mezopotamya'nın çok katmanlı toplumsal yapısını ve tanrı-insan ilişkilerini derinlemesine yansıtmaktadır. Buradan yola çıkarak Mezopotamya'nın zengin dini, siyasi ve kültürel mirasının, kutsal metinler aracılığıyla hem bölgesel hem de dünya tarihinde medeniyetlerin gelişimini etkileyerek tarihin seyrini değiştirdiği söylenebilir.

1.2. Mezopotamya İnanç Sisteminin Gelişimi

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bıraktıkları tarihsel mirasla modern devletlerin bile iştahlarını kabartmış olan Mezopotamya medeniyetlerinin inanç dünyası hiç de Tanah'ta geçtiği ve tek Tanrılı dinlerin iddia ettiği şekliyle tekdüze olmamış, aksine zengin ve karmaşık bir yapıya sahip olmuştur.²¹ Mezopotamya'nın tanrı sistemi, Sümer, Akad, Babil ve Asur medeniyetlerinin mitolojilerini ve dini pratiklerini kapsar ve kurumsal bir din olan Zerdüştiliğe inanan Ahamenid İmparatorluğu'nun MÖ. beşinci yüzyılda bölgeyi ele geçirmesine değin, bölgede etkinliğini sürdürür. Bu tanrı sistemi, karmaşık ve zengin bir yapıya sahiptir. Mezopotamya toplumunun dini, sosyal ve siyasi yaşamı üzerinde derin izler bırakan medeniyetlerin tanrı sistemleri, her ne kadar birbirlerinin ardılları olsalar da etkileşim ve süreklilik içinde gelişmiş ve bölgenin kültürel mirasını oluşturmuşlardır.²² Bu medeniyetlerin mitolojileri ve dini ritüelleri, Mezopotamya'nın karmaşık ve zengin dini yapısını oluşturmuş, toplumun tüm katmanlarını etkisi altına almıştır.²³

Bu bağlamdan yola çıkarak şöyle denebilir, Mezopotamya'nın dini yapısı, yalnızca tanrılar panteonunun çeşitliliği ile değil, aynı zamanda bu tanrıların toplum,

²¹ Harriet Crawford, *Sumer and the Sumerians* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 5-6.

²² Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 10-11.

²³ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 12.

kültür ve siyaset üzerindeki etkileriyle de ölçülebilmektedir. Misal olarak, Sümerlilerin An, Enlil ve Enki'den müteşekkil baş tanrıları, dönemin şehir devlet yapısını ifade ederken, merkezîyetçi siyasetin başladığı Babil döneminde, Güneş Tanrısı Şamaş-Marduk'un öne çıkması ve diğer tanrıların ikinci plana atılmasıyla henoteistik tanrı anlayışı ortaya çıkmış ve bir bakıma monoteizmin ilk temeli atılmıştır. Buna bağlı olarak Babil döneminde Marduk, kozmogonik mitlerde merkezi bir rol üstlenerek *Enuma Eliş* destanında tek yaratıcı tanrı konumuna yükseltilmiştir. Benzer şekilde Asurlular için Tanrı Asur/Aşur, en yüksek ilah konumuna yükseltilmiş ve kraliyet ideolojisiyle bütünleşmiştir. Dolayısıyla tanrı sisteminin dinamik yapısı, Mezopotamya'nın sosyal ve siyasi karakterini de şekillendirmiştir. Tanrıların temsilcisi olarak görülen krallar, tanrılardan aldıkları ilahi yetkilerle hüküm sürmüş ve bu durum, yönetsel meşruiyetin temelini oluşturmuştur. Yine tapınak ekonomisi, dini ritüeller ve rahipler sınıfı, toplumun günlük yaşamında merkezi bir konumda olduğu için, birincil ve ikincil öneme sahip tanrılar tarım, sanat, zanaat vb. bütün ekonomik sisteme doğrudan dahil edilmişlerdir. Bu da haliyle Mezopotamya tanrı sisteminin dinî ve edebî alanlarda etkili olmasına, edebiyatı da etkilemesine neden olmuştur. Buradan hareketle, Mezopotamya tanrı sisteminin incelenmesi, sadece dini inançların anlaşılmasını değil, aynı zamanda bu inançların toplumsal yapı üzerindeki etkilerini de meydana çıkaracaktır.

Mezopotamya'nın geniş ve heterojen yapısına rağmen, inanç sistemlerinin bu denli tekdüze olması dikkate şayandır. Tanrı, ritüel ve ibadet gibi fenomenlerin kimi zaman isimleri farklı olsa da çoğunlukla aynı kalmış ve mitoslardan kültürlere kadar her şey bir devamlılık arz etmiştir.²⁴ Bu bütünlüğün ana kaynağı şüphesiz Sümer uygarlığıdır. Sümerler, Mezopotamya'da kültürel ve dinî değerler sistemi geliştirmiş ve bu sistemin geçerliliği tarih sahnesinden silindikten sonra bile etkisini sonraki dinler ve medeniyetler üzerinde sürdürmüştür. Sümer dili ve kültürü, tıpkı Latincenin Avrupa'da ve Yunancanın Helenistik dünyada etkili olduğu gibi, uzun süre varlığını korumuş ve pek çok ritüel bu dille yerine getirilmiştir. Bu dilin birçok faaliyette aktif olarak kullanılması, Sümer inançlarının diğer uygarlıklara ne ölçüde etki ettiğini anlamayı zorlaştıran metodolojik bir soruna da yol açmaktadır. Sümerlere özgü bir inanç unsurunun diğer kültürlerde görülmesi veya Asur ve Babil'deki inançların farklı sistemlerine yerleşmesi, sonraki dönem halklara ait inançların ne kadar özgün

²⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 70.

olduğunu belirlemeyi bir hayli zorlaştırmaktadır. Yine de Sümer etkisinin Mezopotamya dini ve kültüründe homojenleştirici bir etkisi olduğunu ve bölgenin inanç sistemlerini bütünleştirici bir görev üstlendiğini ifade etmek yerinde olacaktır.²⁵

Mezopotamya'nın dinî yapısı, zamanla birbirine geçen ve etkileşim içinde bulunan kültürlerin bir mozaîği gibi görünmektedir. Sümerlerin ortaya koyduğu dinî ve kültürel değerler, kendilerinden sonraki uygarlıklar tarafından büyük ölçüde benimsenmiş ve uyarlanmıştır. Ancak, bu süreçte Sümerlerin de kendilerinden önceki prehistorik toplulukların inanç ve ritüellerini devralmış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Mezopotamya'nın dini homojenliğini anlamak, sadece Sümerlerin etkisini değil, aynı zamanda daha eski prehistorik geleneklerin bu etkiler üzerindeki rolünü de kapsamlı bir şekilde incelemeyi gerektirir.²⁶

Göbekli Tepe'nin keşfi,²⁷ bu kadim uygarlıkların dini ve kültürel gelişimlerinin kökenlerine ışık tutmakla birlikte Mezopotamya'nın tanrı sisteminin ve kültürel etkileşimlerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Eski aydınlanma çağı ile Mezopotamya ovasında Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi en eski uygarlıkların ortaya çıkışı arasındaki boşluğu dolduran Göbekli Tepe, medeniyetler arasında bir tür Nuh'un Gemisi olarak değerlendirilebilir.²⁸ Göbekli Tepe, M.Ö. 10.000'lere tarihlenen yapılarıyla, insanlığın yerleşik hayata geçişinin ve tarım toplumlarının oluşumunun başlangıcına dair önemli veriler sunmaktadır.²⁹

Sümerler tarafından geliştirilen panteon ve dini ritüellerin kökleri, Göbekli Tepe'deki tapınak yapılarında görülen semboller ve ritüellerle ilişkilendirilebilir. Akad İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte, Sümer dini gelenekleri Akad kültürüne entegre olmuş ve bu birleşim, Babil ve Asur medeniyetlerine miras kalmıştır. Mezopotamya'nın tanrı sistemleri, bu kültürel ve dini devamlılık içinde gelişerek, bölgenin zengin mitolojik yapısını oluşturur. Göbekli Tepe'nin sağladığı arkeolojik ve kültürel veriler, Mezopotamya dinî yapısının ve tanrı sistemlerinin kökenlerini daha

²⁵ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 11.

²⁶ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 11-12.

²⁷ Göbekli Tepe, Harran ovasına ve çevredeki tepelere hakim bir yükseklikte yer alarak önemli bir stratejik konuma sahiptir. Şanlıurfa il merkezinin 18 km. kuzeydoğusunda bulunan bu arkeolojik alan, kuzeyde Güneydoğu Toroslari, doğuda Karacadağ ve güneyde Germuş sıradağları arasında, 800 metre yükseklikteki en yüksek tepenin zirvesinde konumlanmıştır. Önceden Karaharabe olarak bilinen Örencik köyüne yaklaşık 2,5 km. mesafede bulunan Göbekli Tepe, su kaynaklarına oldukça uzak bir alanda yer almaktadır. Detaylı bilgi için bk. Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 205.

²⁸ Andrew Collins, *Göbekli Tepe: Tanrıların Doğuşu*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2016), 21.

²⁹ Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 231.

iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu sayede, Mezopotamya'nın kültürel mirasının derinliği ve karmaşıklığı, tarihsel bağlamda daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Kısaca toparlayacak olursak Mezopotamya'nın dini yapısı, Sümer, Akad, Babil ve Asur medeniyetlerinin karşılıklı etkileşimleri sonucunda süreklilik içinde gelişmiştir. Bu tanrılar sistemi, sadece panteonun çeşitliliği ile değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi yapılar üzerindeki derin etkileriyle de önem taşımaktadır. Babil Kulesi efsanesi, insanların tanrılarla eşit olma girişimini ve bu çabanın ilahi müdahaleyle sonuçlanmasını simgeleyen bir mit olarak, Mezopotamya'daki tanrı-insan ilişkisini ve tanrılarının mutlak otoritesini vurgulamaktadır. Bu kule, Babil döneminde Marduk'un baş tanrı olarak yükseldiği, merkeziyetçi siyasetin dini temellerle birleştiği bir dönemi temsil etmektedir. Göbekli Tepe'nin keşfi ise Mezopotamya'daki dini yapıların kökenlerinin daha eski dönemlere dayandığını ve prehistorik çağlardan itibaren kesintisiz bir inanç sisteminin var olduğunu göstermektedir.

1.3. Mezopotamya Tanrı Sistemi

Mezopotamya döneminin başlarında, natürist ve animist inanç tarzının etkisiyle tanrılar doğanın ve doğal güçlerin kişileştirilmiş halleri olarak algılanıyordu. Baş ve ulaşılmaz bir tanrı kabul edilen An, Gök Tanrı olarak engin uzay boşluğunun efendisi idi, bu yüzden bütün yetkilerini iki oğluna devrettiği düşünülüyordu. Büyük oğul Enlil, Hava Tanrısı veya Atmosferin Efendisi olarak gök kubbede kurulan ilahi krallığın genel yöneticisi konumundaydı. An'ın ikinci oğlu Enki (Ea) ise, doğaya ve insana hayat katan bütün dünyevi suların ve varlıkların yaşam alanının tanrısı olduğu için aynı zamanda insanlığa medeniyeti getiren varlık olarak tazim görüyordu. Bu iki kardeş tanrının liderliğinde başka önemli tanrılar da mevcuttu. Bu tanrıların başında Ay Tanrısı Nanna (Sin) ve Güneş Tanrı Utu (Şamaş) sayılabilir. Bilhassa Utu, Babillilerin merkeziyetçi ortamında Marduk adıyla en yüce tanrı konumuna yükseltilmiştir. Mezopotamyalılar, yeni bir tanrı ortaya çıkardıklarında ya da düşük dereceli bir tanrının konumunu yükselttiklerinde, onu ilahi meclise dahil ederek siyasi düzenle uyumlu hale getirmeye çalışırlardı. Bu bağlamda, Akkadlardan itibaren Marduk en yüce tanrı mertebesine yükseltilmiş, Bilgelik ve Sular Tanrısı Ea'nın oğlu olarak kabul edilmiş ve onunla uyum içinde hüküm sürmüştür. Bu sayede *Enuma Elish* destanına göre, Marduk'a Sümer döneminin en yüce tanrısı olan Enlil'in yetkileri,

ayrıcalıkları ve güçleri verilmiştir. Fakat bu tanrılar ne kadar itibar sahibi olursa olsun, halk arasında en çok tazim gören, kendisine kültler adanan ve en itibar gören tanrı, şüphesiz bir yandan bereketin diğer yandan da koruyuculuğun sembolü olan İnanna-İştar'dır. Bu Tanrıça, erkeklerin savaşta ve cinsel ilişki sırasında hissettikleri tutku ve güçle ilişkilendirilerek, yaratılışın temel güçlerinden biri olarak kabul edilmiş, bu sebeple hem doğanın yaratıcılığının hem de eril gücün yurt savunmasındaki otoritesinin sembolü haline gelmiştir.³⁰

Eski Mezopotamya inançlarının büyük ölçüde animistik ve naturistik temellere dayandığını belirtmiştik. Doğadaki pek çok olgu, ya tanrısal güçlerle ya demonik karakterdeki varlıklarla ya da mana türünden doğaüstü canlılıkla ilişkilendirilmiş ve bu unsurlarla donatılmıştır. Sümer-Akad uygarlığının gelişimine paralel olarak, sosyal yapının adeta gökyüzüne yansıtılması sonucunda, tanrıların ve doğaüstü güçlerin kendi aralarında belirli bir hiyerarşik yapı oluşturduğu belirgin hale gelmiştir.³¹ Sümer ve Akad dini, sadece tanrılar ve insanlar arasındaki ilişkiyle sınırlı arkaik bir sistem olmanın ötesine geçmiştir. Bu din, evrensel düzen, ibadet, kurban, ritüel ve insanın yaratılıştaki yeri gibi dini fenomenler konusunda oldukça zengin ve derinlemesine düşünceler geliştirmiştir. Mezopotamya'nın dini yapısı, karmaşıklığı ve derinliği ile dikkat çekerken, bu inanç sistemlerinin bölgenin dini ve kültürel zenginliğini nasıl yansıttığını da göstermektedir.³²

Bu karmaşık dini yapı, yüzlerce tanrıdan oluşan zengin bir panteona sahip olmakla da kendini göstermektedir. Sümerler, yazılı kaynaklarda kayıt altına alınmış yüzlerce tanrıdan oluşan bir panteona sahipti. Ancak bu tanrıların hepsi eşit derecede kutsanmıyordu. Panteonun hiyerarşik yapısında, başlıca tanrı ve tanrıçalar en üst sıralarda yer alırken, onların eşleri, çocukları ve hizmetkârları daha alt sıralarda konumlandırılmıştır. Tarihsel olarak önceki dönemlerde olduğu gibi, Sümer şehirlerindeki en büyük ve en görkemli yapılar, tanrılar adına inşa edilen tapınak kompleksleriydi. İkinci ve üçüncü derecedeki tanrılar için de tapınaklar inşa edilirdi; bu uygulama, Mezopotamya'nın her kentinin bir baş tanrıya adanmış bir tapınağa sahip olmasına ve bu tapınağın tanrının evi olarak kabul edildiği düşüncesine dayanıyordu.

³⁰ Paul Kriwaczek, *Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization* (New York: St. Martin's Press, 2012), 240-241. Marduk'a verilen yetkiler ve ayrıcalıklar için ayrıca bk. *Babil Yaratılış Destanı - Enuma Eliş*, çev. Selim F. Adalı - Ali T. Görgü, ed. Hande Koçak (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 2015, 62-63.

³¹ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 12.

³² Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 13.

Bu bağlamda, Sümer şehirlerinde tanrılara adanan tapınaklar, tanrıların insan biçiminde tasavvur edilmesiyle ilişkilidir; zira Sümer mitleri, tanrıların tamamen insan formunda olduğunu net bir şekilde göstermektedir; en kudretli ve bilge tanrıların bile biçim, düşünce ve davranışları insanlara benzemektedir. Tanrılar, insanlar gibi plan yapar, bu planları uygular, yer ve içer, evlenir, çocuk sahibi olur ve geniş ailelerine bakarlardı. Ayrıca, insani arzulara ve zaaflara da sahiptiler. Genellikle adalet ve doğruluğu yalana ve baskıya tercih etseler de, eylemlerinin arkasındaki motivasyonlar her zaman net değildi ve insanlar bu motivasyonları anlamakta güçlük çekmekteydi.³³

Gökyüzü tanrısı An, Mezopotamya tanrılar panteonunun üçlüsünü oluştursa da Mezopotamya mitolojisinde, ilahilerde ve kültlerde nispeten mütevazı bir etki bırakmıştır. An, sadece tüm tanrıların babası değil, aynı zamanda kötü ruhlar ve özellikle bebekleri avlayan dişi şeytan Lamaştu gibi iblislerin de babası olarak kabul edilirdi. Ayrıca An, kralların ve yıllık takvimin tanrısıydı ve genellikle boynuzlu bir başlık ile tasvir edilerek gücün simgesi olarak betimlenirdi. An'ın kökenleri, en az M.Ö. 3000 yılına kadar uzanan en eski Sümer dönemine dayandırılmaktadır. Başlangıçta büyük bir boğa olarak tasavvur edilen An, bu figürün daha sonra 'Gökyüzü Boğası' adıyla bağımsız bir mitolojik varlık haline gelmesiyle farklı bir görev üstlenmiştir. Bu boğa, An'a ait olarak kabul edilirdi ve kutsal şehri, güneydeki hayvancılık bölgesinde yer alan Uruk'tu. Sığır sembolleri, onun başlangıçta çobanların tanrılar panteonuna ait olduğuna işaret etmektedir.³⁴

Dinler tarihi bakış açısıyla Mezopotamya'ya bakıldığında, An'ın rolü ve etkisi karmaşık bir yapı sergilemektedir. An, Enlil ve Enki ile birlikte Sümer ve Akkad mitolojisinin temel ilahi üçlüsünü oluşturmalarına rağmen, pratikte tapınma ve mitolojik anlatılarda onlardan daha az ön planda kalmıştır. Kült uygulamaları ve mitolojik hikayelerde daha aktif ve belirgin roller üstlenen tanrılara kıyasla geri planda kalması gayet normal kabul edilmektedir. An'ın tasvirlerinde kullanılan boynuzlu başlık, gücün ve ilahi otoritenin sembolü olarak öne çıkarken, onun gökyüzü ile ilişkili yönlerini vurgular. Sümer dönemine ait ilahi tasvirlerde ve mitolojik anlatılarda, An'ın boğa formu önemli bir yere sahiptir. Bu formun daha sonra Gökyüzü Boğası olarak anılması, An'ın hayvancılıkla ilişkili kutsal yönlerini ve çoban topluluklarındaki

³³ Samuel Noah Kramer, *Sümerler: Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, çev. Özcan Buze (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 157-158.

³⁴ *Mesopotamia*, 179.

önemini vurgulamaktadır. Uruk şehri, An'ın kutsal merkezi olarak bilinmekte ve bu şehirdeki dini uygulamalar, An'ın çobanlar ve hayvancılık ekonomisi ile olan bağlantısını gözler önüne sermektedir. Akkad mitolojisinde Anu olarak bilinen An ve eşi Antum, Mezopotamya'nın ilahi panteonunda önemli bir yere sahiptir. Antum'un sıklıkla İnanna/İştar ile karıştırılması, Mezopotamya mitolojisinin karmaşık ve katmanlı yapısını gözler önüne sermektedir. Bu durum, Mezopotamya tarihinde tanrı ve tanrıçaların kimliklerinin zamanla nasıl evrildiğini ve birbirleriyle nasıl iç içe geçtiğini gösteren önemli bir örnek olarak, kayıtlar arasında yerini korumaktadır.³⁵

Enlil, atmosferin tanrısı ve An ile Enki'nin oluşturduğu tanrılar üçlüsünün bir diğer üyesidir. Enlil adı, Rüzgarın Efendisi anlamına gelir; hem kasırgalar hem de baharın hafif rüzgarları onun nefesi ve nihayetinde sözü veya buyruğu olarak kabul edilir. Bazen Havanın Efendisi olarak, bazen de Tarımın tanrısı olarak anıldığı olmuştur. Sümer panteonunda An en yüksek tanrı olmasına rağmen, Enlil enerji, güç ve otoritenin vücut bulmuş hali olarak daha merkezi bir konumdadır. Zamanla Sümerlerin baş tanrısı An'ın yerini alan Enlil'in kült merkezi Nippur'dadır.³⁶ Enlil, Nippur kentindeki Ekur tapınağında ibadet edilen ve panteonun başı olarak bilinen bir figürdür.³⁷ Nippur, Sümerlerin dini başkenti olarak kabul edilmekteydi ve bu kentte tanrıya hizmet etmek, inşaat yapmak veya yapımına katkıda bulunmak büyük bir onur olarak görülürdü. Tanrılar adına bu işleri yöneten, hem dini hem de ekonomik gücü elinde bulunduran tapınak yöneticileri, toplumda oldukça güçlü bir konuma sahiptir.³⁸

Çapanın Yaratılışı mitinde, Enlil'in tohumların büyümesi için gökyüzü ve yeryüzünü nasıl ayırdığı anlatılır. Bu mitte, Enlil'in çapayı icat ederek toprağın sert kabuğunu kırması ve açılan bu yarıktan insanların çıkması yani yaratılış anlatılmaktadır. Başka bir mit ise, Enlil'in tahıl tanrıçası olan eşi Ninlil'i kaçırmasını ve ardından yeraltı dünyasına sürgün edilmesini konu alır.³⁹ Bu mit, tarım döngüsünün

³⁵ *Mesopotamia*, 179.

³⁶ Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, 28.

³⁷ Crawford, *Sumer and the Sumerians*, 32.

³⁸ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 68.

³⁹ İfade edilen bu mitlerden farklı olarak başka bir Sümer mitosu ise, Enlil ve Ninlil'in birlikteliğini ve bu birliktelikten doğan tanrıların hikayesini anlatır. Enlil, Sümer panteonunun baş tanrısı olarak adalet dağıtıcı ve kader belirleyici bir figürdür. Rüzgar ve hava ile ilişkilendirilen Enlil, hem refah hem de felaket getirme kapasitesine sahiptir. Ninlil, Enlil'in eşidir ve adını Enlil'in onursal unvanından alır. Hikaye, Ay tanrısı Nanna, Savaş ve Yeraltı Dünyası tanrısı Nergal, Sınırlar tanrısı Ninazu ve Kanallar tanrısı Enbilulu'nun kökenlerini açıklar. Bu anlatı, aynı zamanda antik toplumun sosyal normlarını ve gençlerin çocuk sahibi olmaya hazır oldukları dönemdeki davranışlarına dair değerlerini de yansıtır. Detaylı bilgi için bk. Matt Clayton, *Sumerian Mythology: Captivating Myths of Gods, Goddesses, and*

gübreleme, olgunlaşma ve kış hareketsizliğini yansıtmaktadır. M.Ö. ikinci binyılın sonuna kadar Nippur'un yüksek tanrısı olarak yüceltilmiş ve sonraki binyılda da Nippur'da önemli bir tanrı olarak varlığını sürdürmüştür.⁴⁰

Bu güçlü dini yapı yalnızca Nippur ile sınırlı kalmamış, Sümer şehirlerinin her biri bir tanrının himayesi altında kabul edilmiştir. Her şehir, çevresindeki uydu yerleşim bölgeleriyle birlikte, panteondaki büyük tanrılardan birinin kutsal ikametgahı olarak görüldü. Örneğin, Ur şehri ay tanrısı Nanna/Sin'in koruması altındaydı; aşk ve savaş tanrıçası İştar/İnanna ise, gökyüzü tanrısı Anu'nun da ikamet ettiği Uruk'ta mukim kabul edilirdi. Bu ilahi koruyucu figürlerin, insanlığın kaderine ilişkin kritik kararların alındığı tanrılar meclisinde kendi şehirlerinin çıkarlarını temsil etmeleri beklenirdi. Bu nedenle, şehir-devletlerin kutsal koruyucusu olan tanrılar, yalnızca dini yaşamın değil, aynı zamanda sosyo-politik dinamiklerin de merkezinde yer alıyordu.⁴¹

Su tanrısı Enki, Akkadlılar tarafından Ea olarak adlandırılır. Başlangıçta Eridu şehrinde yerel bir tanrı olarak tapınılan Enki, zamanla yeryüzünün altındaki tatlı suların lordu Abzu'nun efendisi olarak büyük bir tanrıya dönüşmüştür. Enki kelimesi tam olarak 'yeryüzünün efendisi' anlamına gelir. Sümer mitolojisinde yer alan 'Enki ve Dünya Düzeni' adlı mit, Enki'nin ulusal sınırları belirlediğini ve tanrılara görevlerini takdim ettiğini anlatır. Bir başka Sümer mitine göre ise Enki, insanları tanrılara köle olarak yaratmış bir yaratıcıdır. Bu yaratma mitosu kısaca şu şekildedir: Enki ve karısı Tanrıça Ninhursag, insanı yaratarak erkek ve kadın cinsini oluşturdular. Bu yeni yaratım sonrası erkekler ve kadınların arasında var olan çekim kuvveti ile evlenme arzusu doğdu. Bu yüzden her erkek bir kadınla evlendi ve çocuk sahibi oldu. Böylece Enki ve Ninhursag yarattığı bu yeni varlık gurubu, önceden alt tanrılar grubu Anunnakilerin (İgigi) yerini alarak onların görevlerini üstlendi. Görevlerinden kurtulan tanrılar ise, Enki'nin bilgeliğini övgüyle yüceltmek için büyük bir şölen düzenlediler.⁴² Bu mitos, insanın, alt tanrılar üzerindeki iş yükünü hafifletmek amacıyla yaratıldığını ve tanrıların bu yeni düzeni bir başarı olarak değerlendirdiklerinin altını çizer. Bu sayede Enki'nin bilgelik ve yaratıcılık alanındaki yönüne vurgu yapılır.

Legendary Creatures of Ancient Sumer and Their Importance to the Sumerians (New Orleans: Refora Publications, 2019),

⁴⁰ *Mesopotamia*, 181.

⁴¹ Crawford, *Sumer and the Sumerians*, 32.

⁴² Clayton, *Sumerian Mythology*, 10-12.

Enki, ilk formunda, meni ve amniyotik sıvı ile ilişkilendirilmiş ve dolayısıyla doğurganlıkla bağlantılı bir figür olmuştur.⁴³ Genellikle, modern astrolojide Oğlak burcunun sembolü olan yarı keçi, yarı balık yaratığı olarak tasvir edilen Enki'nin Akadlı karşılığı Ea, ritüel arınmanın tanrısıdır; ritüel temizleme sularına Ea'nın suyu denirdi ve Hristiyanlıktaki vaftiz suyu buna örnek olarak verilebilir.⁴⁴ Ea, büyü ve tılsım sanatlarını yönetir; bazı hikayelerde form veren tanrı olarak anılır ve bu nedenle zanaatkarlar ile sanatçıların koruyucusu olarak kabul edilir. Kültür taşıyıcısı olarak bilinen Ea, kralın danışmanı rolünde bilge bir tanrıydı, ancak güçlü bir figür değildi. Akkad mitolojisinde, Ea'nın karakteri geliştikçe kurnaz ve zeki bir arabulucu olarak sık sık ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Babil'in ulusal tanrısı Marduk'un babası olarak da önemli bir yere sahiptir.⁴⁵

Nanna, ay tanrısı olarak, güneş tanrısı Utu (Şamaş) ve bazı mitlerde savaş, aşk ve bereketin tanrıçası olan ve yıldızı temsil eden İnanna'nın (İştar) babasıdır ve bu tanrılarla birlikte bir astral tanrılar üçlüsünü oluşturmaktadır. Su-en/Sin olarak da bilinen Nanna, başlangıçta sadece dolunayı ifade ederken, daha sonraları ayın hilal halini de simgelemeye başlamıştır. Nanna, Fırat Nehri'nin alt bölgelerindeki bataklıklarda yaşayan halkın geçim kaynağı olan sığır sürüleriyle yakından ilişkilidir. Ur şehri, Nanna'ya tapınmanın ana merkezi konumundaydı ve sembolü hilal olup, bazen büyük bir boğanın boynuzlarıyla temsil edilirdi. Nanna, sığır çobanlarına bereket ve refah bahşeder; suların yükselmesi, kamışların büyümesi, sürünün artması ve dolayısıyla üretilen süt ürünlerinin miktarını belirlemede yetkin bir güce sahiptir. Eşi Ningal, bir kamış tanrıçasıydı. Her bahar, Nanna'nın tapınanları, onun mitolojik olarak babası Enlil'i ziyaretini Nippur'da bir ritüel yolculuğuyla canlandırır ve yanlarında yılın ilk süt ürünlerini götürürlerdi. Zamanla Nanna daha insansı bir hale geldi: hilal sembolü nedeniyle bir boğa veya tekne olarak tasvir edilmekten, bir sığır çobanı veya kayıkçı olarak temsil edilmeye başlandı. Sin, uzun bir sakalı olan yaşlı bir adam olarak tasvir edilir; bilge ve anlaşılmaz bir tanrı olarak, dört boynuzlu ve

⁴³ Enki'nin meni ve amniyotik sıvı ile ilişkisi, onun hem karısı Ninhursag hem de ondan doğan kızı ve torunları ile de ilişkiye girdiğine ilişkin mitin yorumlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Buna göre Enki önce eşi Ninhursag ile ilişkiye girerek birçok küçük tanrı grubunun ortaya çıkışını sağlar. Ardından Enki kızı Ninsar ve onun kızı Ninkura ile de ilişki yaşar. Dördüncü nesil torunu Uttu'yla ilişki yaşadığında Ninhursag, Enki'nin tohumunu Uttu'nun rahminden çıkarır ve bu tohumu bitkiler yaratmak için kullanır. Ayrıntılı bir mit okuması için bk. Clayton, *Sumerian Mythology*, 17-22.

⁴⁴ Vaftiz ile alakalı pasajlara bk. Matta 3:13-17, Markos 1:9-11, Luka 3:21-22, Yuhanna 1:29-34, Elçilerin İşleri 2:38, Romalılar 6:3-4.

⁴⁵ *Mesopotamia*, 180.

üzerinde hilal bulunan bir başlık giyerdi. Babil'in son kralı Nabonidus (M.Ö. 556-539), Sin'i panteon içinde üstün bir konuma yükseltme gayreti göstermiştir.⁴⁶

Utu (Şamaş), güneş tanrısı olup, Ay Tanrısı Nanna'nın oğlu ve yıldız/Venüs Tanrıça İnanna'nın kardeşidir. Nanna'nın oğlu olan güneş tanrısı Utu, ışığın karanlık ve kötülük üzerindeki gücünü kullanarak adalet ve eşitlik tanrısı olarak bilinmektedir; hem tanrıların hem de insanların yargıcı statüsündedir. Efsaneye göre, Babil kralı Hammurabi, kanunlar kitabını bizzat Utu yani Şamaş'tan almıştır. Geceleri, yeraltı dünyasının yargıcı olan Şamaş, sadece adalet tanrısı değil, aynı zamanda evrenin yöneticisidir. Bu yönüyle, bir tahtta otururken adalet ve doğruluğun sembolü olan bir asa ve bir yüzük tutarken tasvir edilir. Şamaş ile ilişkilendirilen bir diğer sembol ise dişli bir hançerdir. Tanrı, genellikle Güneş'i simgeleyen bir disk ile resmedilmiştir. Güneş tanrısı, gece ve ölümün fatihi olarak kabul edilir ve bazen at sırtında, bazen de bir tekne veya arabada göklerde süzülürken betimlenmiştir. Işık ve yaşam bahşeder; kahramanca ve tamamen etik bir karaktere sahip olduğu için, tanrıların sıkça ölümlüler gibi davrandığı mitolojide nadiren yer alır. Şamaş'ın kültünün ana merkezleri, Sümer'deki Larsa ve Akad'daki Sippar'da bulunmaktaydı. Şamaş'ın eşi Aya,⁴⁷ daha sonra İnanna/İştâr tarafından benimsenmiştir.⁴⁸

Bu doğrultuda, Sümer dini ve sosyal yapısının toplumsal hiyerarşinin inşasında ve yönetiminde büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Tanrıların ve tapınakların merkezde olduğu bu sistem, sadece bir inanç yapısı değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik organizasyonun temelini oluşturmuştur. Tanrıların varlığı ve onlara hizmet etmek, Sümer toplumu için toplumsal düzenin ve refahın anahtarı olarak kabul edilmiştir. Tapınaklar, hem dini ritüellerin merkezi hem de ekonomik kaynakların yönetildiği yerler olarak işlev görmüştür. Tapınak yöneticileri, yalnızca dini liderler değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi otoriteye sahip figürler olarak da toplumsal hayatta öne çıkmıştır. Bu sistemin Babil Kulesi efsanesinde görüldüğü üzere, toplumun tanrılarla olan ilişkisini ve onların mutlak otoritesine karşı insan çabasını nasıl şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Babil Kulesi efsanesi, insanların tanrılarla eşit

⁴⁶ *Mesopotamia*, 182-183.

⁴⁷ Mezopotamya mitolojisinde, Aya/Ayya, özellikle Ay tanrısı Sin'in eşi olarak bilinen bir tanrıça olmakla beraber şafak tanrıçası olarak da anılmaktadır. Ayrıca Türk ve Altay mitolojisinde İyi Ruh anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra Türk mitolojisinde Aya, "Ay Ana", "Yalçuk Ana" olarak da bilinir. Kelimenin karşıtı kötü ruh anlamına gelen Aza'dır. Bk. Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü* (Google Kitap Projesi, 2011), 228, 43.

⁴⁸ *Mesopotamia*, 185.

olma arzusunu ve bu çabanın ilahi müdahaleyle sonuçlandığını anlatırken, Mezopotamya'daki dini sistemin ne kadar merkezi olduğunu gözler önüne serer. Marduk'un Babil döneminde baş tanrı olarak yükselmesi, Sümerlerden gelen dini yapının değişerek devam ettiğini ve merkezîyetçi bir düzenle birleştiğini göstermektedir. Aynı şekilde, Sümer panteonunun en önemli figürlerinden biri olan İnanna, toplumsal ve dini hayatın merkezinde yer almış; Akad döneminde İştar adıyla anılarak bu sürekliliği sağlamıştır. Dolayısıyla, Mezopotamya'da din, ekonomi ve siyaset iç içe geçmiş; Babil Kulesi gibi mitolojik anlatılar da bu bütünleşik yapının bir yansıması olarak mitolojideki yerini almıştır.

Akkad olarak adlandırılan bazı Sami kökenli toplulukların, erken Sümer hanedanları döneminde kademeli olarak Güney Mezopotamya'ya göç etmeye başladıkları bilinmektedir. Bu yeni grupların bölgeye gelişi, Sümer resimsel ve yazılı kelime dağarcığını daha da genişletmiş; ayrıca mevcut uygarlığın tarihsel gelişiminde herhangi bir kesintiye sebep olmamış; aksine, Akkadlar egemen bir güç haline gelinceye dek Sümer kent kültürünü özümsemiş ve bu kültürü kendi katkılarıyla zenginleştirerek sonraki toplumlara aktarmada mühim bir rol üstlenmiştir. Kültürel sürekliliğin sağlanması açısından, çivi yazısını benimsemeleri ve kendi dillerine uyarlamaları büyük önem arz etmektedir.⁴⁹

Akkadlar, resmi devlet işlerinde ve dini ritüellerde Sümerceyi kullanmayı sürdürmüşlerdir; böylece geleneksel kültür, oluşturulan kurumlar vasıtasıyla varlığını uzun bir müddet korumuştur.⁵⁰ Ayrıca, Hellenistik Dönem'in başlarına kadar ayinlerde söylenen belirli Sümer ilahileri ve duaları halk arasında da söylenmeye devam etmiştir. Ancak bu dönemin ardından, Sümerce yaygın bir konuşma dili olma niteliğini yitirmiştir. Akkad İmparatorluğu'nun kuruluşu ve büyümesiyle birlikte, kentin adını taşıyan Akkadca olarak bilinen Sami dilinin yazılı olarak kullanımı yaygın hale gelmiştir. Bu dil, sonraki iki bin yıl boyunca Mezopotamya'nın tarihine hâkim olmuş ve bu dönemde kullanılan dil formu Eski Akkadca olarak adlandırılmıştır.⁵¹ Akkadca, o dönemin lingua franca'sı, yani ortak dili konumundaydı.⁵² Mısır ve Hitit kralları, birbirleriyle Akkadca iletişim kurar; Mısırlılar, Levant'taki imparatorluk işlerinde bu

⁴⁹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, 5.

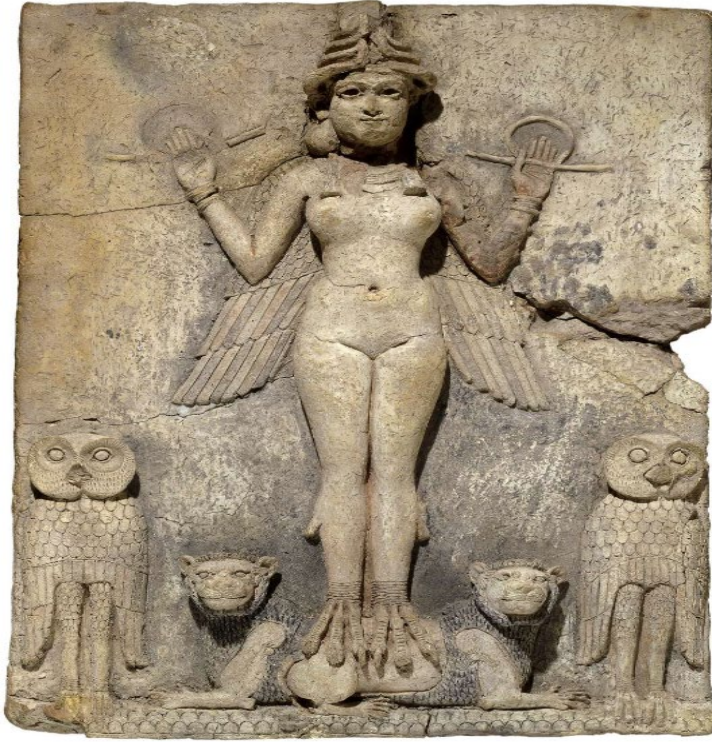
⁵⁰ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 76.

⁵¹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, 59.

⁵² Phillip Michael Sherman, *Babel's Tower Translated: Genesis 11 and Ancient Jewish Interpretation*, (Leiden: Brill, 2013), 23.

dili kullanırlardı.⁵³ Eski Akad çivi yazısının birkaç varyantı ise Babil ve kuzey Mezopotamya'da keşfedilmiştir.⁵⁴

Akkad dönemi, M.Ö. 2340-2159 yılları arasındaki zaman diliminde yaşanmıştır. Devletin kurucusu, Büyük Sargon olarak bilinen Agadeli Sargon'dur.⁵⁵ Sami kökenli olduğu ileri sürülen bu hükümdar, kuzey ve güney Mezopotamya'ya hâkim olarak büyük bir dünya imparatorluğu kurmuş ve kendisini Dünya Kralı olarak ilan etmiştir. Agadeli Sargon'un M.Ö. 2350'lerde kurduğu devletle birlikte Mezopotamya'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem Mezopotamya tarihinde yeni bir siyasi ve kültürel çağın başladığını göstermektedir.⁵⁶

Resim 1: Aşk ve savaş tanrıçası İştâr.⁵⁷

İnanna, İştâr, Aştarte, Aşterot gibi farklı isimlerle de olsa Mezopotamya uygarlıklarının tamamında kabul gören en önemli tanrıçadır.⁵⁸ Sümerlerde İnanna/İnnina olarak bilinen bu tanrıça, Akkadlardan itibaren Sami kökenli uygarlıklarda Zühre yıldızı olarak bilinen Venüs ile ilişkilendirilmiş ve bu nedenle

⁵³ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, 5.

⁵⁴ *Mesopotamia*, 13.

⁵⁵ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, 57.

⁵⁶ Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, 51-52.

⁵⁷ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_2003-0718-1 (Erişim Tarihi, 22.07.2024)

⁵⁸ Alina Reyes, *Lilith*, çev. Nermin Acar (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2000), 127.

hem sabah hem de akşam olaylarını himaye eden büyük ana tanrıça olarak tanınmıştır. Aşk, bereket ve kutsal fahişelik onun alanına girerken, aynı zamanda savaş tanrıçası olarak da işlev görmektedir. Benzer tanrıçalar Yakın Doğu'nun tamamında varlık göstermiş olup, İştâr adıyla tanınmaktadır.⁵⁹ Adı, Sümer panteonunda An, Utu (Şamaş) ve Nanna (Sin) gibi önemli tanrılarla birlikte anılmaktadır. İştâr'ın en önemli tapınağı, Uruk kentinde bulunan Eanna (cennet evi) tapınağıdır. Kutsal hayvanı aslan, sembolü ise yıldızdır. Hammurabi dönemine ait, 49 cm yüksekliğindeki bir kabartmada İştâr, boynuzlu başlığı, kanatları, pençeleri, aslanları ve baykuşları ile kimi yerde güvercinle tasvir edilmiştir.⁶⁰ Elinde bir dal ve adaleti temsil eden bir halka bulunmaktadır. Bu kilden yapılmış kabartma, British Museum'da sergilenmektedir ve bazı uzmanlar tarafından İştâr'ın kız kardeşi Ereškigal veya Tanah'ta Lilith olarak bilinen Lilitu'yu temsil ettiği düşünülmektedir.⁶¹

İştâr, diğer adıyla İnanna, Mezopotamya panteonunun savaş ve cinsel aşk tanrıçası olarak bilinen önemli bir figürdür⁶² ve Batı Sami tanrıçası Astarte'nin Akadca karşılığı olarak Sümer panteonunda güçlü bir yere sahiptir. İnanna'nın Sami kökenli olup olmadığı ya da İştâr'a benzer özellikleri nedeniyle bu iki tanrıçanın birleştirildiği konusu belirsiz olsa da, farklı geleneklerden beslenen karmaşık yapısıyla İnanna, Sümerler ve Akadlar tarafından kutsanmış; bazen gökyüzü tanrısı An'ın kızı, bazen de eşi, diğer mitlerde ise ay tanrısı Nanna'nın veya rüzgar tanrısı Enlil'in kızı olarak tasvir edilmiştir. Sami kavimlerin tek tanrılı anlayışlarının etkisiyle tüm dişil nitelikler İştâr'da birleşmiş ve onu Mezopotamya'daki dişil gücün temsili haline getirmiştir. Bu süreçte Babil Kulesi'nin inşası ve sonrasında gelişen olaylar, Mezopotamya'nın dini yapısındaki merkezî otoriteyi ve tanrılarının insan toplumları üzerindeki mutlak kontrolünü pekiştirmektedir. Babil'in Marduk'u baş tanrı olarak yükseltmesi ve şehri hem dini hem de siyasi açıdan merkeze taşıması, Mezopotamya'nın tanrılar hiyerarşisinin toplumun yönetim yapılarıyla ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir. İştâr gibi güçlü tanrıçalar, bu hiyerarşik yapı içinde önemli bir yere sahipken, Babil

⁵⁹ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, ed. Recep Kibar (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999), 230.

⁶⁰ Aynur Çınar, "Yahudi Dinî Literatüründe Ruh ve Kutsal Ruh/Ruah Ha-Kodeş: Kökeni ve Yansımaları" (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 248.

⁶¹ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 110.

⁶² İnanna ve Ebih dağı arasındaki hikayede, Tanrıça İnanna'nın, kendisine boyun eğmeyen Ebih Dağı'ndan intikam almak için savaşa hazırlanması anlatılır. İnanna, sadece aşk ve üreme tanrıçası olarak değil, aynı zamanda savaş tanrıçası olarak da bilinir ve Sümer metinlerinde sık sık "İnanna'nın oyunu" olarak anılan savaşı simgeler. Detaylı bilgi için bk. Clayton, *Sumerian Mythology*, 34-37.

Kulesi'nin inşa edildiği dönem, bu otoritenin zirvesine işaret eder. Tanrıların insanlar üzerindeki hâkimiyeti ve kozmik düzenin devamını sağlayan bu yapılar, Mezopotamya'daki dini inançların ve tanrı-insan ilişkilerinin dönüştürücü gücünü gözler önüne sermektedir.⁶³

Erken dönemlerde depo tanrıçası olarak tarım, ekonomi ve yiyecek depolarıyla ilişkilendirilen ve bu yönüyle bereketin sembolü kabul edilen İnanna, hurma, yün, et ve tahılın tanrıçası olarak kişileştirilmiş, bu nedenle depo kapıları onun sembolü olmuştur. Aynı zamanda yağmurların, fırtınaların, dağların ve vadilerin tanrıçası olarak da bilinir ve bu yüzden gökyüzü tanrısı An ile ilişkilendirilmiştir. İştâr, çoğunlukla gürültülü kükremesi nedeniyle fırtınayı andıran bir aslanla birlikte tasvir edilmiştir. Savaşta kendisine atfedilen güç, muhtemelen fırtınalarla olan ilişkisi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca bir bereket figürü ve depo tanrıçası olarak, bölgenin en temel besin maddelerinden biri olan hurma ağacının büyüme ve verimliliğini temsil eden tanrı Dumuzi-Amaushumgalana'nın eşi olarak genç, güzel ve dürtüsel bir karaktere sahiptir; hiçbir zaman yardımcı veya anne figürü olarak görülmemiştir. Bazen 'Hurma Salkımlarının Hanımı' olarak da anıldığı olmuştur. Sümer geleneğinden İnanna'nın en önemli mirası bereketin temsili olsa da zamanla, ölüm ve felaketlerle çevrili daha karmaşık bir karaktere dönüşmüştür. İnanna, zıt anlamlar ve güçlerin tanrıçası olarak, ateş ve ateş söndürme, sevinç ve gözyaşı, adil oyun ve düşmanlık gibi birbirine karşıt unsurları temsil etmiştir. Akadlı İştâr, daha çok bir astral tanrıça olarak yıldız-güneş-ay üçlemesinde Utu/Şamaş ve Nanna/Sin ile beraber anılmıştır. Bu bağlamda, sembolü içinde 6, 8 veya 16 ışın bulunan bir yıldız olarak betimlenmiştir. Venüs'ün tanrıçası olarak, bedensel aşktan zevk alan İştâr, fahişelerin koruyucusu ve meyhanelerin patroniçesi olarak kabul edilmiştir. Bu inancın, o dönemde yaygın bir ritüel olduğu düşünülen tapınak fahişeliğinin bir göstergesi olması muhtemeldir. Dolayısıyla, İştâr'ın Mezopotamya ve bütün Orta Doğu'daki popülaritesi evrenseldi ve birçok tapınma merkezinde yerel tanrıçaları bünyesine dahil etmiştir. Daha sonraki mitlerde 'Evrenin Kraliçesi' olarak bilinir ve An, Enlil ve Enki'nin güçlerini üstlenmiştir.⁶⁴

İnanna/İştâr'ın krallara vahiy yoluyla ilham vererek yasa ve adalet ilkelerini öğretmesi, onun sadece bir tanrıça değil, aynı zamanda toplum düzenini koruyan bir

⁶³ Abdullah Rıza Ergüven, *Tanrıları Nasıl Yaratmış* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2000), 47-52.

⁶⁴ *Mesopotamia*, 181-182.

yasa koyucu ve rehber olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Sümer ve Babil mitolojilerinde, birçok ilahi yazıcı ve yasa koyucu, metinlerinin kökenini İnanna/İştar'ın vahiylerine dayandırmış; Emesal lehçesiyle⁶⁵ yazılmış bu metinlerde 'Ben, İştar!' ifadesiyle tanrıçanın doğrudan seslenişine yer verilmiştir. Yazının Eanna tapınağında keşfedilmiş olması, İnanna'nın bilgelik ve peygamberlik geleneğinin kaynağı olarak sembolize edilmiştir.⁶⁶ Bu durum, Tanah'taki Yahve'nin muhataplarına seslenişiyse benzerlik taşır; zira Yahve de Musa'ya Sina Dağı'nda On Emir'i vahyedip toplumsal düzenin korunmasını sağlamış ve kendini 'Ben, Yahve!' ifadesiyle tanıtarak ilahi otoritesini vurgulamıştır. Her iki inanç sisteminde de tanrıların doğrudan seslenerek yasa ve adalet ilkelerini bildirmesi, toplumların düzenini sağlamada ve ilahi otoritenin temellendirilmesinde pay sahibi olmuştur.⁶⁷

Bu nedenle, İştar'ın Mezopotamya mitolojisindeki rolü, sadece aşk ve savaşla sınırlı kalmayıp, adalet, yasa ve doğurganlık gibi önemli kavramlarla da ilişkilendirilmektedir. Onun çok yönlü doğası, Mezopotamya toplumunda tanrıçaların nasıl algılandığını ve hangi konularla ilişkilendirildiğini göstermektedir. İştar'ın sembolleri ve tasvirleri, onun toplumdaki güçlü ve saygıdeğer konumunu simgelemektedir.

Tanrıça İnanna, Mezopotamya inanç sistemlerinde sadece bir tanrıçayı temsil etmez. O aynı zamanda kurduğu ilişkilerde hem dini-siyasi hem de ritüelistik bir tapım geleneğinin de temsilidir. Bu bağlamda o, adının anıldığı diğer ilahi kahramanlarla birlikte anılır. Bu kahramanların başında, şüphesiz, Sümer-Babil medeniyetinin en görkemli tapım unsurunun sembolü olan Dumuzi gelir ve bu ikilinin aşkı sadece mitlere değil aynı zamanda ritüellere de konu olur.⁶⁸

Bu mitler, Sümer ve Akad toplumlarının tarım ve hayvancılık iş kollarının ekonomik ve sosyal ilişkilerini yansıtmaktadır ve pastoral ile tarımsal yaşam tarzları arasındaki tarihsel çatışmayı sembolize etmektedir. İnanna'nın tercihi ne rağmen Dumuzi/Tammuz ve Enkimdu'nun barışçıl bir çözüme ulaşmaları, bu toplumlarda iş birliği ve karşılıklı yardımlaşmanın önemine işaret eder. Bununla birlikte, insanlığa

⁶⁵ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi: İÖ. Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 68.

⁶⁶ Çınar, *Yahudi Dini Literatüründe Ruh*, 40.

⁶⁷ Çık.6:2-3. Ayrıca bk. Çık.20:2. Yeş.42:8

⁶⁸ Tanrıça İnanna ve çoban Tanrı Tammuz arasındaki aşkı anlatan mitin detayı için Bk. *Mesopotamia*, 183-185. Ayrıca Bk. Alice K. Turner, *Cehennem Tarihi*, çev. Ayhan Sargüney (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 17.

Habil ve Kabil gibi hataya düşmemeleri gerektiğini ima ettiği söylenebilir. Ayrıca, mitosun sonunda İnanna'nın Dumuzi ile evlenmesi, pastoral yaşamın tarımsal yaşamla entegrasyonunu ve bu iki yaşam biçiminin birbirini tamamladığını gösterir. Bu anlatı, Mezopotamya mitolojisinin sosyal ve ekonomik yapılarını, kültürel değerlerini ve kozmik düzen anlayışını zihin dünyamızda netleştirmek için zengin bir kaynaktır.⁶⁹ Bu bakımdan İnanna-Dumuzi'ye dair mit ve ritüeller konumuz olan Babil Kulesi anlatısını anlamlandırmak için temel teşkil etmektedir.

Dumuzi/Tammuz, baharda doğadaki yeni yaşam güçlerini temsil eden bir bitki ve bereket tanrısıdır. Tammuz ismi, erken Sümerce Damu-zid (Kusursuz genç) kelimesinden türemiştir. Daha sonraki standart Sümerce formu Dumu-zid olup, Akadca'da Dumuzi olarak kullanılmaktadır. Tammuz'a yapılan en eski bilinen atıf, Erken Hanedanlığın üçüncü döneminin (M.Ö. 2600-2334) başlarına ait metinlerde yer almakta, ancak kültünün çok daha eski olduğu düşünülmektedir. Tammuz'un kültü, m.ö. üçüncü ve ikinci binyıllarda Sümer'in büyük şehirlerinin çoğunda belgelenmiştir. Bu şehirlerde zigguratlar, tapınakların ve tanrıların yeryüzündeki sembolleri olarak büyük önem taşımıştır. Tammuz'un bereket gücü, bu zigguratlarda düzenlenen ritüellerle tanrılara sunulur; doğanın döngüsü kutlanırdı. Zigguratlar, hem tanrıların insanlara ulaşmasını sağlayan kutsal yapılar hem de Tammuz gibi bereket tanrılarının güçlerini yeryüzünde somutlaştıran merkezlerdi. Tammuz'un en büyük merkezi, orta bozkır bölgesindeki şehirlerde, örneğin Tammuz'un şehir tanrısı olduğu Bad-tibira'da (günümüz Madīnah) bulunmaktaydı. Zigguratların, tanrıların gökyüzüne yükselmesi ve insanların tanrılara ulaşabilmesi için bir araç olarak görülmesi, Babil Kulesi anlatısında doruğa çıkmıştır. Ancak Babil Kulesi, insanların bu kutsal yapıları, tanrılarla olan sınırları isyankar bir tavırla aşma girişimi olarak kullanmalarının sembolü olmuştur. Tammuz'un kültü gibi, bu tür zigguratların doğru kullanımı doğanın dengesini ve tanrılarla olan ilişkiyi korurken, Babil Kulesi anlatısında insanlar tanrılara ulaşma çabasını başkaldırı seviyesine çıkarmışlar ve ilahi bir müdahaleyle karşılaşmışlardır. Bu bağlamda, Tammuz'un pastoral kimliği, doğa ve tanrılarla uyumu temsil ederken, Babil Kulesi anlatısı ise bu uyumun insan hırsıyla nasıl bozulabileceğini göstermektedir. Tammuz'un, en yaygın lakabı olan Sipad (Çoban) ile gösterildiği gibi, onun pastoral tanrı kimliği, doğayla uyumlu bir yaşamı ve tanrılarla

⁶⁹ Enis İvgin & Aynur Çınar, "Kötülük Kavramı Bağlamında Yahudi ve İslâm Geleneğinin Evel/Habil-Kayin/Kabil Kıssasını Yorumlaması", *Genç Müttefekkirler Dergisi*, 5(2), (2024), 489-491.

dengeli bir ilişkiyi simgeler. Babası Enki nadiren anılırken, annesi koyunun kişileşmesi olan tanrıça Duttur'dur.⁷⁰

Tammuz'a ilişkin bu pastoral karakter, zigguratların katmanlı yapısında da sembolize edilir; zira her katman, Tammuz'un bereket gücüyle bağlantılı olarak doğanın farklı aşamalarını ve döngülerini temsil ederdi. Tammuz'un çobanlık rolü, doğadaki yaşamın yeniden başlaması, otların büyümesi ve hayvanların çoğalması gibi pastoral döngülerin temsilcisiydi. Bu döngü, zigguratların ritüelistik yapısı içinde kutlanırken, her yıl Tammuz'un yeryüzüne dönüşü ve doğanın yeniden canlanması olarak sembolleşirdi. Tammuz'un adı olan Dumu-zid ve ona ait olan iki farklı isim, Ama-ga (Anne sütü) ve U-lu-lu (Otların çoğaltıcısı), onun aslında bir çobanın arzulanabileceği her şeyin gücüne sahip olduğunu öne sürmektedir: çölde otların çıkması, sağlıklı kuzuların doğması ve ana hayvanlarda sütün bol olması gibi. Bu bereket, zigguratlardaki ritüellerle bağlantılı olarak kutlanmış; Babil Kulesi anlatısındaki insanın aşırı hırsıyla tezat oluşturarak tanrıların insanlar üzerindeki otoritesinin dengeli bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Tammuz'un kültü, m.ö. ikinci ve birinci binyıllarda Asur'a yayıldığında, tanrının karakteri pastoral bir tanrıdan tarımsal bir tanrıya doğru değişmiş gibi görünmektedir. Asur'da ve daha sonra Sabiiler arasında Tammuz, temelde tahıldaki güç olarak görülmüş ve tahıl öğütüldüğünde öldüğü anlatılmıştır.⁷¹ Bu anlatı, Babil Kulesi'nde olduğu gibi, insanın doğa ve tanrılarla olan ilişkisini aşırıya götürdüğünde doğanın dengelerinin nasıl bozulduğunu gösteren bir sembol olarak da yorumlanabilir.

Çalışma konusuna atfen ele alınması gereken bir diğer önemli Mezopotamya tanrısı ise, bilhassa samilerin yükselişe geçtiği Babil döneminden itibaren en saygı duyulan tanrı Marduk'tur. Erken dönemlerde fazla önemi olmayan bu tanrı, III. Ur Hanedanlığı döneminden itibaren Babil şehrinin koruyucu tanrısı olarak m.ö. birinci binyıldan itibaren kabul görmüştür. Ona atfedilen Babil'in en önemli zigguratu *Etemenanki* yani "göğün ve yerin temeli tapınağı" olarak adlandırılmış ve Tanah'a da Babil Kulesi adıyla geçmiştir.⁷² Marduk, Enki/Ea'nın oğlu ve Sarpanitum'un eşi olarak bilinir. Babil'in öneminin vurgulandığı *Enuma Eliş Destanı*'nda Marduk, tüm tanrıların üzerinde bir konuma yükseltilmiş ve evrenin düzenleyicisi olarak tasvir

⁷⁰ Ergüven, *Tanrıları Nasıl Yarattık*, 47-69, 131-200.

⁷¹ *Mesopotamia*, 183-185.

⁷² Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 33.

edilmiştir.⁷³ Bu destan, Marduk'un gücünü ve Babil kentinin yüceliğini tanrısal bir bağlamda açıklayan önemli bir mitolojik metin olarak kabul edilir.⁷⁴

Marduk, kozmik düzenin oluşumunda önemli katkıda bulunmuştur. Kaos ve kozmik düzen öncesindeki acı suyu simgeleyen Tiamat'a⁷⁵ karşı kazandığı zafer, yaratılışın gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Eski Sami halkları arasında muhtemelen bir Fırtına Tanrısı olarak biliniyordu; ancak Babil'in egemenliği döneminde ek fonksiyonlar kazanmıştır. Marduk, Enki gibi bilgelik tanrısıdır ve sihir ile büyü bilgileri onun yetki alanındadır. Nevruz benzeri Akitu bayramında kahramanlıkları kutlanır ve bu, onun kozmik sürekliliği sağladığını gösterir. Nisan ve ocak aylarında yapılan Akitu bayramlarında Marduk'un adı geçen tapınağındaki heykelinin önünde yaratılış destanı *Enuma Eliş* okunur.⁷⁶

Sümer ve Akad dönemlerinde, tanrılar panteonunun sürekli genişlemesi ve yeni tanrıların ortaya çıkışı oldukça belirgindir. Mezopotamya'nın dinamik yaşamı, tanrıların yükseliş ve düşüşlerinde de kendini gösterir. Ancak, Babil dönemine gelindiğinde bu değişkenlik duraklar ve yeni bir tanrı olan Marduk'un üstünlüğü ilan edilir. Marduk, başlangıcın sonunu anlatan mitolojik anlatılar aracılığıyla en yüksek ve tek tanrı olarak konumlandırılır. Eski tanrıları alt eder, ilk ana tanrıça Tiamat'ı öldürür ve onun bedeninden hem dünyayı hem de Babil'deki kendi krallığını yaratır. Bu süreç, Sümerlerin neredeyse unutulduğu ve yalnızca dilleri aracılığıyla varlıklarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşir. Tanrıların belleklerde belirsiz ve karmaşık bir şekilde kalması bile, Marduk'un rahipleri için potansiyel bir tehdit olarak görülmektedir. Bu nedenle, Marduk'un rahipleri, kendi tanrılarının gücüyle diğer tanrıları tamamen ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır.⁷⁷

Marduk adının geleneksel yazılış biçimi, 'güneşin küçük boğası' anlamına gelen simgelerle ifade edilmektedir; bu durum muhtemelen halk etimolojisinden kaynaklanmaktadır. İlerleyen dönemlerde Marduk, genellikle Bel (Efendi) adıyla

⁷³ *Babil Yaratılış Destanı - Enuma Eliş*, 2015.

⁷⁴ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü* (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003), 146-148.

⁷⁵ Tiamat, Akad dilinde deniz anlamına gelir ve her şeyi doğuran tanrıça olarak da bilinmektedir. Tiamat, aynı zamanda okyanusla özdeşleştirilmiştir ve bu okyanus, insan dünyasının sınırını temsil eder. Okyanus kıyılarında gemicilik yapılmasına rağmen, denizin sonsuz ve sınırsız doğası ancak bir tanrıça aracılığıyla kavranabilir ve bu da Tiamat'ı sonsuzluğun ve başlangıcın tanrısı olarak konumlandırır. Akad, yani Sami kozmolojisine göre, tüm yaşam Tiamat'ın Abzu Akad dilinde Apsu ile birleşmesi sonucunda doğmuştur. Bk. Uhlig, *Tarihin Başlangıcında Bir Halk: Sümerler*, 33.

⁷⁶ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 33.

⁷⁷ Uhlig, *Tarihin Başlangıcında Bir Halk: Sümerler*, 36.

anılmıştır. Marduk'un çok eski zamanlarda, Eridu bölgesinin yerel tanrısı ve Enki'nin oğullarından biri olarak kabul edilen Asarluhi'nin kimliğini benimsediği anlaşılmaktadır. Bu durum sonucunda Marduk, Enki/Ea'nın oğlu olarak kabul edilmiştir. Marduk'un büyük tapınağı, eşi Sarpanitu ile tapınıldığı Babil'deki Esagil tapınağıdır. Ayrıca, bazı durumlarda tanrıça Nanaya da Marduk'un eşi olarak kabul edilmiştir. Borsippa'da tapınılan vahiy ve hikmet tanrısı Nabu ise, zamanla Marduk'un oğlu olarak kabul görmüştür. Marduk kültürünün yükselişi, Babil'in şehir devletinden imparatorluğun başkenti konumuna gelmesiyle yakından bağlantılıdır. Ayrıca, Babil'in surları üzerindeki İhtar Kapısı'nda ejderha gövdeli, yılan başlı, akrep kuyruklu ve kuş ayaklı bir yaratık olarak betimlenmiştir.⁷⁸ Kassit Dönemi'nden itibaren Marduk'un önemi artmış; öyle ki Babil Yaratılış Destanı'na göre Marduk, tüm tanrıların kralı olarak kabul edilmiş ve bu destanın yazıldığı siyasi ortamda diğer tanrılar, Marduk'a bağlanmış hatta onun kişiliğinin yansımaları yani sıfatlar olarak görülmüştür.⁷⁹ Bu nedenle, Marduk'un elli adı destana eklenmiş ve Babil döneminde oluşturulan çağdaş tanrılar listesi bu isimlere altmış altı tane daha eklemiştir. M.Ö. XIV. yüzyıldan itibaren Marduk, Asur'da da yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Sahip olduğu yüksek statü nedeniyle kendisiyle ilişkilendirilen özellikleri tam olarak belirlemek zor olsa da, Asarluhi ile bağlantısı nedeniyle büyü ve bilgelik; babası Ea ile ilişkisi nedeniyle su ve bereket; güneş tanrısı Şamaş (Utu) ile ilişkisi nedeniyle ise adalet tanrısı olarak bu özelliklere sahip olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Sanherib'in hükümdarlığı sırasında (M.Ö. 704-681), Marduk kültürünün mitolojik ve ritüel unsurlarının bir kısmı Asurlu şehir tanrısı Asur'a aktarılmıştır. Bu bağlamda, Mezopotamya'nın yeni hakimi Asurlular tarafından oluşturulan destanın yeni versiyonunda, Tiamat'ı yenen tanrı artık Marduk değil, Asur olmuştur. Asur, diğer tanrıları kendine absorbe ederek 'tanrıların babası' unvanını almıştır. Asur, kralların meşruiyetlerini sağlamak için kullanılan yeni baş tanrı olarak kabul edilmiştir. Birçok silindir mühürde krallar, Asur'u temsil eden hayat ağacının önünde betimlenmiştir.⁸⁰ Asurca'da kullanılan 'anşar' (bütün gökler) ifadesi, tanrı Asur'un tek tanrılı bir perspektifte algılanmasına neden olmuştur.⁸¹

Marduk ve Asur'a olan tapınma, zaman zaman tek tanrıcılığa benzer bir düzeye ulaşmış olsa da, diğer tanrıların varlığını ve kadın tanrıçaların rolünü asla

⁷⁸ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 33.

⁷⁹ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 151-152.

⁸⁰ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 40-42.

⁸¹ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 34.

reddetmemiştir.⁸² Erra Destanı'nda, tanrı Erra, Marduk'u tahtından indirmek ve geçici bir süre için dünyayı yönetmek istemektedir. Bu destanda, Marduk olağan dışı bir şekilde, belki de mizahi bir yaklaşımla, rütbe işaretleri yenilenme ve temizlenme gerektiren hantal ve beceriksiz bir ihtiyar olarak tasvir edilmiştir. Marduk'un simgesi olan üçgen başlı kürek veya çapa, tanrının kökensel niteliklerinden biri olan yerel tarım tanrısı kimliğini yansıtır olabilir. Marduk ve Nabu'nun sembolik hayvanı olan yılan-ejderha (muşhuşşu⁸³), muhtemelen Babil Kralı Hammurabi'nin bu şehri fethetmesinden kısa bir süre sonra Eşnunna'nın (günümüzde Tell Asmar, Diyala, Irak) yerel tanrısı Tişpak'tan alınmıştır.⁸⁴

Asur toplumu, köklü gelenekleri ve inançlarıyla bilinen son derece muhafazakâr bir yapıya sahip olsa da gerek mitolojik anlatılara dayalı inanç sistemi gerekse ritüel ve toplumsal gelenekler, Sümer dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahip olup aynı dinsel geleneğin devamı olarak kabul edilebilir. Ülkenin baş tanrısı Asur olup, bu tanrıya ek olarak Sümer, Akad ve Babil'in önemli tanrılarına da büyük bir saygı gösterilmektedir. Kral da, tıpkı diğer Mezopotamya'daki öncü devletlerde olduğu gibi tanrı adına ülkeyi yönetmekle yükümlü olup aynı zamanda başrahiplik görevini de üstlenmektedir. Kralın dini ve seküler görevleri bir arada yürütmesi, tanrıların toplum üzerindeki etkisi ve öneminin bir göstergesidir.⁸⁵ Asurlular ile diğer sami kavimler arasındaki tek fark, evrensel Mezopotamya panteonuna, Babil'in baş tanrısı Marduk'un yerine geçen veya onunla eşanlamlı olan şehir tanrısı Asur'un eklemiş olmalarıdır. Halbuki Ay Tanrısı Sin, burada da büyük saygı görmeye devam etmekte, İştâr devletin merkezi olan Niniveh'in baş tanrıçası olarak anne, bakire ve fahişe olarak kabul edilmektedir.⁸⁶ Asur kentinin şehir tanrısı ve ulusal tanrısı olarak kabul edilen Asur, bir bakıma M.Ö. 1800'den itibaren Sümer tanrısı Enlil ile

⁸² Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 34.

⁸³ *Muşhuşşu*, Antik Mezopotamya mitolojisinde önemli bir yere sahip olan ve özellikle Babil ile Akad dönemlerinde sıkça rastlanan mitolojik bir yaratıktır. Sümerce kökenli bir terim olan Muşhuşşu, "korkunç yılan" anlamına gelmektedir. Yarı yılan, yarı ejderha olarak betimlenen bu yaratık, farklı hayvanların özelliklerini bir araya getirir; genellikle aslan başı, yılan gövdesi ve kartal pençeleri ile tasvir edilir. Muşhuşşu, en çok Babil'in baş tanrısı Marduk ile ilişkilendirilmiş ve onun kutsal hayvanı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Enlil ve Ninurta gibi diğer tanrılarla da zaman zaman bağlantılandırılmıştır. Bu yaratığın en bilinen tasviri, Babil'in ünlü İştâr Kapısı'nda bulunur. Muşhuşşu, hem koruyucu hem de tehdit edici bir varlık olarak algılanmış, güç ve krallığın sembolü haline gelmiştir. Bk. Jeremy Black-Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary* (University of Texas Press, 1992), 141. Ayrıca bkz. C. W. Ceram, *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler: Arkeolojinin Romalı*, çev. Hayrullah Örs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 220.

⁸⁴ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 146-148.

⁸⁵ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 189.

⁸⁶ Kriwaczek, *Babylon*, 221-222.

özdeşleştirilmiş, hatta Asur kralı II. Sargon döneminde (M.Ö. 721-705) Enlil'den de üst seviyeye çıkarılarak Gök Tanrı An'ın kendisi olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak Asur'un yerine geçtiği An, Enlil ve Marduk gibi tanrılara ait mit ve ritüeller de bu tanrıya aktarılmıştır. Bunlardan konumuz eksenli en önemli olanı, Babil'in zigguratlarında icra edilen Yeni Yıl ritüelinin Asur'a aktarılmasıdır.⁸⁷

Özellikle Enlil, Marduk ve Asur gibi Tanrılarının her devlet zamanında en yüksek statüye ulaşarak dönemin siyasi yapısıyla özdeşleşmesi, Mezopotamya'da tanrılarının toplumsal düzenin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini, siyasi iradenin kendisini kurumsal ritüellerle tecelli ettirdiğini net bir biçimde ifade etmektedir. Demek ki zigguratlar, Mezopotamya'da tanrılar ile insanlar arasında bir bağlantı kurmayı amaçlayan sembolik yapılar olmanın ötesinde siyasi iradenin kutsanmasını ve ritüeller aracılığıyla halkla bütünleştirilmesini amaçlayan merkezi bir role sahip yapılarıdır. Bu sebeple zigguratların hem dini-siyasi hem de kozmik anlamını irdelemek bakımından bu meselenin detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

1.4. Ziggurat

Mezopotamya, tarih boyunca en eski medeniyetlerin doğuşuna tanıklık eden dini ve kültürel çeşitliliğiyle dikkat çeken bir bölge olarak bilinmektedir. Bu coğrafyada yükselen Sümerler, Akadlar, Babilliler ve Asurlular gibi kadim uygarlıklar, kendi özgün dinî inanç sistemlerini ve ibadet pratiklerini geliştirmişlerdir. Mezopotamya'da din, toplumsal yaşamın merkezinde yer almış mabetler ve zigguratlar, bu dinî yaşamın somutlaştığı, ibadetlerin gerçekleştirildiği temel yapılar olarak büyük önem kazanmıştır. Ziggurat adıyla bilinen bu tanrısal mekanlar, yalnızca ibadet yerleri değil, aynı zamanda tanrılarının yeryüzündeki konutları olarak kabul edilmiştir.⁸⁸ Özellikle Babil'deki Etemenanki zigguratu, tanrılarının kozmik gücünü simgeleyen ve Babil Kulesi mitosuyla ilişkilendirilen önemli bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Zigguratlar ve Babil Kulesi gibi mimari yapılar ve mitolojik anlatılar, Mezopotamya'nın zengin dini ve kültürel dünyasını yansıtarak, bu kadim toplumun tanrılarla olan ilişkilerine dair önemli ipuçları vermektedir.

⁸⁷ *Mesopotamia*, 180.

⁸⁸ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 238. Ayrıca bk. Joseph Campbell, *Mitsel İmge*, çev. Ogün Baştürk-Yunus Emre Ceren (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2022), 211.

Ziggurat kavramının semitik dil kökeninden ya Akadca “yükseltmek ve yüksek yapı inşa etmek” manasındaki *zaqāru/zaqāru*⁸⁹ ya da Babilce “azametli ve uzun” anlamlarına gelen *zagaru* fiilinden türediği düşünülmektedir. Bu dillerde *ziggurratu* şeklinde ifade edilen kavram, İngilizceye *ziggurat* olarak geçmiştir.⁹⁰ Etimolojisine uygun olarak zigguratların mimarisi antik Mezopotamya’da tapınakların üzerinde yükselen, kat kat teraslar halinde inşa edilen anıtsal yapılar şeklindeydi. Bu yapılar, Sümerler, Babilliler ve Asurlular tarafından inşa edilmiştir ve bu medeniyetlerin dini, kültürel ve sosyal yaşamlarında önemli bir yere sahiptir. Zigguratların en belirgin örnekleri Ur, Uruk ve Babil şehirlerinde bulunur. Zigguratlar, yerden gökyüzüne doğru yükselen piramit biçimindeki yapılar olup, yeryüzü ile gökyüzünün birleştiği noktayı temsil eden, kat kat yükseldikçe her bir katın bir öncekinden daha küçük olduğu üç ya da yedi katlı devasa yapılardır.⁹¹ Bu yapılar, Mezopotamya’nın kuzeybatısındaki Mar ve Tel Brak, kuzeydeki Dur Şarrukin, güneydeki Ur ve Eridu, doğuda ise İran’daki Susa ve Çoga Zanbil gibi geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Türkiye’de bilinen tek ziggurat, Şanlıurfa’nın Harran ilçesindeki ve bugün Harran Kalesi olarak bilinen yapıdır.⁹² Günümüze ulaşan bu yapıların uzun ömürlü olmasını sağlamak için yapısal güçlendirme ve drenaj sistemlerine büyük önem verilmiştir. Yapıların tabanında geniş temeller kullanılarak sağlam bir zemin oluşturulmuştur. Ayrıca, yağmur sularının yapıdan uzaklaştırılması için etkili drenaj sistemleri tasarlanmıştır. Bu sistemler, suyun yapıya zarar vermesini önlemek amacıyla dikkatlice planlanmış ve inşa edilmiştir.⁹³ Öte yandan, Babil’den ayrılan toplulukların bu yapı konseptini yanlarında götürerek dünyanın çeşitli bölgelerine yaydıkları düşünülebilir. Babil’den dağılan birçok ailenin kule yapma fikrini yeni yerleşim yerlerine taşımış ve kendi yapı projelerine başlamış olmaları ihtimali çok yüksektir. Bu toplulukların, yeni bölgelerine özgü daha dayanıklı malzemeler (örneğin, pişmiş tuğla yerine kesme taş) ve daha gelişmiş tasarımlar geliştirmiş olmaları da olasılıklar arasında yer almaktadır. Nitekim, Mezopotamya’dan Mısır’a, Güney Amerika’ya kadar dünya genelinde zigguratlar, piramitler ve tümsekler gibi benzer yapıların varlığı dikkat çekicidir. Mısır’daki en eski yapılar arasında yer alan basamaklı piramit, aslında bir ziggurat tarzında inşa edilmiştir. Eski

⁸⁹ *A Concise Dictionary of Akkadian*, ed. Jeremy Black vd. (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2000), 444.

⁹⁰ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 96.

⁹¹ Mircea Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, çev. Mehmet Emin Özcan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020), 31.

⁹² Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 88.

⁹³ Crawford, *Sumer and the Sumerians*, 104-105.

Çin medeniyetleri piramitler inşa ederken, Mississippi kültürü ise tümsekler inşa etmiştir. Piramitler, zigguratlar ve tümsekler yapısal olarak farklı kategorilerde yer alsalar aralarındaki benzerlikler oldukça çarpıcıdır. Dünya genelinde görülen bu ziggurat ve piramitler, Tanrı'nın Sözü'nde bahsi geçen Babil Kulesi'nin izlerinin günümüze kadar ulaştığını destekler niteliktedir.⁹⁴

Babil mitolojisine göre, ilk ziggurat, Marduk'un onuruna diğer tanrılar tarafından Babil'de inşa edilmiştir. Marduk, Tiamat'ı öldürdükten sonra bir dünya yaratmaya karar verir ve Tiamat'ın cesedini ikiye bölerek gökleri ve yeryüzünü var eder. Tanrılar, Marduk'un onuruna bir tapınak inşa ederler ve bu tapınak, sonsuz gökyüzünün bir simgesi olan büyük bir ziggurat olarak kabul edilir.⁹⁵ Babillilerin en tanınmış zigguratu ise Babil Kulesi olarak bilinen Etemenanki'dir. Bu yapı, Babil tanrısı Marduk'a adanmış olup, antik kaynaklarda yapının yüksekliği ve görkemi hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır.⁹⁶ Asur Krallığı döneminde de zigguratlar inşa edilmiştir, ancak bu yapılar genellikle daha küçük ve daha az gösterişli olmuştur.⁹⁷

	Uzunluk (arşın)	Genişlik (arşın)	Yükseklik (arşın)	Uzunluk (m)	Genişlik (m)	Yükseklik (m)
Alt platform	180	180	66	90	90	33
İkinci kat	156	156	36	78	78	18
Üçüncü kat	120	120	12	60	60	6
Dördüncü kat	102	102	12	51	51	6
Beşinci kat	84	84	12	42	42	6
Altıncı kat	-	-	-	-	-	-
Yedinci kat	48	45	30	24	22.5	15
Çatı yapısı	-	-	-	-	-	-

Tablo 1: Nebukadnezzar II. Ziggurat Kat Planının tablo olarak derlenmiş hali.

⁹⁴ Hodge, *The Tower of Babel*, 40.

⁹⁵ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev. Hamide Koyukan-Kudret Emiroğlu (İstanbul: Pegasus Yayınları, Haziran 2018), 33.

⁹⁶ Marc Van De Mieroop, *The Ancient Mesopotamian City* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 164.

⁹⁷ Michael Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East* (New York: Facts on File, 1990), 202.

Tablo detaylı incelendiğinde zigguratın her katının uzunluk, genişlik ve yükseklik ölçümleri arşın ve metre cinsinden ortaya konulmaktadır. Zigguratın boyutları, esas olarak *E-sangil Tableti* adlı metrik çivi yazısı metninden bilinmektedir; bu metin, Babil'deki Marduk kült merkezinin alanlarını matematiksel problemlerin diliyle belirler ve zigguratın boyutlarını üç farklı birimde verir. Yapı, yıkılmadan üç yüz yıldan fazla bir süre sonra Yunan coğrafyacı Strabon (ö. M.Ö. 63) tarafından bildirilmiştir. Babil zigguratu, antik dönem yapılarıyla uğraşan bütün araştırmacıların tarih boyu ilgisini çekmiştir. Bu yapının romantik bir şekilde Tanah'ta anlatılan Babil Kulesi olduğu düşüncesine kapılanlardan, Marduk'un kutsal alanının kült topografyasının detaylı bir şekilde yeniden inşasına odaklananlara kadar pek çok farklı araştırmacılar bulunmaktadır. Arkeolojik kazılardan, Herodotos'un (ö. ?) tapınak kulesi anlatımından ve mevcut çivi yazısı kaynaklarından elde edilen kanıtları bir araya getiren araştırmacılar, binanın yeniden inşası için önerilerde bulunmuş ve fikirlerini göstermek amacıyla farklı modeller oluşturmuşlardır.⁹⁸

Natürist bir düşünce ile tanrıların göklerde yaşadığını düşüncesi, her zaman insanları yüceliği, ıssızlığı, esrarlı havası ve bütün bunları estetik biçimde sunması nedeniyle dağları kutsamaya götürmüş, bu da günümüz dinler tarihinde “dağ kültü” adını verdiğimiz kültün oluşmasını sağlamıştır. Bu kült sebebiyle dağlık bölgelerde yaşayan insanlar en yüksek dağları kutsal alan edinerek buralara tapınaklar inşa etmişlerdir. Fakat dağlardan yoksun coğrafyalarda yaşayan insanlar, benzer bir aşkınlık düşüncesinin tecelli etmesi için ve tanrılara ulaşma arzusu doğrultusunda farklı mimari stillerde insan yapımı dağlar ve dağvari kuleler inşa etmişlerdir. Buradan yola çıkarak Sümer-Babil dönemi zigguratlarının dünyanın merkezi addedilen “kozmik dağ”lar olduğu söylenebilir.⁹⁹ Bu mimari örnekler arasında en dikkat çekici olanlar Babil Kulesi, Mezopotamya'daki diğer zigguratlar ve Meksika'daki "teocalli" adı verilen piramitlerdir. Bu yapılar, kutsal mekanlar olarak hizmet vermenin yanı sıra, insanın tanrılarla iletişime geçme arzusunu ve göğe ulaşma çabasını da sembolize etmektedir. Dolayısıyla, zigguratlar hem dini törenlerin merkezi hem de toplumsal ve siyasi organizasyonların odak noktası olarak önemli rollere sahiptir.¹⁰⁰

⁹⁸ David M. Rohl, *Efsane*, çev. Soner Üstün (Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2013), 133-232.

⁹⁹ Mustafa Baş, “Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2013), 167.

¹⁰⁰ Ömer Faruk Harman, “Dağ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/400.

Başka bir yoruma göre, zigguratlar, yeryüzünün merkezinde bulunan ilk insan topluluklarının tanrılar dünyasına çıkmasına veya tanrılarının yeryüzüne inmesine olanak sağlayan kutsal yapılar olarak inşa edilmiştir.¹⁰¹ Bu yorum geçerli kabul edilirse, antik Mezopotamyalıların zigguratları, Tanrılarla iletişim kurdukları bir bağlantı noktası ve onların dünyaya inip çıkmak için kullandıkları bir merdiven gibi düşündüklerini söylemek abartı olmaz. Buna göre Mezopotamya inancında şehrin ve devletin koruyucusu kabul edilen tanrı veya tanrıçalara göksel bir iniş noktası olması amacıyla bir ziggurat inşa edildiği düşünülebilir.¹⁰² Bu yapılar ayrıca gökte yaşadığına inanılan tanrılarının mekanı olan gök cisimlerini takip etmek amacıyla yani astrolojik ve astronomik¹⁰³ gözlemler için de kullanılmıştır. Zigguratların en üstünde genellikle bir tapınak veya kutsal alan bulunur. Bu kutsal alan, tanrılara adanmış olup rahipler tarafından ritüellerin gerçekleştirildiği yer olarak kullanılırdı. Zigguratın tepesine ulaşmak için geniş rampalar veya merdivenler kullanılırdı. Bu yapılar, aynı zamanda dini takvimlerin düzenlenmesi için de kullanılmıştır.¹⁰⁴

Zigguratların dini ritüellerdeki rolü büyüktür. Özellikle yılın belirli zamanlarında gerçekleştirilen büyük festivallerde önemli bir merkez olarak hizmet ederdi. Bu festivaller, tarım takviminin önemli dönüm noktalarını işaret eder ve tanrılara sunulan adaklar ve dualarla kutlanırdı. Rahipler, bu ritüelleri yönetir tanrılarla insanlar arasında aracı olarak kabul edilir ve bu sebeple toplumda oldukça yüksek bir statüye sahiptiler.¹⁰⁵ En bilinen din görevlilerinden biri, önemli bir unvan olan *sanga*’dır. *Sanga*, Sümerce kökenli bir terim olup, Akad, Asur ve Babil literatüründe de varlığını sürdürmüştür. *Aga-uš* ise *sanga* rahiplerinin başıdır. *Sanga*, sıradan bir rahip iken, *dumu-sanga* ise yardımcı rahip olarak görev yapmaktadır. *Sanga*’ya denk düşen bir diğer temel görev ise *sabra* unvanıdır. Bunun yanı sıra, tapınaklarda görev yapan seküler personel arasında *ga-duba* (arşivci), *sugdu* (ne olduğu tam bilinmeyen tarla araştırmacısı), *kagur* (tahıl deposu müfettişi), *sara-abdu* (hazineci) ve *ugula-şagud* (inek sürülerinin çobanı) gibi unvanlar bulunmaktadır. Muhtemelen Asur-Babil tapınak görevlileri, Sümerlerdeki bu erken örneğin devamı niteliğindeydi.¹⁰⁶ Rahiplerin sorumlulukları arasında dini ritüelleri yönetmekle birlikte tapınağın

¹⁰¹ Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayıncılık, 2006), 54. Bk. Campbell, *Mitsel İmge*, 96-97.

¹⁰² Gwendolyn Leick, *Mesopotamia: The Invention of the City* (Penguin Books, 2001), 87.

¹⁰³ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 39-40.

¹⁰⁴ Crawford, *Sumer and the Sumerians*, 101.

¹⁰⁵ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 52-53.

¹⁰⁶ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 94.

ekonomik faaliyetlerini denetlemek de bulunmaktadır.¹⁰⁷ Bu görevler, rahiplerin sadece dini liderler olarak değil, aynı zamanda toplumun sosyal ve ekonomik yaşamını yönlendiren otoriteler olduğunu ispat etmektedir. Rahiplerin sahip olduğu güç ve otorite, tapınakların yönetiminde ve toplumsal düzenin tesisinde etkilidir.

Zigguratların gök tanrılarının dünyayla irtibat noktası olarak çeşitli tanrılara ve ritlere adanmasının en güzel örneğini ise kesinlikle Tanrıça İnanna ve Çoban Tanrı Tammuz arasındaki aşkı anlatan mit ve buna bağlı gerçekleştirilen törenlerdir.¹⁰⁸ Tammuz kültü, biri tanrıça İnanna ile evliliğini kutlayan, diğeri yeraltı dünyasından gelen iblisler tarafından öldürülmesini yas tutan iki yıllık festival etrafında dönüyordu. Umma şehrinde (günümüz Tell Jokha) üçüncü Ur Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 2112-2004) tanrının evliliği, Tammuz'un Festival Ayı olan Şubat-Mart aylarında dramatik bir şekilde kutlanmaktaydı.¹⁰⁹ Benzer şekilde, Tammuz'un kültü, zigguratlarda yapılan ritüellerle örtüşen bir yapıya sahip olup, Tammuz'un evliliği ve ölümü gibi önemli mitolojik olayları temel alan yıllık festivaller etrafında şekillenmiştir. Bu festivaller, özellikle evlilik ve ölüm ritüelleri etrafında şekillenen iki temel olayla öne çıkmaktadır. Söz konusu ritüeller, zigguratlar gibi anıtsal tapınaklarda yoğun sembolizm içeren dramatik performanslarla gerçekleştiriliyordu. Umma kentinde icra edilen festivallerin temelinde, Tammuz'un yeraltı dünyasına inişini ve yeryüzüne dönüşünü simgeleyen döngüsel bir mitolojik olay yatmaktadır. Bu döngüsel mitoloji, insan ile tanrı arasındaki ilişkinin yeniden tesis edilmesi arayışını anlatan Babil Kulesi anlatısıyla teolojik açıdan anlamdaş bir paralellik taşımaktadır. Babil Kulesi miti, insanın tanrısal olanla doğrudan iletişime geçme ve ilahi mekâna ulaşma çabasını temsil ederken, Tammuz ritüeli de ölümlü dünya ile kutsal olan arasındaki sınırların ritüel aracılığıyla aşılmasını hedefleyen bir sembolik anlatım biçimi sunmaktadır. Bu bağlamda, her iki anlatı da dinler tarihi perspektifinden değerlendirildiğinde, insanlığın kutsala erişme arzusunun çeşitli mitolojik formlar üzerinden nasıl ifade edildiğini göstermektedir.¹¹⁰

Tammuz'un bereketi simgeleyen mitleri, Mezopotamya toplumlarında tarım ve doğurganlık kavramlarına derin bir anlam katarken, zigguratlar bu bereketin ve

¹⁰⁷ Leick, *Mesopotamia*, 150-153.

¹⁰⁸ Clayton, *Sumerian Mythology*, 38-39.

¹⁰⁹ Allan Menzies, *Dinler Tarihi*, çev. Muhammed Gürsoy (Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2021), 118-119.

¹¹⁰ Thorkild Jacobsen, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion* (New Haven: Yale University Press, 1978), 62-64.

toplumsal düzenin mimari merkezleri haline gelmiştir. Zigguratlar, Babil'deki tapınak kulesi ve Tanah'ta yer alan Babil Kulesi gibi yapılar, zigguratların önemli örnekleridir.¹¹¹ Bu zigguratlar, inanç, ekonomi ve siyasetin merkezinde yer aldıkları için medeniyetlerin gelişim sürecinde önemli bir rol oynamışlardır.¹¹²

Kalkolitik dönemde Mezopotamya'da kırsal kesimde önemli kabul edilen bir kabile kültürü yaşanmaktaydı. Bu dönemde doğa güçlerine dayanan bir din anlayışı hâkim olup, bereketi, bolluğu ve doğurganlığı sembolize eden Toprak Ana'ya ve tanrısal bir güç olarak kabul edilen Boğa'ya tapınılmaktaydı. M.Ö. 3500'lerde Mezopotamya'ya gelen Sümerler, Basra Körfezi civarındaki bataklıklarla kaplı bölgeye yerleşmişlerdir. Sümerler, kısa sürede bu bölgeyi yaşanabilir hale getirerek etrafı surlarla çevrili şehirler inşa etmişlerdir. Tapınaklarını yapay tepeler üzerine kurarak yüksekliklere tapınma geleneklerini sürdürmüşlerdir.¹¹³ Sümerler, kendilerini tanrılara hizmet etmek için yaratılmış varlıklar olarak görmüşlerdir. Bu dönemde tapınaklar ve zigguratlar, tanrıya giden yolu temsil eden yapılar olarak kabul edilmiştir.¹¹⁴ Sümerler, ziggurat inşa eden ilk medeniyet olarak bilinirler. Sümer şehir devletleri, her biri kendi tanrısına adanmış zigguratlarla donatılmıştır. Sümerlerin en eski zigguratlarından biri Eridu şehrinde bulunur. Sümerler, zigguratları genellikle ana tapınaklarının temeli olarak kullanmışlardır.¹¹⁵ Bu dönemde inşa edilen zigguratlar, daha sonraki dönemlerde yapılacak olanlara model oluşturmuştur.

Zigguratlar, Sümer şehirlerinde toplumsal yaşamın merkezi olarak hizmet etmiştir. Zigguratların çevresinde pazarlar, ticaret alanları ve halka açık toplantı yerleri bulunmaktaydı. Bu alanlar, toplumsal etkileşimin ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı yerlerdi.¹¹⁶ Ayrıca, zigguratlar eğitim ve bilimsel faaliyetlerin merkezi olarak da işlev görmüştür. Zigguratların çevresinde bulunan okullarda, genç rahip adaylarına eğitim verilmiştir. Rahipler, zigguratların tepesindeki tapınaklarda sadece dini ritüelleri değil, aynı zamanda astronomik gözlemleri ve matematiksel

¹¹¹ Ergüven, *Tanrıları Nasıl Yarattık*, 51.

¹¹² M. Hanefi Palabıyık & Korkut Dindi, "İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem (a)", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 9 (Ocak-Haziran 2021), 69-103.

¹¹³ J. M. Roberts, *Dünya Tarihi*, çev. İdem Erman (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017), 1/62-63.

¹¹⁴ Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, 202-203.

¹¹⁵ Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 30.

¹¹⁶ A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization* (Chicago: University of Chicago Press, 1964), 114. Ayrıca Bk. Jean Bottéro, *Mesopotamia: Writing, Reasoning, and the Gods*. (University of Chicago Press), 1995, 78-80.

hesaplamaları da gerçekleştirirlerdi. Bu gözlemler, Sümerlerin takvimlerini ve tarım faaliyetlerini düzenlemelerine yardımcı olmuştur.¹¹⁷

Zigguratlar, Sümer toplumunun hiyerarşik yapısını yansıtan ve dini ritüellerin merkezinde yer alan anıtsal yapılardır; rahiplerin ve yüksek rütbeli kişilerin tanrılarla iletişim kurduğu kutsal alanlardır. Halkın geneli zigguratın alt kısımlarında ibadet ederken, bu yapıların tepesindeki tapınaklar yalnızca seçkinlerin erişimine açıktı. Bu durum, Sümer toplumundaki sosyal sınıfların ve hiyerarşinin bir göstergesiydi.¹¹⁸

Eridu, Uruk ve Ur gibi şehirlerde inşa edilen bu yapılar, Sümerlerin ileri mühendislik ve mimari tekniklerini kullanarak görkemli yapılar inşa etme yeteneklerini sergilemekte ve antik dünyanın en etkileyici ve kalıcı yapıları arasında yer almaktadır. Zigguratlar, Sümer toplumunun dini, sosyal ve mimari gelişiminin en önemli sembollerinden biri olarak kabul edilir ve günümüzde de arkeologlar ve tarihçiler için önemli bir araştırma konusu olmaya devam etmektedir. Sümerlerden sonra gelen Akadlar, ziggurat inşası geleneğini sürdürmüş ve bu yapıların hem dini hem de siyasi anlamını pekiştirmiştir. Akad İmparatorluğu, Dicle ve Fırat nehirlerini su kanallarıyla birleştirerek sulama sistemlerini geliştirmiş ve Sümer uygarlığını geniş bir alana yayarken, Sargon ve Naram-Sin gibi krallar ziggurat inşasını sürdürmüşlerdir. Özellikle III. Ur döneminde ziggurat inşası büyük bir ivme kazanmış ve bu dönemin en ünlü yapılarından biri olan Ur'daki Büyük Ziggurat, Kral Ur-Nammu tarafından inşa edilmiştir. Bu yapı, Sümer mimarisinin zirve noktalarından biri olarak kabul edilirken, bölgenin siyasi ve dini merkezi olarak da büyük önem kazanmıştır.¹¹⁹ Zigguratlar, sadece Sümer ve Akad dönemlerinde değil, Mezopotamya'nın sonraki dönemlerinde de gücünü ve etkisini korumuştur.

Babilliler, ziggurat inşasını en üst seviyeye taşıyan medeniyetlerden biri olmanın yanı sıra, iki tabanlı sayma sistemini de geliştirmişlerdir. Babil şehrindeki Etemenanki zigguratu, yaklaşık 90-91 metre yüksekliği ile dönemin en büyük zigguratlarından biri olmuştur. Bu yapıda diğer önemli zigguratlar gibi hem dini bir merkez hem de siyasi bir güç simgesi olarak hizmet etmiştir. Nebukadnezar tarafından inşa edilen bu ünlü kule, Tanah'ta bahsedilen Babil Kulesi olarak kabul

¹¹⁷ Stephen Bertman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 45.

¹¹⁸ Leonard Woolley, *The Ziggurat and its Surroundings at Ur* (London: British Museum Press, 1939), 55-57.

¹¹⁹ Leick, *Mesopotamia*, 87.

edilmektedir.¹²⁰ Sonraları tahrip olan yıkılmaya yüz tutan bu zigguratı, Babil Kralı II. Nebukadnezzar restore ederek şehrin ve krallığının gücünü ve ihtişamını yansıtmıştır.¹²¹

Tanah'ta yer alan Babil Kulesi öyküsünün, bu ziggurattan esinlenerek yazıldığı düşünülmektedir.¹²² Sümerler döneminde ortaya çıkan zigguratlar, başlangıçta ana tapınağa ek yapılar olarak inşa edilmiş, ancak Asur ve Babil devletlerinin hakimiyet dönemlerinde ana tapınağın kendisi haline gelmiş ve Tanah'a kadar uzanan bir öneme sahip olmuştur.¹²³ Bu zigguratlar, düşman saldırılarının önceden tespit edilmesine olanak sağlayan gözetleme kuleleri olarak da işlev görmüştür.¹²⁴

Zigguratlar, antik Mezopotamya'nın mimari, dini ve kültürel mirasının en görkemli örneklerindendir. Mimarileri, işlevleri ve tarihsel bağlamları incelendiğinde, zigguratların Mezopotamya uygarlığının ne denli gelişmiş ve sofistike olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anıtsal yapılar, günümüzde arkeologlar ve tarihçiler için önemli bir araştırma konusu olmaya devam etmekte ve Mezopotamya'nın zengin kültürel mirasını daha iyi anlamak adına önemli bir yere sahiptir.

1.5. Mezopotamya Mitlerinde Gök-Yer Dikotomisi

Mezopotamya medeniyetleri, zigguratlara atfettikleri öneme paralel olarak tarih boyunca gök ve yer arasındaki derin karşıtlığı vurgulamış ve bu iki unsurun evrenin düzeni üzerindeki etkilerini anlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu medeniyetler, kozmik düzeni, tanrıları ve insan yaşamını açıklamak için gök ve yer arasındaki ayrımı temel bir kavram olarak kabul etmişlerdir. Gök, genellikle tanrıların yaşadığı ve kozmik düzenin belirlendiği kutsal bir alan olarak görülmüş; yer ise insanların yaşadığı, doğa olaylarının ve tanrısal etkilerin hissedildiği bir dünya olarak tasavvur edilmiştir. Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi Mezopotamya medeniyetleri, bu karşıtlık çerçevesinde kendi dini inanışlarına ve mitolojilerine şekil vermişlerdir. Her bir Mezopotamya medeniyeti, gök ve yer karşıtlığının farklı yönlerini vurgulasa da,

¹²⁰ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 2007), 107. Ayrıca bk. Veysel Sönmez, *Bilim Felsefesi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2013), 3. baskı, 46. Bk. George, House Most High, 124.

¹²¹ Andrew George, *House Most High: The Temples of Ancient Mesopotamia* (Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 1993), 124.

¹²² Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 326.

¹²³ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 87-88.

¹²⁴ Trevor Bryce, *Kısa Babil Tarihi*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 108.

ortak noktaları evrenin işleyişindeki kritik rollerinde birleşmektedir. Sümerlerde An ve Enlil gibi tanrılar gökyüzünü temsil ederken, yerin tanrısı Enki insanlığın koruyucusu olarak kabul edilmiştir.

Babil mitolojisinde Marduk'un göksel hakimiyeti ve Ninhursag'ın yeryüzündeki etkisi, gök ve yer arasındaki dengeyi yansıtarak Mezopotamya'nın sosyal düzeni, tarımsal faaliyetleri ve siyasi otoritesinin kozmik bir bağlamda anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Bu karşıtlık, tanrıların insanlarla olan ilişkisini açıklamada önemli bir araç olarak öne çıkar. Benzer şekilde, Akad ve Babil mitolojileri, Eski Mezopotamya'nın dini ve kültürel yapısının önemli bir parçası olarak, gök ile yer arasındaki ayrımı temel bir yapı olarak sunar. Gök, tanrıların kutsal alanı olarak, yer ise insanların yaşamlarını ve tarımsal faaliyetlerini sürdürdüğü dünya olarak betimlenir. Gök ve yerin bu ayrımı, tanrılar ile insanlar arasındaki ilişkiyi açıklayan kozmik bir çerçeve sunar. Bu anlatı, *Enuma Eliş* destanında, gök ile yerin Anu ve Ki üzerinden ayrıldığı yaratılış süreciyle detaylandırılır. Gök ve yer arasındaki bu karşıtlık, Mezopotamya'nın kozmolojik ve teolojik düşünce sisteminin merkezinde yer alarak, hem dini hem de toplumsal düzenin biçimlenmesinde belirleyici olmuştur.¹²⁵

Sümerler, kozmolojik düşüncelerinde gök ve yer arasındaki ikiliği esas almışlardır. Bu ikilik, evrenin An olarak bilinen gök ve Ki¹²⁶ olarak bilinen yer olmak üzere ikiye bölündüğü bir yapı üzerine kuruludur. Bu ayrım, Sümer mitolojisi ve dini inançlarında merkezi bir konuma sahiptir ve toplumun dini ritüellerinden sosyo-politik yapısına kadar geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Bu çerçevede, Sümer Medeniyetinde gök ve yer ikiliğinin anlamı ve bu ikiliğin Sümer kültürü üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Sümer kozmolojisine göre evren, gök ve yer olmak üzere iki ana bölüme ayrılmış ve evrenin en temel bölgeleri olan bu iki alan eril bir Gök Tanrı An ile dişi tanrıça Ki olarak teolojik bir zemine çekilmiştir. Gök, evrenin üst kısmını temsil ederken, yer alt kısmını simgeler. Bu iki unsurun ayrımı, evrenin yaratılışı ve düzeninin temelini oluşturur. Sümer yaratılış mitlerinde, An ve Ki'nin başlangıçta

¹²⁵ *Babil Yaratılış Destanı – Enuma Eliş*, 2015.

¹²⁶ Ki, Mezopotamya mitolojisinde yer tanrıçası olarak bilinir ve yerin somutlaşmış hali olarak kabul edilir. Sümer panteonunda önemli bir konuma sahip olan Ki, gökyüzü tanrısı An (Anu) ile sıkça birlikte anılır. Ki ve An'ın birleşimi, gökyüzü ve yerin bir araya gelmesini simgeleyerek kozmik düzenin temelini oluşturur. Ki'nin bir diğer ismi olan Ninhursag, "dağların hanımı" anlamına gelir ve onun doğurganlık, bereket ve toprakla olan güçlü bağlantısını vurgular. Bk. Kramer, *Sümer Mitolojisi*, 9.

birleşik oldukları, daha sonra ayrıldıkları ve bu ayrılmanın evrenin düzenlenmesi ile tanrıların hiyerarşisinin kurulmasını sağladığı yönünde bilgiler sunmaktadır.¹²⁷

Sümer dini inancında, An ve Ki gök ve yeri temsil eden iki ana ilah olarak görülür. An, yüce gökyüzü tanrısı ve tüm tanrıların babası olarak kozmik düzenin koruyucusu sayılırken; Ki, doğurganlık, bereket ve yeryüzü ile ilişkili olayların tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Bu iki tanrının birleşimi, kozmik dengenin sağlanmasında ve evrenin düzenlenmesinde önemli bir noktada yer almıştır.¹²⁸

Sümer mitolojisi, gök ve yerin yaratılışını evrenin düzenlenme sürecinin bir parçası olarak görür. *Enuma Eliş* olarak bilinen yaratılış destanı, An ve Ki'nin ayrılmasıyla başlar ve bu ayrılma, tanrıların doğuşunu ve kozmik düzenin kurulmasını simgeler. Bu metin, Sümer dini inancında evrenin ve tanrıların oluşumunu ve düzenlenişini anlatan temel bir kaynak olarak literatürdeki yerini korumaktadır.¹²⁹

Sümer tapınakları, gök ve yer arasındaki ilişkileri yansıtan mimari yapılar olarak tasarlanmıştır. Özellikle zigguratlar, göğe doğru yükselen basamaklı yapılarıyla tanrıların yeryüzüne inişini ve insanların tanrılara ulaşma çabasını sembolize etmektedir. Bu yapılar, Sümerlerin kozmolojik inançlarını ve gök ile yer arasındaki ilişkiye verdikleri önemi göstermektedir.¹³⁰ Sümer kraliyet ideolojisi, kralın gök ve yer arasında bir arabulucu olarak rolünü vurgular. Kral, tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olarak hem dini hem de siyasi bir otorite kabul edilmiştir. Bu bağlamda, kralın göksel ve yersel güçler arasında bir denge sağladığı düşünülmüş ve bu, Sümer toplumunda kozmik düzenin sağlanmasında önemli bir faktör olmuştur.¹³¹

Bu bakımdan Sümer mimarisi, gök ve yer dikotomisinin sembolik bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Zigguratlar ve diğer tapınak yapıları, tanrıların yeryüzüne inişini ve insanların göğe yükselme arzusunu ifade eden semboller olarak inşa edilmiştir. Bu yapıların mimari özellikleri, Sümerlerin kozmolojik inançlarını ve

¹²⁷ Kramer, *Sümerler*, 35-37.

¹²⁸ Thorkild Jacobsen, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion* (New Haven: Yale University Press, 1978), 58-60.

¹²⁹ Jean Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia* (Chicago: University of Chicago Press, 2001), 110-112. Ayrıca bk. Kramer, *Sümer Mitolojisi*, 68.

¹³⁰ Leonard Woolley, *The Ziggurat and its Surroundings at Ur* (London: British Museum Press, 1939), 55-57.

¹³¹ Piotr Steinkeller, "On Rulers, Priests and Sacred Marriage: Tracing the Evolution of Early Sumerian Kingship," *Priests and Officials in the Ancient Near East*, ed. Kazuko Watanabe (Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1999), 180-182.

gök ile yer arasındaki ilişkiye verdikleri önemi gösterir.¹³² Sümer dini ritüelleri, gök ve yerin kutsallığını vurgulayan uygulamaları içerir. Özellikle belirli zamanlarda düzenlenen ritüellerde, göksel ve yersel tanrılara sunular takdim edilir ve bu tanrıların insanlar üzerindeki etkisi artırılmaya çalışılırdı. Bu ritüeller, kozmik düzenin korunması ve tanrıların yeryüzü ile olan bağlantılarının güçlendirilmesi amacını taşımaktadır.¹³³

An ve Ki, Sümer sanatında ve ikonografisinde belirli sembollerle temsil edilmiştir. An, genellikle bir yıldız veya göğe uzanan bir figür olarak tasvir edilirken, Ki ise toprak ve doğa ile ilişkili figürlerle betimlenmiştir. Bu semboller, Sümer sanatında ve mitolojik anlatılarda sıkça karşılaşılan motifler arasında yer almaktadır.¹³⁴ Benzer şekilde Sümer edebiyatı da gök ve yer temalarını derinlemesine işler. Destanlar ve şiirler, gök ve yerin ayrılması, tanrıların doğuşu ve evrenin düzenlenmesi gibi konuları ele alır. Bu eserler, Sümerlerin evrenin işleyişi hakkındaki inançlarını ve bu inançların toplumsal yansımalarını yansıtmaktadır.¹³⁵

Sümer mitolojisinde evrenin düzenlenmesi ve kozmik dengelerin korunması, toplumun tanrısal iradeye dayalı düzen anlayışının temel taşlarını oluşturan önemli mitolojik unsurlar arasında yer alır. Bu bağlamda, en dikkat çekici anlatılardan biri, Enlil'in gök ile yerin ayrılmasını sağlayan kozmik müdahalesidir. Başlangıçta bir bütün olan gök ve yerin Enlil tarafından ayrılması, evrenin kaotik halden düzene geçişini simgeler ve bu olay, kozmik düzenin tanrısal iradeyle sağlandığı inancını pekiştirir. Enlil'in bu kozmik eylemi, Sümer toplumunda yalnızca evrensel düzenin değil, aynı zamanda toplumsal düzenin de tanrılar aracılığıyla sağlandığına dair bir inancın oluşmasına zemin hazırlar. Gök ile yerin ayrılmasının ardından Enlil'in, ay tanrısı Nanna-Sin'e yaşam verdiği anlatılır. Nanna-Sin, göğün karanlık boşluğunda varlığını sürdürerek, güneş tanrısı Utu ve Venüs'ü temsil eden İnanna gibi diğer ilahi varlıklarla birlikte kozmik düzenin kurulmasında görev alır. Nanna-Sin'in, gökyüzünde bir magur kayıkla yolculuk ettiği, Utu'nun ise dört mitolojik hayvan tarafından çekilen bir arabayla hareket ettiği düşüncesi Sümer mitolojisinde yaygındır. Gezegenler ve yıldızlar ise Nanna-Sin'in gözetiminde kozmik bir inek sürüsü olarak

¹³² Steinkeller, "On Rulers, Priests and Sacred Marriage," 184-186.

¹³³ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, (Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2002), 95-97.

¹³⁴ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 72-74.

¹³⁵ Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature* (Bethesda: CDL Press, 2005), 230-232.

tasavvur edilir. Yıldızların gökyüzüne saçılan tohumlar gibi, gezegenlerin ise dev boğalar gibi hareket ettiği bu tasvirler, Sümer mitolojisinin, kozmik düzenin tanrısal figürler aracılığıyla nasıl şekillendiğini anlatmaktadır.¹³⁶

Sümer toplumunda gök ve yer ayrımı, sadece dini değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapıyı da etkileyen bir unsur olmuştur. Bu dikotomi, toplumun hiyerarşik yapısını ve bireylerin toplumsal rollerini belirlemede önemli bir etkidir.¹³⁷ Bazı Sümer mitolojik hikayelerinde, gök ve yer arasındaki ilişki bir çatışma unsuru olarak ele alınır. Tanrıların egemenlik mücadeleleri ve doğal felaketler, gök ve yer arasındaki dengeyi tehdit eden olaylar olarak anlatılır. Bu hikayeler, Sümer toplumunun kozmik düzen ve kaos arasındaki mücadeleye dair algısının göstergesidir.¹³⁸

Sümerler, gök ve yer arasındaki ilişkileri astrolojik gözlemlerle de incelemişlerdir. Gök cisimlerinin hareketleri, tanrıların iradesi olarak yorumlanmış ve bu hareketlerin yeryüzündeki olayları etkilediğine inanılmıştır. Bu astrolojik sistem, Sümer toplumu için önemli bir bilgi dalı olarak kabul edilmiştir.¹³⁹

Sümer dini uygulamalarında kutsal evlilik ritüeli, gök ve yer arasındaki ilişkiyi ifade eder. Kral ve bir rahibe arasındaki bu evlilik, An ve Ki arasındaki kozmik birliğin yeryüzündeki temsili olarak kabul edilmiştir. Bu ritüel, bereket ve doğurganlık ritüelleriyle yakından ilişkilidir.¹⁴⁰ Sümerlerde ölüm ve ölümler diyarı, gök ve yer dikotomisi bağlamında da değerlendirilmiştir. Ki'nin yeraltı dünyası ile olan bağlantısı, ölüm sonrası yaşam ve ruhların yargılanması kavramlarını şekillendirmiştir. Bu inançlar, Sümerlerin ölüm sonrası yaşamla ilgili ritüellerini ve uygulamalarını da etkilemiştir.¹⁴¹

Modern arkeoloji ve tarih yazımı, Sümer gök ve yer dikotomisinin Mezopotamya'daki diğer uygarlıklar üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu araştırmalar, Sümer kozmolojik inançlarının modern dinler ve kozmoloji üzerindeki izlerini keşfetmeye çalışmaktadır.¹⁴² Kısaca ifade edecek olursak, Sümer

¹³⁶ Kramer, *Sümer Mitolojisi*, 10-15.

¹³⁷ Susan Pollock, *Ancient Mesopotamia: The Eden That Never Was* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 123-125.

¹³⁸ Jacobsen, *A History of Mesopotamian Religion*, 62-64.

¹³⁹ Geoffrey Horrocks, *The History of Astrology* (London: Continuum, 1992), 39-41.

¹⁴⁰ Woolley, *The Ziggurat and its Surroundings at Ur*, 58-60.

¹⁴¹ Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia*, 120-122.

¹⁴² Susan Pollock, *Ancient Mesopotamia: The Eden That Never Was* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 128-130.

Medeniyetinde gök ve yer dikotomisi, kozmoloji, mitoloji ve dini inançların merkezinde yer alır. An ve Ki'nin göksel ve yersel güçler olarak rolleri, Sümer toplumunun dünyayı ve evreni nasıl algıladığını ortaya koymaktadır. Bu dikotomi, sadece dini ve mitolojik düşüncede değil, aynı zamanda toplumsal yapı, mimari ve ritüel uygulamalarda da kendini göstermiştir. Sümerlerin gök ve yer arasındaki bu dengeyi anlamlandırma çabaları, onların kozmik düzen ve kaos kavramlarına dair inançlarını yansıtmaktadır.

Akad ve Babil medeniyetlerinde kozmogoni ve kozmoloji, gök ve yerin yaratılışı üzerinden şekillenen kapsamlı mitolojik anlatılarla ifade edilmiştir. Bu bağlamda *Enuma Eliš*, özellikle Babil mitolojisinin en önemli metinlerinden biri olarak gök ve yerin yaratılışına dair kapsamlı öyküler sunar. Metin, başlangıçta yalnızca tatlı su tanrısı Apsu ve tuzlu su tanrıçası Tiamat'ın var olduğunu belirtir. Bu iki tanrının birleşimi, gök ve yerin oluşumuna yol açmış ve bu durum, kaotik bir başlangıçtan düzenli bir evrenin yaratılmasına geçiş olarak yorumlanabilir.¹⁴³ Anu, gökyüzünün tanrısı olarak bilinmekte ve Mezopotamya panteonunun en yüksek konumunda yer almakta olup, genellikle tanrıların kralı olarak kabul edilir. Ki ya da Antu ise yerin tanrıçası olarak tasvir edilir ve yeryüzü ile doğurganlıkla sıkça ilişkilendirilir.¹⁴⁴ Tanrıların gök ve yer ile olan bu bağlantısı, Mezopotamya mitolojisinde hem tanrılarının hem de insanların dünya üzerindeki konumlarını ve rollerini belirleyen bir yapı oluşturur.

Mezopotamya mitolojisinde gök ve yer arasındaki dikotomi, tanrılarının ve insanların dünya üzerindeki yerlerini ve görevlerini tanımlamaktadır. Tanrılar, gökyüzünde ikamet ederken, insanlar yeryüzünde bulunur ve tanrılarının iradesine göre hareket ederler.¹⁴⁵ Bu çerçevede, gök ve yerin ayrılığı ve etkileşimi, Mezopotamya'da kozmolojik düşüncenin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilir. Mezopotamya yaratılış mitleri genellikle gök ve yerin yaratılışı ile başlar ve bu iki unsur arasındaki bağlantı, evrenin düzenini ve tanrılarının bu düzen içindeki rollerini açıklamakta merkezi bir rol oynar. Örneğin, *Enuma Eliš*'te gök ve yerin ayrılması, Marduk'un Tiamat'ı yenerek evrenin düzenini sağlaması ile neticelenir. Bu olay, gök ve yer

¹⁴³ Stephanie Dalley, *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford: Oxford University Press, 1989), 24-27.

¹⁴⁴ Kramer, *Sümerler*, 102.

¹⁴⁵ Jacobsen, *A History of Mesopotamian Religion*, 87-90.

arasındaki dikotominin, düzen ve kaos arasındaki mücadele olarak yorumlandığını gösterir.¹⁴⁶

Babil panteonunun baş tanrısı Marduk, gök ve yer arasındaki dengeyi ve düzeni sağlayan merkezi bir figür olarak öne çıkar. Marduk'un Tiamat'a karşı kazandığı zafer, tanrıların ve insanların dünya üzerindeki konumlarını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda kozmik düzeni de tesis eder. Bu düzen, gök ve yer arasındaki sınırları belirler ve bu iki unsurun birbirleriyle olan etkileşimlerini tanımlar.¹⁴⁷ Bu dikotomi, Mezopotamya mitolojisinde sıkça sembolik olarak temsil edilir. Örneğin, zigguratlar, gök ve yer arasında bir bağlantı noktası olarak görülür. Bu yapılar, tanrıların gökten yeryüzüne inişini ve insanların tanrılarla iletişim kurma çabasını temsil etmektedir.¹⁴⁸

Mezopotamya'da gök ve yer arasındaki dikotomi, tanrılar ile insanlar arasındaki ilişkilerin yanı sıra dini ve toplumsal yapının da temelini oluşturmuştur. Gök tanrıları ve yer tanrıları arasındaki hiyerarşi, insanların günlük yaşamını ve ibadet uygulamalarını biçimlendirmiştir.¹⁴⁹ Yer tanrıları, tarım ve doğurganlıkla ilişkilendirilmiş olup, insanların yeryüzündeki faaliyetleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Ki veya Antu gibi yer tanrıları, yeryüzünde yaşamın sürdürülebilmesi ve tarımsal üretimin devamı için gerekli olan bereketi temin ederler.¹⁵⁰ Gök tanrıları ise, kozmik düzenin korunması ve ilahi iradenin uygulanması görevlerini üstlenir. Anu ve Marduk gibi gök tanrıları, hem tanrıların hem de insanların kaderini belirlemekle birlikte, evrenin işleyişine de rehberlik ederler. Bu tanrılar, göksel krallıklarının yeryüzündeki yansımaları olarak görülür ve bu yolla kozmik düzeni yeryüzüne yansıtırlar.¹⁵¹

Mezopotamya mitolojisinde gök ve yer arasındaki dikotomi, dini ritüellerde açıkça görülür. Örneğin, gökyüzüne adaklar sunulması ve yeryüzünde gerçekleştirilen tarımsal ritüeller, tanrıların ve insanların rolleri ile görevlerini sembolik bir biçimde ifade eder. Bu ritüeller, gök ve yerin birbirinden bağımsız fakat aynı zamanda birbirine

¹⁴⁶ Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia*, 63-66.

¹⁴⁷ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 34-36

¹⁴⁸ Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, 56-58.

¹⁴⁹ Piotr Michalowski, "Mesopotamian Gods and Pantheons", *Civilizations of the Ancient Near East*, ed. Jack M. Sasson (New York: Charles Scribner's Sons, 1995), 1905-1912.

¹⁵⁰ Joan Goodnick Westenholz, *Legends of the Kings of Akkade: The Texts* (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 1997), 45-47.

¹⁵¹ Foster, *Before the Muses*, 129-132.

bağlı doğasını vurgular.¹⁵² Tanrılar gökte ikamet ederken, insanlar yeryüzünde yaşar ve tanrısal iradeye tabidirler. Bu ayrım, insanların tanrılarla olan ilişkilerini ve ilahi düzene olan bağılıklarını ifade eder.¹⁵³ Bu dikotomi Mezopotamya toplumunda da güçlü bir yankı bulur. Gök ve yerin ayrımı, sosyal hiyerarşileri ve insanların toplum içindeki rollerini açıklamada kullanılır. Krallar, tanrılarının yeryüzündeki temsilcileri olarak algılanır ve bu nedenle göksel bir otoriteye sahip kabul edilirler.¹⁵⁴

Mezopotamya mitolojisinde gök ve yer, yalnızca fiziksel mekânlar olarak değil, aynı zamanda metafiziksel semboller olarak da değerlendirilir. Gök, tanrısal güç kozmik düzenin bir sembolü olarak görülürken; yer, kaosu ve insanın sınırlı varoluşunu simgeler. Bu çift kutuplu karşıtlık, Mezopotamya'da varoluşun temel ilkelerini anlamada önemli bir rol oynar.¹⁵⁵ Babil Kralı Hammurabi'nin yasaları da, gök ve yer arasındaki bu dikotomiye hukuki bir bağlamda yansır. Hammurabi Kanunları, tanrılar tarafından belirlenen kozmik düzenin yeryüzünde nasıl hayata geçirilmesi gerektiğini belirten metinlerdir. Bu yasalar, tanrısal düzenin dünyadaki yansıması olarak kabul edilir.¹⁵⁶ Mezopotamya'da inşa edilen zigguratlar da, gök ve yer arasındaki bağlantının somut sembolleri olarak değerlendirilir. Zigguratların mimarisi, gök ve yer arasındaki bu dikotominin nasıl fiziksel bir formda ifade edildiğini ortaya koymaktadır.¹⁵⁷

Mezopotamya dini metinleri, gök ve yer arasındaki dikotomiye çeşitli şekillerde betimler. Bu metinlerde, gök tanrıları ile yer tanrıları arasındaki etkileşimler ve çatışmalar, evrenin düzenini ve tanrılarının rollerini anlamada merkezi bir tema olarak öne çıkar. Bu yazılı kaynaklar, Mezopotamya'nın dini ve kozmolojik düşüncelerine dair derin bir anlayış sunar.¹⁵⁸ Ayrıca, Mezopotamya'da gök ve yer üzerine geliştirilen felsefi düşünceler, genellikle bu iki unsurun birbiriyle olan ilişkisini ve bu ilişkinin

¹⁵² Andrew George, *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian* (London: Penguin Classics, 2000), 50-53.

¹⁵³ William W. Hallo ve William Kelly Simpson, *The Ancient Near East: A History* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971), 230-233.

¹⁵⁴ Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis: The Story of Creation* (Chicago: University of Chicago Press, 1951), 72-74.

¹⁵⁵ Frans A.M. Wiggermann, "Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts." *Cuneiform Monographs 1* (Leiden: Brill, 1992), 67-70.

¹⁵⁶ Joann Scurlock ve Burton R. Andersen, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses* (Urbana: University of Illinois Press, 2005), 195-198.

¹⁵⁷ Nicholas Postgate, *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History* (London: Routledge, 1992), 210-212.

¹⁵⁸ W. G. Lambert, "The Theology of Death", *Death in Mesopotamia*, ed. Bendt Alster (Kopenhag: Akademisk Forlag, 1980), 22-25

insan yaşamı üzerindeki etkilerini keşfetmeye odaklanır. Gök ve yer arasındaki dikotomi, tanrılar ve insanlar arasındaki ilişkiyi açıklamanın yanı sıra, insanların doğa ile olan ilişkilerini de anlamlandırmada kullanılır.¹⁵⁹

Akad ve Babil mitolojilerinde gök ve yer arasındaki dikotomi, karşılık, evrenin düzenini, tanrıların ve insanların bu düzen içindeki rollerini ve bu rollerin dünya üzerindeki etkilerini kavramada temel bir işlev görür. Dinler tarihi açısından bakıldığında, gök ve yer arasındaki bu dikotomi, Mezopotamya mitolojilerinde ilahi ve insani düzenin nasıl şekillendiğini ve bu düzenin toplumsal ve kültürel yaşantıya nasıl yansıdığını tasvir eder.

Asur'un gök ve yer dikotomisine dair dinî inançları da Mezopotamya'nın genel kozmolojik ve teolojik geleneklerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Sümer ve Babil'in yaratılış mitleri ile tanrı hiyerarşileri, Asur dinî yapısının şekillenmesinde kritik bir görev almıştır. Özellikle, göksel tanrıların üstünlüğü ve yer tanrılarıyla olan ilişkileri, Mezopotamya'nın kadim inançlarının Asur kültüründe nasıl yeniden yorumlanıp uyarlandığını göstermektedir.¹⁶⁰ Bu inanç sistemi, Asur'da gök ve yer arasındaki sınırların net bir şekilde tanımlanmasına da katkıda bulunmuştur. Gökyüzü, tanrıların ve kutsal varlıkların yaşadığı bir alan olarak kabul edildiğinden, bu alana insanların doğrudan erişimi mümkün değildir. Bu nedenle, gök ve yer arasındaki sınırların korunması, ritüel ve ayinler aracılığıyla sağlanır ve göksel dünya ile yersel dünya arasındaki dengeyi korumak için dikkatle gözetilir.¹⁶¹ Ayrıca Asur'un dini inanışlarında, gök ve yer dikotomisi, hem kozmik düzenin hem de toplumsal ve politik yapının bir yansıması olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden, Asur'da gök ve yer ayrımı, yalnızca dini bir anlayış olmanın ötesine geçerek, Asur toplumunun kültürel, sosyal ve politik yapısının da ana unsurlarından biri haline gelmiştir.

¹⁵⁹ Christopher Woods, "At the Edge of the World: Cosmological Conceptions of the Eastern Horizon in Mesopotamian Religion", *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 7 (2007), 109-113.

¹⁶⁰ Simo Parpola, "Assyrian Identity in Ancient Times and Today", *Journal of Assyrian Academic Studies* 18, no. 2 (2004): 5-27.

¹⁶¹ Mieroop, *A History of the Ancient Near East*, 95-97.

İKİNCİ BÖLÜM

TANAH'TA BABİL KULESİ'NİN İNŞASI ÖNCESİ YAŞANAN OLAYLAR

Buraya kadar Mezopotamya inanç dünyasını ve bu dünyadaki tanrı sistemi üzerinden ziggurlara dayalı mit ve ibadetlerin önemini ele aldık. Bütün bunlar, Tanah'ta geçen Babil Kulesi mitini anlamlandırma adına önemlidir. Zira Yahudi kutsal metni Mezopotamda mitoloji ve inanç sisteminin geliştiğı ve yayıldığı bir coğrafyada ortaya çıkmış, hatta doğrudan bu inançlardan etkilenmiştir. Bu bölümde ise Babil kulesi mitini Yahudi perspektifinden anlamak adına bu mitin öncesinde gerçekleştiğı söylenen olaylar ele alınacak ve kuleye dair anlatıların alt yapısı ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1. KAYIN'IN İSYANI

Kayin'in isyanı, Tanah'ta insanlık tarihindeki ilk kardeş cinayetini ve Tanrı'ya karşı başkaldırıyı sembolize eden en eski çatışmalardan biridir. Bu durum, Babil Kulesi anlatısında olduğu gibi, insanın Tanrı'ya başkaldırı eğiliminin bir benzeri olarak okunabilir. İnsanlar, Babil Kulesi'nde Tanrı'nın gücüne karşı çıkarak göklere ulaşmak istemişlerdi; Kayin de aynı şekilde Tanrı'nın adaletinin karşısında durmuştur. Tanrı'nın Kayin'in sunduğu kurbanı reddedip kardeşi Evel'inkini kabul etmesi, Kayin'in içinde derin bir kıskançlık ve öfkeye yol açar. Bu duyguların kontrol edilememesi, Kayin'in Evel'i öldürmesiyle sonuçlanır ve böylece insanlık tarihinde ilk kan dökülür. Tanah'ta Kayin, sadece bir kardeş katili olarak değil, aynı zamanda Tanrı'nın adaletine ve iradesine karşı çıkan isyancı bir figür olarak tasvir edilir.

Bu isyan teolojik açıdan, insanın Tanrı ile olan ilişkisinde özgür irade ve ahlaki seçimlerin önemine dikkat çeker. Tanrı, Kayin'e öfkesini kontrol etmesi gerektiğini söyler ve ona fırsatlar tanır, ancak Kayin bu uyarıları dikkate almayarak kendi tutkularının esiri olur. Bu, Babil Kulesi'nin yapımı sırasında insanın kendi gücüne aşırı güvenip Tanrı'nın iradesini hiçe saymasına benzemektedir. İnsanın iradesi ve Tanrı'nın rehberliğı arasındaki bu gerilim, kutsal metinlerde sıkça işlenen konular arasında yer almaktadır.

Kayin'in işlediği cinayet, Tanrı tarafından ağır bir şekilde cezalandırılır; ancak bu ceza, onun tamamen yok edildiği anlamına gelmez. Babil Kulesi'nde olduğu gibi, burada da Tanrı insanın isyanını cezalandırırken onu tamamen ortadan kaldırmaz. Kuleyi inşa etmekte olan halk dillerinin karışmasıyla cezalandırılır ve araları açılırken, Kayin de sürgüne gönderilir ve ona bir işaret verilir, böylece başkaları tarafından öldürülmesinin önüne geçilmiş olur. Bu işaret, yaratıcının merhametinin bir sembolü olarak görülebilir. Kayin'in isyanı ve Babil Kulesi miti, kutsal metinlerde insanın günah işleme potansiyelini ve Tanrı'nın bu günahlara nasıl karşılık verdiğini ele alan anlatılar olarak öne çıkmaktadırlar.

2.1.1. Kayin'in Kimliği

Teosentrik inanç sistemleri, nitekim Yahudilik, insanlık tarihini Tanrı'nın Âdem ve Havva'yı yaratması ile başlatır.¹⁶² Bu serüvenin ilk aktörleri ise Âdem, Havva ve onların çocukları olan Evel ile Kayin'dir. Kayin,¹⁶³ Âdem ve Havva'nın birlikteliğinden dünyaya gelen iki erkek çocuktan biridir.¹⁶⁴ Havva'nın cennette işlediği ilk günahın ardından, insanlığa günah ve günahkar bir soyu miras bıraktığı düşünülmektedir.¹⁶⁵

Tanah'ın Yaratılış bölümünde anlatılan Kayin'in adı, etimolojik olarak İbranice kanâ (קַיִן) fiilinden türemiştir ve Arapça'da kazanmak anlamına gelen *kanâ* (قنى) fiili ile kökteştir. Bu fiilin edinmek, sahip olmak anlamıyla ilişkilendirilmesi, Kayin isminin kökenini açıklar.¹⁶⁶ Aslında İbranicede temel olarak "yaratmak" anlamındaki bu kelime, Tanah'taki bağlamında dünyaya getirmek, kazanmak anlamını taşır.¹⁶⁷ Yani Kayin, insanlık tarihinde doğum yoluyla dünyaya gelen ilk insan olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Kayin'in "doğan, döl ve çocuk" anlamlarına geldiği söylenebilir. Yahudi bilginler de bu anlamı doğrulamakta ve Kayin'in "Tanrı adına

¹⁶² Aynur Çınar, *Antik Dünyada Kutsal Ruh'un Öncüsü Külli Ruh* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 25.

¹⁶³ İslam geleneğinde *Habil ile Kabil* olarak bilinen bu iki kardeş, Tevrat'taki orijinal kullanımına sadık kalınarak Yahudilikle ilgili bölümünde *Kayin* ve *Evel* olarak zikredilecektir. Bk. Yar.4:1-2-3 vd.

¹⁶⁴ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 2/318; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 268. Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi* (İstanbul: 2001), 198.

¹⁶⁵ Mustafa Öztürk, "Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2004), 147-164.

¹⁶⁶ William Gesenius, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, çev. Edward Robinson, (Oxford: Clarendon Press, 1962), 889.

¹⁶⁷ Rashi's Commentary on Bereshit, 4:1, *Chabad* (Erişim Tarihi, 04.05.2024).

doğan ilk çocuk" olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, Kayin adının hem yaratmak hem de doğurmak anlamlarını içermesi, bilginler tarafından "Tanrı ile ortak olarak yapılan eylem" şeklinde yorumlanmıştır; bu yorum, insanın hem ana-babanın ortak eylemi hem de bir yaratılış eseri olarak görülmesi açısından da önemlidir.¹⁶⁸

Gnostik unsurlardan etkilenen bazı erken dönem literatürde, Havva'nın İblis Samael'den¹⁶⁹ veya dünyanın yaratıcısı ve insan ruhlarının tutsaklığının nedeni olarak bilinen kötü tanrı Yaldaboth'tan hamile kalarak Kayin'i doğurduğu öne sürülür.¹⁷⁰ Diğer bazı görüşlere göre ise, Kayin'in babasının Âdem olduğu kabul edilse de, bu birlikteliğin İblis Samael ve yandaşlarının ayartmaları sonucunda gerçekleştiği ve bu sebeple Kayin'in şeytani bir öz taşıdığı iddia edilmektedir. Zira Samael, Âdem'e cinsel ilişkinin nasıl yapılacağını öğretmiş ve Âdem, Tanrı'nın nikah kısıdığı Havva ile bu telkinler sonucunda birlikte olmuştur. Dolayısıyla, Kayin meşru bir birliktelikten doğmuş olsa bile, günahın ve şeytanlığın simgesi olarak dünyaya gelmiştir.¹⁷¹ Hatta Kayin'in şeytaniliğine vurgu yapan bazı nadir Yahudi eserlerinde, onun ne Âdem'in ne de Havva'nın oğlu olmadığı, gerçekte Şeytan tarafından bizzat dünyaya getirildiği ileri sürülür.¹⁷² Ancak, bu tür yorumların Tanah yorumcuları tarafından bile aşırı bulunabileceğini belirtmek gerekir.

Gnostik ağırlıklı yorumun gelişmesinde, Tanah'ın anlatısında herhangi bir şeytan karakteri bulunmamasına rağmen, Kayin'in kötülük simgesi olarak kabul edilir.¹⁷³ Anlatının devamında, Âdem'e hiç benzemeyen Kayin, kardeşini öldürecek, bu suç nedeniyle sürgün edilecek ve ardından gelen soy ağacı listesinde Âdem'in soy kütüğünden kaydı düşürülecektir. Üstelik kutsal metinde daha ileride Şit'in doğumuna ilişkin olarak, "Âdem'in 130 yaşında iken kendi şekli ve benzerinde bir erkek evladı oldu ve ona Şit adını verdi"¹⁷⁴ şeklindeki ifade, Kayin'in hiçbir zaman Âdem'in oğlu

¹⁶⁸ *Tora ve Aftara: Bereşit*. ed. Rav Yitshak Haleva vd., çev. Moşe Farsi (İstanbul: Gözlem Yayınları, 2010), 1/27.

¹⁶⁹ *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*, çev. Michael Maher (Edinburgh: T & T Clark, 1992), 31 (4:1).

¹⁷⁰ Martínez, Florentino García. "Eve's Children in the Targumim". *Eve's Children: The Biblical Stories Retold and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*, ed. Gerald P. Luttikhuisen (Brill: Leiden, 2003), 29. bk. John Byron, *Cain and Abel in Text and Tradition* (Boston: Brill, 2011), 13-19.

¹⁷¹ Robert Graves - Raphael Patai, *İbrani Mitleri: Tekvin-Yaratılış Kitabı*, çev. Uğur Akpur (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 135-136.

¹⁷² A. Piñero, "Angels and Demons in the Greek 'Life of Adam and Eve'", *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 24/2 (December 1993), 206.

¹⁷³ Byron, *Cain and Abel*, 14

¹⁷⁴ Yar.5:3.

olmadığı yönündeki Gnostik söylemin Yahudi gelenekte daha çok kabul görmesini sağlamış olabilir.¹⁷⁵

"Âdem ve Havva'nın Hayatı" adlı apokrif metinden alıntılanan hikayeye göre,¹⁷⁶ Âdem ve Havva çifti, doğuya geldikten sonra yerleşik düzene geçerek tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlarlar. Bu durum, günümüzde insanlık tarihinin başlangıcı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin ardından, çiftin Kayin dışında başka çocukları da dünyaya gelmiş¹⁷⁷ ve böylece tam anlamıyla aile kavramı şekil bulmaya başlamıştır.

2.1.2. Evel'in Doğumu ve Ölümü

Tanah'a göre, Âdem ve Havva, Kayin'den sonra bir oğul daha dünyaya getirmiş ve ona Evel adını vermişlerdir.¹⁷⁸ İbranice'de "nefes, buhar, boşluk, batıl ve akılsızlık" anlamlarına gelen (h)evel (עֵוֶל) kelimesinden türeyen bu isim,¹⁷⁹ bazı Tanah yorumcularına göre, Evel'in soyunu sürdüremeden ve çocuk sahibi olamadan ölmesi nedeniyle bu tür pejoratif anlamlar taşımaktadır.¹⁸⁰ Evel'in soyu devam etmediği için boş yere yaşamış bir kişi olarak değerlendirilmesi, Yahudilikte evlenmek ve çoğalmanın dini bir vecibe sayılması bağlamında anlaşılabilir bir yorumdur.¹⁸¹ Yahudi bilginler, Kayin ve Şit'in doğumları esnasında kullanılan "Âdem karısını bildi ve kadın bir erkek çocuk dünyaya getirdi"¹⁸² şeklindeki ifadelerin Evel'in doğumunda yer almamasına ve onun doğumuyla ilgili ayrıntılı açıklamaların bulunmamasına dayanarak, Evel'in Kayin'in ikizi olduğu sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla, Havva'nın sadece iki kez hamile kaldığı, ilkinde Kayin ile ikizi Evel'i, ikincisinde ise Şit'i doğurduğu ileri sürülmektedir.¹⁸³ Havva'nın sessizliği de bu görüşü destekleyen unsurlar arasında yer almaktadır.

¹⁷⁵ Pirê de Rabbi Eliezer, (26A. i.), çev. Gerald Friedlander (New York: Hermon Press, 1970), 158. ayrıca bk. *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*, 31.

¹⁷⁶ Hikaye için Bk. İvgin ve Çınar, "Evel/Habil-Kayin/Kabil", 486-487. Ayrıca Bk. M. D. Johnson, "Life Of Adam And Eve", *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday & Company, Inc., 1983), 2/264-266.

¹⁷⁷ Yar.5:3-4.

¹⁷⁸ Yar.4:1-2.

¹⁷⁹ Gesenius, *Hebrew and English Lexicon*, 210.

¹⁸⁰ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 1/27.

¹⁸¹ Yar.1:28.

¹⁸² Yar.4:25.

¹⁸³ *Pirê de Rabbi Eliezer*, (25A. i.) 152. Bk. Byron, *Cain and Abel*, 20-23.

Büyüdüklerinde, Kayin ve Evel farklı meslekler seçmişlerdir: Kayin çiftçi, Evel ise çoban olmuştur.¹⁸⁴ Tanah iki kardeşin zıt meslekleri tercih etme sebebini açıklamadığı için, yorumcular bu boşluğu Havva'nın rüyasına dair bir rivayetle açıklamışlardır. Buna göre Havva Kayin'in Evel'i öldüreceğini rüyasında görünce, babaları onların çalışma alanlarını ve mesleklerini ayırma yoluna gitmiştir.¹⁸⁵ Fakat sebep ne olursa olsun iki kardeşin farklı işlerle uğraşması, aslında ikisinin karakterleri ve yaşam tercihleri arasındaki uçurumları yansıtmaktadır. Ne var ki bu rüya sonrasında alınan tedbirler, nihai kaderi değiştirmeye yetmemiş ve olaylar kaçınılmaz biçimde gelişmeye devam etmiştir. Farklı mesleklerine rağmen kardeşler arasında zamanla anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlar. Bu anlaşmazlıkların neticesinde, Kayin kardeşi Evel'i öldürür. Tanah, bu cinayetin nedenini Kayin'in toprak ürünü sunularına karşın Evel'in ilk doğan hayvanlarını kurban olarak sunması ve Tanrı'nın kansız sunu yerine kanlı kurbanı kabul etmesiyle açıklar.¹⁸⁶

Tanah, Tanrı'nın neden bu sunular arasında bir tercih yaptığını açıklamayınca Yahudi geleneği kendince açıklamalar geliştirmiştir. Örneğin anakronik bir yorum yapan Rabbi Eliezer'e göre sunu olayına kadar aralarında hiçbir anlaşmazlık olmayan kardeşlerden babaları Âdem Pesah Bayramı'nda Tanrı'ya kurban sunmalarını istemiştir. Bu istek üzerine, Kayin kavrulmuş tahıl artıklarını ve keten tohumu getirirken, Evel yünleri kırılmamış yağlı koyununu veya ilk doğan kuzularından en iyisini sunmuş, Tanrı da Evel'in sunusunu kabul etmiştir.¹⁸⁷ Tanrı'nın neden kansız değil de kanlı kurbanı kabul ettiğini açıklamaya çalışan Rabbi Eliezer'in bu rivayeti, daha özelde Mısır'dan çıkışta İsrailoğulları'ndan istenen kanlı kurbana bir göndermedir.¹⁸⁸

Kardeş katline dair bir diğer açıklama, Kayin ve Evel'in yaşları ilerledikçe evlenmek için aynı kızı istemeleriyle ilgilidir.¹⁸⁹ Âdem, Rabbin buyruğu doğrultusunda, Evel'in ikizi Kelimat'ı (Qelimath) Kayin ile ve Kayin'in ikizi Lebuda'yı (Lebhudha) Evel ile evlendirmeyi uygun görmüştür. Ancak, bu eşleşmeyi kabul etmeyen Kayin, babası Âdem'in ensest bir ilişki olarak nitelediği ikiziyle

¹⁸⁴ Yar.4:2.

¹⁸⁵ Life of Adam and Eve, 1983, 2/264-266; Byron, *Cain and Abel*, 35-36. Ayrıca bk. Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2020), 1/308.

¹⁸⁶ Yar.4:3-6.

¹⁸⁷ *Pirḳê de Rabbi Eliezer*, (25A. i.) 152.

¹⁸⁸ Çık.12:1-11.

¹⁸⁹ Fred Skolnik ve Michael Berenbaum, "Cain", *Encyclopaedia Judaica* (New York: Thomson Gale, 2007), 3/340-341. Bk. Byron, *Cain and Abel*, 28. Ayrıca bk. Rabbi Eliezer, (25A. i.), 154.

evlenmek istemiştir.¹⁹⁰ Gelenekteki bazı yorumcular ise bu kızın ilk Havva, yani Lilith olduğunu bile ileri sürerler.¹⁹¹

Tanah'taki tarihsel ve mitolojik olayları açıklamak isteyen Yahudi geleneğinin, bu olayları ve olaylardaki boşlukları Yahudi hukukundaki bir noktaya bağlaması oldukça sık rastlanan bir yorum biçimi olsa gerektir. Kanaatimizce Tanah'taki ilgili anlatının temelinde söz konusu iki mesleğin sosyolojik bağlamda iki farklı kültürel ortama tekabül etmesi yatmaktadır. Tarih boyunca belirli bir toprağı sahiplenerek yaşayan çiftçi kültürle, hayvancılıkla geçinen göçebe/yarı göçebe yaşadığı için çiftçi toplumları istila eden çoban halklar arasında her zaman çatışma olmuştur. Bu bağlamda, Tanah'ın indirildiği İsrailoğulları'nın göçebe yaşam biçiminden gelen İbrani atalarının "Ürdün nehrinin ötesinden göçenler" [İbr. *İv(b)ri/אבר/י*] kültürel kodlarını ve tarım toplumu olan Kenan kültürüyle yaşadıkları çatışmaları unutmamak gerekir.¹⁹² Sanki Kayin ile Evel olayında da Tanrı, toprağı ve maddeye bağlılığı ifade eden kansız kurbanına karşılık, özgürlüğü simgeleyen ve peygamber mesleği olarak görülen çobanlığın sembolü kanlı kurbanı tercih etmiştir.¹⁹³ Bu karşılaştırma, Yahudi geleneğinde çoban Evel'in iyilikle, toprak adamı Kayin'in ise kötülükle özdeşleştirilmesine sebep olmuştur.¹⁹⁴

Benzer bir düşünceyle, Tanah yorumcuları da iki kardeş arasındaki çatışmanın sebebini yeryüzünün bölünmesine dayandırmışlardır. Bu görüşe göre, tüm hayvanlar çoban Evel'in emrine, topraklar ise Kayin'e verilmiştir. Kayin, parsellediği topraklardan Evel'in hayvan sürülerini kovmak isteyince, ilk kavgayı başlatan taraf olmuştur. Geleneğin içerisinde kutsal toprak ve ahit anlayışını içeren rivayetlere göre, Kayin önce kardeşine yeryüzünü üç parçaya bölmeyi ve büyük kardeş olarak parçanın üçte ikisinin kendisine ait olmasını önermiştir. Bu teklifi adaletsiz bulan Evel, anlaşmayı kabul etmeyince, Kayin bu defa yeryüzünü eşit şekilde ikiye bölmeyi teklif etmiştir. Ancak, kanlı kurbanların sunulduğu tepenin yarısının kendisine verilmesini istemiştir. Bu tepe, gelecekte Ata-Peygamber İbrahim'in Tanrı ile ahitleştiği ve Kral Süleyman'ın Bet ha-Mikdaş'ı inşa ettiği Kudüs'teki Kutsal Dağ'dır. Adaletsiz ve

¹⁹⁰ Bereshit Rabbah, 22:7, Sefaria (Erişim Tarihi, 04.05.2024). Bk. Öztürk, *Hâbil-Kâbil Kıssası*, 147-164.

¹⁹¹ Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, 138.

¹⁹² *Tora ve Aftara: Bereşit*, 66-69. Bk. Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, 7.

¹⁹³ Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, 141. Bk. *Tora ve Aftara: Bereşit*, 27.

¹⁹⁴ Rabbeinu Bahya's Commentary on Genesis, 4:2, *Sefaria* (Erişim Tarihi, 04.05.2024).

anlamsız olarak değerlendirilen bu teklifi Evel yine kabul etmemiştir.¹⁹⁵ Bunun üzerine Kayin, kardeşine ıssız bir yerde tuzak kurarak eline aldığı bir kamışla Evel'i gücü tükenene kadar dövmüştür. Yerde kanlar içinde kalan Evel, acı içerisinde, "Beni bu şekilde öldürme! Eğer öleceksem, beni bir taşla tek seferde vurarak öldür!" diye yalvarmıştır. Kardeşinin bu talebini mantıklı bulan Kayin, eline geçirdiği bir taşla onun kafasını ezerek katletmiştir. Bazı rivayetlere göre ise Kayin, küçük kardeşini adeta bir engerek yılanı gibi vahşice parçalayarak öldürmüştür.¹⁹⁶

Bu suç karşısında, Tanrı tarafından lanetlenen toprak, artık Kayin'e ürün vermeyecek ve o, dünya üzerinde amaçsız bir şekilde dolaşarak kaçak ve serseri olarak yaşayıp ölmeye mahkum olacaktır.¹⁹⁷ Bu durumu, Kayin'in öldürdüğü kardeşi Evel gibi zor ve sıkıntılı göçebe yaşam koşullarına mahkum edilmesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Evel için bir lütuf olan göçebelik, Kayin için bir çiftçi olarak sürgün ve ceza haline dönüşmüştür. Böylece, Kayin'in uğruna kardeşini öldürdüğü her şeyden mahrum bırakıldığı anlaşılır.¹⁹⁸ Tanrı, Kayin'in öldürülmesini yasaklayarak onun bu şekilde yaşamaya mahkum olmasını sağlar.¹⁹⁹ Bazı yorumculara göre Tanrı, Kabil'in başına, kötü sesler çıkaran ve kulaklara zarar veren bir borazan yerleştirerek, insanların ondan uzak durmasını sağlamıştır. Diğer bir rivayete göre ise, Kayin cüzzam, felç gibi hastalıklarla ve açlıkla cezalandırılmış ve kimse ona yaklaşmamıştır. Bu tür işaretler, ilk bakışta bir lütuf gibi görünse de, gerçekte Kayin'i zarar vermek isteyenlerden uzak tutmak ve onu bütün insanlıktan dışlamak amacını taşır.²⁰⁰ Midraş'ın ifadesi, Yahudi geleneğinin de bu pasajı aynı şekilde yorumladığını gösterir: "İnsanlar ondan o denli nefret ediyorlardı ki onu gören herkes, 'Bu adamdan yüz çevirin. Çünkü o kardeşini öldürdü' diyordu."²⁰¹

Tanrısal teminat ya da mahkumiyetle topraklarından sürülen Kayin, Aden'in doğusundaki Nod bölgesine yerleşmiştir.²⁰² Kayin'in yerleştiği bu Nod bölgesinin coğrafi konumu tam olarak bilinmemektedir. İbranice "gezmek, amaçsızca dolaşmak, kaçmak" anlamına gelen "nad" (נָד) fiilinden türeyen "nod" (נוֹד), "yalıtılma, kaçak

¹⁹⁵ Byron, *Cain and Abel*, 70. Bk. Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, 138.

¹⁹⁶ Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, 138; Byron, *Cain and Abel*, 74. Başka rivayetler için bk. *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*, 4:8. Bk. Byron, *Cain and Abel*, s 67-69.

¹⁹⁷ James C. VanderKam, ed. and trans. *The Book of Jubilees*, (Lovanii: E. J. Brill, 1983), 2/61.

¹⁹⁸ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 29.

¹⁹⁹ Yar.4:15.

²⁰⁰ Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, s 139-140.

²⁰¹ Midrash Tanchuma, Bereshit 9:8, Sefaria. (Erişim Tarihi, 04.05.2024).

²⁰² Yar.4:16.

olarak yaşama” anlamına gelmektedir. Yahudi geleneğinde, suçluların sürgün edildiği İsrail topraklarının doğusunda bir yer olarak kabul edilir.²⁰³ Bu nedenle, bu bölge gelenek tarafından "huzursuzluk ülkesi" olarak adlandırılmış²⁰⁴ ve Âdem'in de cennetten kovulduğunda sürüldüğü bölge olarak zikredilmiştir.²⁰⁵ Kavram ayrıca, insanların kaçarken veya başıboş dolaşırken üzüntü, keder ve yas nedeniyle kafalarını sallamasını da ifade eder.²⁰⁶

Kayin'in Aden'den doğuya, Nod'a sürgünü hem fiziki hem de manevi bir sürgün olarak değerlendirilebilir. Tanah'ın Yaratılış kitabı üzerine yazılan Targumlar, ilgili ifadeyi “Eden'in doğusuna sürüldü” şeklinde aktarmaktadır.²⁰⁷ Bu metinlerde Kayin'in yargılanması ve sürgün edilmesi, onun yaşamını sürekli bir huzursuzluk, kaçaklık ve vicdan azabı içinde geçireceğini ifade eder. Nod'un “yalıtılma ve kaçak olarak yaşama” anlamları, Kayin'in Tanrı tarafından korunarak cezalandırılmasının doğrudan bir sonucudur. Ayrıca, Kayin'in sürgünü, onun ailesinden, toplumundan ve toprağından koparılacak sürekli bir yabancılaşma içinde yaşamasını ifade eder. Kayin, kardeş katili olarak işlediği günahın bedelini yaşamı boyunca çekmekle kalmamış, aynı zamanda nesiller boyunca sürecek bir lanetin de taşıyıcısı olmuştur. Bu nedenle, Kayin'in yedi nesil boyunca öldürülmesinin yasaklanması, onun ve soyunun sürekli bir vicdan azabı ve toplumsal dışlanmışlık içinde yaşayacağını göstermektedir.

2.1.3. Kayin'in Soyuna

Kayin, kardeşi Evel'i öldürdükten sonra soyunu devam ettirmek ve yeni bir hayat kurmak amacıyla evlenir ve doğuya yerleşir. Kayin, burada yaşamını eşiyle sürdürür. Kız kardeşi Avan ile evliliğinden, Hanok adında ilk erkek çocuğu dünyaya gelir. Hanok'un doğduğu dönemde Kayin, bir şehir kurmaktadır ve bu şehre oğlunun adını verir.²⁰⁸ Gelenek, antik çağlarda şehirlerin kurucularının isimleriyle anıldığını belirtir; tıpkı Mısır'ın adını Ham'ın oğlu Misrayim'den alması gibi.²⁰⁹ Kayin'in oğlu Hanok, Nuh Peygamber'in dedeleri arasında yer alan ve cennete ölmeden yükseltildiği

²⁰³ Tora ve Aftara: Bereşit, 28.

²⁰⁴ Gerhard Von Rad, *Genesis a Commentary* (The Westminster Press, Philadelphia, 1961), 107.

²⁰⁵ Yar.4:24. Bk. Rashi's Commentary on Genesis 4:16. Chabad, (Erişim Tarihi, 04.05. 2024).

²⁰⁶ Gesenius, *Hebrew and English Lexicon*, 626.

²⁰⁷ *The Aramaic Bible, Volume 1A: Targum Neofiti 1: Genesis*, ed. Martin McNamara (Collegeville, MN: Liturgical Press, 1992), 89. Bk. *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*, 4:16.

²⁰⁸ Yar.4:17.

²⁰⁹ İbn Ezra Commentary, Genesis, 4:17, *Sefaria* (Erişim Tarihi, 11.06.2023). Ayrıca bk. VanderKam, *The Book of Jubilees*, 2/61.

için adına pek çok apokrif eserin yazıldığı Hanok/Enok yani İdris Peygamber²¹⁰ ile karıştırılmamalıdır. Hanok, bu anlamda farklı bir figürdür.²¹¹

Tanah'ta belirtildiği üzere, Kayin'in doğu bölgesinde bir şehir kurduğu anlatısı, Philo için mantıksız ve imkansız görünür. Bunun sebebi, Kayin'in tek başına olduğu ve henüz insanlığın bir halk haline gelmediği düşüncesidir. Philo, metinde kurulduğu belirtilen şehrin alegorik bir anlam taşıdığını ileri sürerek, bunun bir felsefe, Kayin'den kalan bir düşünce sistemi ya da onu hatırlatacak anıtsal bir olgu olabileceğini öne sürer. Philo'ya göre, Kayin'in inşa ettiği şey, kendinden sonrakilere miras olarak bırakacağı, Tanrı'nın buyruğunu göz ardı ederek kardeşini öldürmesine dayalı olarak geliştirdiği kanunsuz, adaletsiz, vicdansız ve tamamen ben-merkezci bir yaşam biçimi olmalıdır. Bu yaşam biçimi, kutsal dışı ve tanrıtanımaz bir hayatı simgeler. Philo'nun bu görüşü, Kayin'in işlediği kardeş cinayetinin sıradan bir olay olmaktan çıkarak büyük bir kötülüğün sembolü haline gelmesi ve insanlık tarafından şeytani bir ata ve günahın öncüsü olarak hatırlanması anlayışıyla uyumludur.²¹²

Philo'nun, Kayin'in kötülüğün kaynağı olan bir düşünce sisteminin atası olduğuna dair görüşleri bağlamında, Kayin'in kurduğu şehir ve nesil hakkında Tanah'ta açıklanan pasajlar okunduğunda, Âdem'den Nuh'a kadar geçen on neslin ardından neden tufanın gerçekleştiği meselesi daha netlik kazanmaktadır. Tanah'a göre, Kayin'in soyundan gelenlerin dünyaya yaydığı kötülük, Tanrı'nın insanları yok etme kararını tetikleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur.²¹³ Kayin'in işlediği kardeş cinayetinin ardından, onun soyundan gelenler de kötülüğü yayarak insanoğlunu Tanrı yolundan tamamen uzaklaştırmışlardır.²¹⁴

Anlatıya göre, hem Kayin'in hem de Şit'in soyundan gelen insanların güzel kızları, Elohim'in oğulları adı verilen düşmüş meleklerle ilişkiye girmiş ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karma soy, Tanrısal kozmik yasayı bozmuş ve insanoğlunu tamamen Tanrı yolundan saptırmıştır. Yahudi geleneği, "Tanrı/Elohim'in oğulları" ifadesini, Tanrı'ya bağlı yaşayan Şit Peygamber'in soyu olarak yorumlamıştır.²¹⁵ Buna

²¹⁰ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 35.

²¹¹ Yar.4:18-21. Bk. D. J. Harrington, "Pseudo-Philo", *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday & Company, Inc., 1983), Cilt 2, 305.

²¹² Philo, "The Works of Philo, Volume II: On the Posterity of Cain and His Exile", *Loeb Classical Library*, (Harvard University Press, 1988), 326-357. Bk. Byron, *Cain and Abel*, 127-128.

²¹³ Philo of Alexandria - *De Posteritate Caini*, Éditions du Cerf, 1972, 112-125.

²¹⁴ Yar.6:1-4.

²¹⁵ Shlomo Yitzchaki (Rashi) – Yar.6:2 üzerindeki yorumu, *Rashi Commentary on the Torah*, Jerusalem, Feldheim Publishers, (1988), 64.

göre, Kayin'in soyundan gelen güzelliğiyle ünlü fakat maneviyatsız yeni nesil, Şit'in neslinden gelen dürüst insanları ve yöneticileri kandırmış ve insanoğlunu tanrıtanıma bir hale getirmiştir.²¹⁶

Tanah'ın ifadesiyle, Kayin'in ektiği tohumlar, “insanın en derin düşüncelerinin yarattığı eğilimlere” yerleşmiştir.²¹⁷ Havva ve Kayin'den gelen kötülük, yine Havva'nın kızlarına mal edilerek kadınlar yoluyla dünyaya yayılmıştır. Bu şekilde, insan Kayin gibi kötülükten başka bir şey düşünemez hale gelmiş, tıpkı onun Evel'i öldürdüğü anda hissettiği gibi. Tanah'ta, “insanın eğilimleri gün boyunca kötüyeydi”²¹⁸ ifadesi, anlık bir kötülük dürtüsünden ziyade, artık sıradanlaşan bir yaşam biçimini haline gelmiştir.²¹⁹

Bu soy ile yeryüzünde düzen bozulmuş, adaletsiz ve ahlaksız bir dünya düzeni oluşmaya başlamıştır. Erkekler ve kadınlar, hayvanlar gibi çırlıçıplak gezmeye, ataları Kayin gibi enest ilişkilere girmeye, zina etmeye ve insanlar tıpkı hayvanlar gibi birbirlerine saldırıp yemeye başlamışlardır.²²⁰ Kayin'den bu yana insanoğluna öğretilen bu şeytani öğretiye dayanarak işlenen her fiil, Tanrı'yı tufanı göndermeye zorlayan önemli etkenler arasında gösterilir.²²¹ Tanah'a göre, yaratıcıya karşı işlenen bu tavır insanoğlunun ömrünün kısalması gibi genetik bir etki ile tabiatın düzenini kökten değiştirmiştir.²²²

2.2. NUH TUFANI

Babil Kulesi mitinden önce Tanah'ın anlattığı bir diğer olay ise Nuh Tufanı'dır. Hatta bu olay Tanah'ta doğrudan Babil Kulesi'nin varlık sebebi olarak tufan hikayesinden hemen önce anlatılır. Nuh Tufanı, dünya mitolojilerinde ve dinî metinlerde önemli bir yer tutan, tüm insanlığı etkileyen büyük bir su baskını anlatısıdır. Bu su baskını, Kayin soyunun yol açtığı kozmik kötülüğün insanoğlunu ahlaki çöküşe

²¹⁶ Rashi's and Ibn Ezra's Commentary on Genesis, 6:1, Seferia (Erişim Tarihi, 11.06.2023). Bk. *Tora ve Aftara: Bereşit*, 37.

²¹⁷ Yar.6:5.

²¹⁸ Yar.6:5.

²¹⁹ Talmud Bavli: Kiddushin 30b:6.

²²⁰ *Midrash Rabbah: Genesis*, çev. H. Freedman, (London: The Soncino Press, 1939), 23:6, 1/180-182.

²²¹ Rabbi Eliezer, (26A.i.) 159-160. Bk. *Hanok'un Gizemleri, Baruh'un Kıyameti*, çev. Damla Saydam Çizme (CBN Yayıncılık, İstanbul, 2013), 19-; Vanderkam, *The Book of Jubilees*, 2/64; Byron, *Cain and Abel*, 154-163; Ekrem Sarıkçıoğlu, “*Kur'an ve Arkeoloji Işığında Nuh Tufanı*”, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, (Şırnak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010), 26; Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 1/233.

²²² Yar.6:3.

götürmesinin sonucunda Tanrı'nın cezalandırma aracı olarak gönderdiği bir felaket olarak anlatılır. Bu felakette, Nuh iman eden bir grup insanla birlikte her hayvan türünden bir çift alarak, Tanrı'nın yardımıyla inşa ettiği gemi sayesinde kurtulmuştur.

2.2.1. Düşmüş Melekler ve Nefiller

Dünyanın her yerinde tufan öncesi soya dair anlatılar, insanoğlunun bu çağında kimi varlıkların kahramanlar veya yarı tanrısal niteliklere sahip varlıklar olarak kabul edildiğini göstermiştir. Yahudi geleneğinde tufan öncesi halklar, insanoğlunun yanı sıra düşmüş melekler, nefiller gibi mitolojik varlıklarla açıklanmıştır: “İlahi varlıkların insan kızlarıyla evlenip çocuk sahibi oldukları günlerde ve daha sonra yeryüzünde *Nefiller* vardı. Bunlar eskiçağ kahramanları, ünlü kişilerdi.”²²³ Tanah’ın *Nefiller* olarak isimlendirdiği bu varlıklar, genellikle insanlardan farklı yetenekler ve niteliklerle donatılmış, hatta tanrısal veya yarı tanrısal kabul edilmişlerdir. Mitolojik anlatılarda, düşmüş meleklerin veya nefillerin, sıklıkla tanrısal buyruklara karşı gelerek cezalandırıldığı veya insanlarla etkileşime girerek yasak bilgi veya yetenekler aktardığı anlatılır. Bu kahramanlar veya yarı tanrısal varlıklar, genellikle mitolojik hikayelerde veya dini metinlerde yer almaktadır.

Devler olarak açıklanan *nefilim* (נפילִים), İbranice’de “düşmek” anlamına gelen *nafal* (נפל) kökünden türemiş olup “düşmüş olanlar” şeklinde çoğul bir kelimedir. Tanah metninde *ha-nefilim* şeklinde belirli bir grubu ifade eden kelime, doğrudan bir anlatımla, söz konusu düşüşe maruz kalanların cennetten kovulan günahkar yani düşmüş melekler oldukları şeklinde anlaşılmış olsa da, daha geniş bir ifadeyle melek olsun ya da olmasın “Tanrı’nın rahmetinden kovulan ve gözünden düşen” her varlığa ithafen kullanılır. Sonuç olarak *ha-nefilim* hem fiziksel hem de ahlaki bir düşüşü simgeler. Bu varlıkların günahkar ve Tanrı katından kovulan melekler olduğuna dair yargı, aynı babda daha önce geçen *b’nei ha-Elohîm* (בְּנֵי־הָאֱלֹהִים) yani düz bir çeviriyle “Tanrı’nın oğulları” şeklindeki ifadede kaynaklanır.²²⁴ Bunun sebebi Tanah’ta sadece tek Tanrı’yı ifade eden *Elohîm* adının, yerel bir dinî grup içerisinde “ilahî ve kutsal olma” gibi anlamlarının yanı sıra bir ya da pek çok aşkın gücün özde tanrısal birliğini, doğaüstülüğünü veya olağandışılığını vurgulayan monist bir tanrısal algının

²²³ Yar.6:4.

²²⁴ Yar.6:2.

ifadesi olma ihtimalidir.²²⁵ Antik dönemin doğanın güçlerini veya güç yetiremedikleri her şeyi Tanrı kavramının içine dahil etme anlayışı, bu dönemde kompoze edilen Tanah'taki elohim kavramına yansımış²²⁶ ve başta melekler olmak üzere tek Tanrı dışındaki diğer doğüstü varlıklar da bu isimle anılmıştır.²²⁷ Benzer şekilde meleklerin *Tanrı'nın oğulları* olarak anılması, onlara Tanrı tarafından bahsedilen aşkın ruha bir gönderme olarak değerlendirilebilir.²²⁸

Bilhassa Yahudiliğin gnostik akımlardan etkilenen apokrif edebiyatı ve buna bağlı olarak gelişen Hıristiyan geleneklerinde "*Nefilim*", düşmüş melekler olarak görülür. Tanrı'nın insanlarla birleşmelerini yasakladığı ancak bazı meleklerin bu yasağı çiğneyerek insanlarla birleştiği ve bu birlikteliklerden Nefilim adı verilen devlerin doğduğu aktarılır. Bunların eski zamanların güçlü ve ünlü kişileri oldukları da ifadeler arasında yer almaktadır.²²⁹ Yahudi literatüründe düşmüş melekler, Tanrı'nın emirlerine karşı gelen ve bu yüzden cezalandırılan varlıklardır.²³⁰ Bu inançlar, özellikle Hanok Kitabı'nda detaylandırılmıştır. Hanok Kitabı'na göre, Şemihazah liderliğindeki iki yüz melek insanoğlunun kızlarıyla birleşmiş ve bu birleşmeden dev Nefiller türemiştir. Bu düşmüş melekler ve onların soyu olan nefiller, insanlığa yasaklanmış bilgileri öğretirler. Yaptıkları bu fiil neticesinde, Tanrı bu melekleri zincirler ve yargılar.²³¹ Yahudi teolojisinde bir diğer önemli metin olan *Jubilees*, düşmüş meleklerin insanlık üzerindeki etkilerini ve cezalandırılmalarını detaylı bir şekilde ele alır. Bu metin, *I Enoch* ile paralel bir anlatı sunar ve düşmüş meleklerin insanlık için büyük bir yıkıma yol açtığının altını kalın bir çizgi ile çizer.²³²

Başlangıçta Tanrı'nın emir ve yasaklarına itaat eden Nefilim'in, zamanla bu emirleri ihlal ederek günaha bulaştıkları ve bu nedenle Tanrı katından kovuldukları ifade edilmektedir. Rivayetler, bu meleklerin düşüş nedenini, dünyaya indiklerinde Kayın soyundan gelen fahişelerle ilişkiye girmelerine dayandırır. Bu eylem, Tanrı'nın

²²⁵ A. Murtonen, *A Philological and Literary Treatise on The Old Testament Divine Names* (אל, אלוה, אלהים and יהוה) (Helsinki: Yaynevi yok, 1952), 41-42.

²²⁶ Louis F. Hartman & S. David Sperling, "Names of God", *Encyclopedia Judaica*, ed. F. Skolnik-M. Berenbaum (Jerusalem: Thompson & Gale, 2007), 7/674.

²²⁷ Yar.3:5; 31:30

²²⁸ M. H. Segal, "El, Elohim and Yhwh in the Bible", *The Jewish Quarterly Review* 46/2 (Oct., 1955), 92.

²²⁹ Yar.6:4.

²³⁰ Annette Yoshiko Reed, *Fallen Angels and the History of Judaism and Christianity: The Reception of Enochic Literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 35-49.

²³¹ Robert Henry Charles (çev.), *The Book of Enoch: Translated from Professor Dillmann's Ethiopic Text* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1917), 15-29.

²³² VanderKam, *The Book of Jubilees*, 2/60-75.

hizmetinden dışlanmalarını tetiklemiştir. Düşen meleklerin liderleri olarak Şamhazzay, 'Uzza ve 'Uziel isimli melekler öne çıkar. Bazı rivayetler, bu meleklerin tufandan önce, bazıları ise tufandan sonra, putperestliğin yaygınlaşmasına kızan Tanrı'nın huzuruna çıkarak insanı yaratmanın kötülüğünü dile getirdiklerini belirtir. Tanrı huzuruna çıkan melekler, Tanrı'dan yeryüzüne inmek için izin isterler ve gerekçe olarak Tanrı'nın emir ve yasaklarını insanlara öğretmeyi öne sürerler. Tanrı, bu öneriyi kabul ederek onları dünyaya gönderir. Şamhazzay, yeryüzünde Ester adında güzel bir kadına âşık olur ve onunla evlenmek ister. Ester, bu evlenme teklifini yalnızca Tanrı'nın ismini öğrenmek şartıyla kabul edeceğini söyler. Şamhazzay, heyecanla ve sonunu düşünmeden, Tanrı'nın isminin nasıl zikredileceğini Ester'e öğretir ve fiilen gösterir. Ester, öğrendiği ismi zikrederek gökyüzüne yükselir. Tanrı katında hoş karşılanan bu çabası sonucunda Ester, mübarek kılınarak bir yıldız haline getirilir.²³³

Düşmüş meleklerin mitolojik anlatıları, Tanah anlatılarını dahi aşarak modern tarih biliminin öncesindeki eserlere de konu olmuştur. Misal olarak Orta çağ Hristiyan sanatında düşmüş melekler genellikle şeytanın ve cehennemin temsilcileri olarak tasvir edilmiştir. Dante Alighieri'nin *İlahi Komedya* adlı eserinde, düşmüş melekler cehennemin en alt katmanlarında yer alır ve büyük işkenceler çekerler.²³⁴

Hristiyan geleneğinde Lucifer, Tanrı'ya karşı gelerek cennetten kovulan en önemli düşmüş melek olarak kabul edilmektedir. Bu olay İncil'de, özellikle Yeşaya Kitabı ve Vahiy Kitabı'nda geçer. Yeşaya Kitabı'nda, "Ey sabah yıldızı, parlaklık oğlu! Nasıl düştün göklerden?" şeklinde başlayan pasaj Lucifer'in düşüşünü anlatır.²³⁵ Vahiy Kitabı ise Lucifer'in meleklerinin baş melek Mikail tarafından nasıl cennetten kovulduğunu detaylandırır.²³⁶ Savaşta yenildikten sonra yeryüzüne düşenler şeytan ve düşmüş melekler olarak tasvir edilir. Düşmüş meleklerin şeytanın hizmetkarları oldukları anlatılır.²³⁷

Hristiyan teolojisinde düşmüş melekler ve nefiller, özellikle Orta çağ ve Rönesans dönemlerinde yoğun ilgi görmüştür. Hristiyanlıkta, düşmüş melekler

²³³ Sa'adya Gaon (Sa'id b. Yûsuf el-Feyyûmî), *Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye: Tevrat (Tora) Tefsiri*, çev. Nuh Arslantaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), Cilt 1, 304; Tora ve Aftara: Bereşit, 382.

²³⁴ Elaine Pagels, *The Origin of Satan*, (Vintage Books, 1995), 112-118.

²³⁵ Yeş.14:12-15.

²³⁶ Vah.12:7-9.

²³⁷ Gustav Davidson, *A Dictionary of Angels: Including the Fallen Angels* (New York: Free Press, 1994), 58-60.

genellikle şeytanın yandaşları olarak görülür ve nefiller ise Tanrı'nın düzenine karşı gelen varlıklar olarak tasvir edilir. Orta çağ sanatında ve edebiyatında, bu temalar sıkça işlenmiştir.²³⁸

Tufan mitinin geçtiği her kültürde tufan öncesi halklar arasında böylesi mitolojik kahramanlara ve tanrısal soylara dair anlatıları bulmak mümkündür. Örneğin antik Yunan mitolojisinde de tanrılarla insanlar arasında ilişkiler yaşayan yarı tanrısal varlıklar bulunmaktadır. Örneğin, "*Herkül*" veya "*Perseus*" gibi kahramanlar, tanrılarla insanların yakınlaşması sonrası doğan çocuklar olarak kabul edilirler ve olağanüstü güçlere veya yeteneklere sahiptirler. Yine Yunan mitolojisindeki devler (Gigantlar) ve Titanlar, nefiller ile benzer özellikler taşır. Aynı şekilde, İskandinav mitolojisinde yer alan devler (Jotunlar) da bu tür varlıklara benzerdirler.²³⁹ Bu düşmüş melekler veya nefiller, kültürel mitolojilerde önemli bir rol oynamış ve insanların dünya ve evren hakkındaki anlayışlarını etkilemiştir. Mitolojik hikayelerdeki bu varlıklar, insanların deneyimlerini, değerlerini ve inançlarını yansıtarak kültürel kimliğin bir parçası olmuşlardır.²⁴⁰

İslam'da düşmüş melekler inancı bulunmamakla birlikte, İblis'in (Şeytan) meleklerin lideri olduğu ve Allah'a isyan ettiği için cennetten kovulduğu anlatılır. İblis'in Adem'e secde etmeyi reddettiği Bakara Suresi'nde ve Araf Suresi'nde detaylandırılmıştır.²⁴¹ Ayrıca İslam mitolojisinde, düşmüş melekler genellikle iblis ve cinlerle ilişkilendirilmektedir.²⁴²

Diğer yandan ilgili ifadeyi meleklerle atfetmeyi reddeden ve bunların Şit soyundan gelen iyi insanlar ve iyi yöneticiler grubunu içerdiğini düşünen çeşitli Yahudi ve Hristiyan yorumcular da vardır. Hatta antik dünyanın panteonlarından ve gnostik edebiyattan etkilenmiş apokrif edebiyatla meşhur olmuş yukarıdaki rivayetin aksine ikinci yorumun gelenekte daha çok kabul gördüğünü belirtmek gerekir. Başını Yahudi rabbinik geleneğinden pek çok alimin kaydına göre *b'nei ha-Elohim*'den kasıt

²³⁸ Darrell D. Hannah, *Michael and Christ: Michael Traditions and Angel Christology in Early Christianity* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1999), 120-132.

²³⁹ L. T. Stuckenbruck, *The Myth of Rebellious Angels: Studies in Second Temple Judaism and New Testament Text* (Tübingen, Mohr Siebeck, 2017), 67-79.

²⁴⁰ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 1/233.

²⁴¹ el-Bakara, 2/34; el-Araf, 7/11-18.

²⁴² Aziz Al-Azmeh, "Iblis and Iblisology: The Satanic Verses in Early Islam", *Der Islam* 69/2 (1992), 233-248.

Tanrı'nın uyarıcı olarak gönderdiği elçilerin soyundan gelen asil erkeklerdir.²⁴³ Şit soyundan gelen bu erkekler Kayin soyunun kızları ile evlenmişler ve dünyayı fesada boğmuşlardır.²⁴⁴ Böylece ilahi emirleri ihlal eden ve Tanrı'nın gözünden düşen yeni bir nesil türemiş, onlar da insanlık üzerinde derin ve kalıcı bir etki bırakmışlardır. Günahları sonucu kendileri düşerler ve bu düşüş esnasında başkalarını da peşlerinden sürüklerler. Dolayısıyla, "düşmek" köküyle aralarındaki bağlantı, günahlarının bir sonucu olarak düşmeleri ve bu düşüşe başkalarını da dahil etmeleriyle açıklanmaktadır.²⁴⁵ Diğer yandan onların bu isimle anılmalarının sebebi olarak, onları görenlerin kalplerinin korku ve şaşkınlıkla "düşmesi" gösterilmiştir ve kavramdaki mitolojik anlam giderilmeye çalışılmıştır.²⁴⁶

Hikayenin devamına göre İlâhi varlıklar/Nefiller, insan soyunun kızlarının güzelliklerini fark ederler ve aralarından eş olarak seçtikleri kadınlarla birliktelik kurarlar. Bu birlikteliklerden doğan çocuklar, eski çağ kahramanları olarak bilinen devlerdir. Bu çocuklar, üçte biri insan, geri kalanı ise tanrısal özelliklere sahip olan bir karışım olarak ortaya çıkarlar. Bu soyun ortaya çıkmasıyla, düzen bozulur ve adaletsizlik artar. İnsanlar ve hayvanlar arasında kargaşa başlar ve birbirlerine saldırmaya başlarlar. Bu tür varlıklar genellikle şeytani niteliklere sahiptir ve yeryüzünde kargaşa ve fesadın yayılmasına katkıda bulunurlar. Nefilim'in yeryüzünde yarattığı kaos ve adaletsizlik, Tanrı'nın insanlığın kötülüğünden duyduğu pişmanlıkla birlikte, Tufan'ı gönderme kararında etkili olan faktörler arasında yer alır.²⁴⁷ Bu varlıklar, insanlık için büyük bir yıkım ve kaos kaynağı olmuş, sonunda Tanrı tarafından yok edilmiştir.²⁴⁸

İbn Ezra, Nefilim'i gören bir insanın yüreğinin korkudan çarptığını belirtir ve bu yürek çarpıntısının, Nefilim'in devasa yapılarından kaynaklandığını ileri sürer.²⁴⁹ Raşi ise, Nefilim'in İbranice'deki karşılığının "Anakim" olduğunu iddia eder.²⁵⁰ Ona

²⁴³ Rashi's Commentary, Gen.6:2; *Midrash Rabbah: Genesis*, çev. H. Freedman, 26:5, 213-214.

²⁴⁴ *The Book of the Cave of Treasures*, çev. E. A. Wallis Budge. London: The Religious Tract Society, 1927), Fol 10a., col.1, 75-76.

²⁴⁵ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 1/36-37; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C: 1, 233-234.

²⁴⁶ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 1/36-37.

²⁴⁷ Yar.6:4. Bk. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 1/233. Bk. *Hanok'un Gizemleri - Baruh'un Kıyameti*, 19-21. Bk. Sarıkçıoğlu, *Kur'an ve Arkeoloji Işığında Nuh Tufanı*, 26. Bk. James H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha: Volume 1: Apocalyptic Literature and Testaments* (New York: Doubleday, 1985), 64. Bk. Vanderkam, *The Book of Jubilees: A Critical Text*, 60-75.

²⁴⁸ Michael Heiser, *The Unseen Realm: Recovering the Supernatural Worldview of the Bible* (Lexham Press, 2015), 102-115.

²⁴⁹ İbn Ezra's Commentary, Genesis, 6:4, *Sefaria* (Erişim Tarihi, 11.06.2023).

²⁵⁰ Rashi's Commentary, Sayılar, 13:33, *Sefaria* (Erişim Tarihi, 11.10.2023).

göre, bu varlıklar kendileri düşmekle kalmayıp insanları da peşlerinden sürükleyerek dünyanın günah içerisinde olmasının başlıca sebebidir. Tanrı, tufan öncesi yaşayan insanların sürekli kötülük düşündüğünü ve davranışlarının bozulduğunu görür. Bu durum, cennetten kovulmuş meleklerin insan kızlarıyla evlenmeleriyle daha da kötüleşir. Tanrı, insanın ölümlü olduğunu hatırlatarak, insanların ömrünü yüz yirmi yılla sınırlama kararı alır. Bu karar, Tanah'ta da belirtildiği üzere, insanların uzun ömürleri nedeniyle ölümü unutmalarının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Tanrı bu kararı almadan önce insanlar çok uzun ömürlü bir hayat sürmekte ve bu nedenle ölümü unutmaktaydılar. Bu bağlamda, Nefilim anlatıları, eski metinlerde ve teolojik yorumlarda önemli bir yer tutar. Hem İbn Ezra hem de Raşi'nin yorumları, Nefilim'in devasa varlıklar olarak algılanmasının ve onların insanlık üzerindeki olumsuz etkilerinin altını çizer. Tanrı'nın insanların ömrünü sınırlama kararı ise, bu varlıkların yeryüzündeki ahlaki çöküşe katkıda bulunması nedeniyle alınmış önemli bir tedbirdir olarak görülmektedir. Bu anlatılar, antik toplumların kozmolojisi ve etik anlayışları hakkında derinlemesine bir bakış sunar ve Nefilim'in dini metinlerdeki rolünün anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir.²⁵¹

2.2.2. Nuh Tufanı Sonrası Tanrı İle Ahitleşme

Tufan öncesi dönemde, Şit soyundan Lemek isimli bir babanın, dünyada 182 yaşına ulaştığı sırada onuncu nesil olarak kabul edilen oğlu Nuh dünyaya gelir. Lemek, umut dolu bir gelecek vaadini simgeleyen düşüncelerle oğluna בן “oğul”, בנה “inşa etmek” köküyle bağlantılı Nuh adını verir.²⁵²

Nuh adının verildiği bu çocuk ile Tanrı arasında tufan sonrasında bir ahit yapılır. Bu ahit, Tanah'ta yer alan önemli bir anlatıdır ve bu anlatı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi büyük tek tanrılı dinlerde geniş bir yankı uyandırmıştır. Nuh ile yapılan antlaşma, Tanrı'nın insanoğlu ile yaptığı ilk ahittir. Bu ahit, Tanrı'nın Nuh'a ve onun soyuna dünyayı bir daha tufanla yok etmeyeceğine dair verdiği sözü içerir ve Tanrı'nın insanlıkla olan sürekli ilişkisini, sadakatini ve merhametini de

²⁵¹ Yar.6:1-22. Bk. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 1/233. Bk. *Tora ve Aftara: Bereşit*, 1/37.

²⁵² בן “oğul”, בנה “inşa etmek” köküyle bağlantılıdır. Bk. Rashi's Commentary, Genesis, 5:28, *Sefaria* (Erişim Tarihi, 11.10.2023).

vurgulamaktadır.²⁵³ Merhametinin sembolü olan gökkuşağı ise, Tanrı'nın insanlıkla olan antlaşmasının bir simgesidir.²⁵⁴

Tanrı, tufandan kurtulanların dünya üzerinde üremelerini, çoğalmalarını ve verimli olmalarını istemektedir.²⁵⁵ Tanrı'nın bu isteğini net bir şekilde belli etmesi, gemi içerisinde cinsel birlikteliğin yasaklamış olmasına bağlanmaktadır. Gemi güvenli ve sağlıklı bir şekilde karaya oturduktan sonra ilk olarak, Nuh, eşi, oğulları ve gelinleri gemiden ayrılmıştır. Bunları takiben, hayvanlar, sürüngenler, kuşlar ve gemide bulunan diğer canlılar bu sıralamayla gemiden inmişlerdir. Nuh, toprağa ayak bastıktan hemen sonra, Tanrı'ya yakmalık bir sunu²⁵⁶ hazırlamış ve sunmuştur. Bu sunu, özellikle gemiye yedi çift olarak aldığı temiz kabul edilen hayvanlar ve kuşlardan seçilmiştir. Sunulardan çıkan kokular Tanrı'ya ulaşmış ve Tanrı'nın çok hoşuna gitmiştir. Bu hoş kokuları alan Tanrı, insanların isyankar eylemlerinden ötürü bir daha dünyayı lanetlemeyeceğine ve akıl baliğ²⁵⁷ olma eşiğini geçtikten sonra kalpleri kötülüğe meyilli olan insanları ve diğer canlıları, şimdi yaptığı gibi kati surette yok etmeyeceğine²⁵⁸ söz vermiştir. Tanrı, kıyamet gününe kadar, tarımsal faaliyetler, sıcak/soğuk, yaz/kış, gece/gündüz gibi süreçlerin, sürekli ve düzenli bir şekilde kendi döngüsünde²⁵⁹ varlığını koruyacağı yönünde kendisine adeta bir taahhütte bulunmuştur.²⁶⁰

Günümüzde Nuh'un gemisinin oturduğu yer olarak tahmin edilen mekân bir hac ve adak yeri olarak kabul edilmektedir. Her yıl Eylül ayının on dördünde, Adem'in üçüncü oğlu Şit'in soyundan geldiğini iddia eden Yezidiler, Cudi Dağı'na çıkarak Nuh'un Tanrı Yehova'ya kurban takdimini tekrarlarlar. Tanrıya şükranlarını,

²⁵³ G. J. Wenham, *Genesis 1-15, Word Biblical Commentary* (Word Books, 1994), 39-42.

²⁵⁴ Yar.9:12-13

²⁵⁵ Gaon, *Tevrat (Tora) Tefsiri*, 1/316.

²⁵⁶ Levililer kitabında bahsedilen beş temel sunu için bk.:

1. Yakmalık sunu: Levililer, 1:1-17, 8:18-21, 16:24.
2. Tahıl sunusu: Levililer, 2:1-16, 6:14-23.
3. Esenlik sunusu: Levililer, 3:1-17, 7:11-34.
4. Günah sunusu: Levililer, 4:1-35, 6:24-30, 8:14-17, 16:3-22.
5. Suç sunusu: Levililer, 5:1-19, 6:4-7, 7:1-10.

²⁵⁷ Tevrat'ta kullanılan ifade "gençliğinden beri" şeklinde aktarılır ve İbranice'de "mi-ne urav/מִנְעָרָיו" olarak yazılır.

²⁵⁸ Tanrı artık insanları Tufan gibi genel bir felaketle cezalandırmayacak. Ancak bir şehri veya bölgeyi kısmen cezalandırma yetkisini her zaman koruyacak. Tanrı, insanları başka yollarla cezalandırabilir. Bk. Gaon, *Tevrat (Tora) Tefsiri*, 1/318.

²⁵⁹ "Sünnetullah" terimi, tabiattaki doğal düzen, denge ve döngüyü ifade etmektedir.

²⁶⁰ Yar.8:15-22. Bk. *Tora ve Aftara: Bereşit*, 54-55.

insanlığın ve yeryüzündeki diğer canlıların kurtuluşu adına, antik adak taşı üzerinde yaktıkları sunuların dumanının gökyüzüne yükselmesiyle ifade ederler.²⁶¹

İnsanlar ve hayvanlar dünyaya tekrar yayıldıktan sonra Tanrı, Nuh ve oğullarına kutsama ile yaklaşır. Bu kutsama, onların doğal dünya üzerindeki egemenliğini, diğer canlı türleri üzerindeki kontrolünü ve sorumluluğunu içerir. Tanrı, karada yaşayan hayvanlar, gökte uçan kuşlar ve denizdeki balıkların, Nuh ve ailesinden korkup saygı duyacaklarını belirterek, onların yönetimi altında olduklarını bildirir. Ancak, kanlı et tüketmeyi yasaklar, zira kanın yaşamın taşıyıcısı olduğunu vurgular. Tanrı, öldürülen her canlının hesabının sorulacağını ve kan dökülmesi durumunda bu eylemin cezasının kesinlikle verileceğini garanti eder. Hatta, bir insan kanı dökene kendi kanının da insanlar tarafından döküleceğini hatırlatır, çünkü insanı kendi suretinde yarattığını dile getirir. Kısacası, Tanrı, Tufan'dan kurtulan insanlara, birbirlerini öldürmek, kan dökmek ve dünyaya zarar vermek yerine, verimli olmalarını, çoğalmalarını, çaba gösterip ilerlemelerini ve dünyayı yaşanabilir kılmalarını tavsiye etmektedir.²⁶²

Nuh'un kutsanan ve Tanrı'nın tavsiyelerine ilk elden muhtap olan oğulları arasındaki en küçüğü Sam'ın ismi, İbranice'de "isim" anlamına gelen "שם" (Shem) kelimesinden türetilmiştir. Yahudi geleneklerinde özel bir statüye sahip olan Sam "ata" olarak kabul edilir ve akıl, bilgi, hikmet gibi özelliklerle donatılarak diğer kardeşler arasında yüceltilir. Bununla birlikte Sam, genellikle Semitik halkların atası olarak da ön plana çıkar, Arap ve Arami halklarının kökenlerini temsil eder.²⁶³ Sam'ın soyundan geldiğine inanılan Semitik halklar, tarihin önemli uygarlıklarını kurmuşlardır. Bu halkların en önemlileri arasında Asur, Babil ve İbrani uygarlıkları yer alır.²⁶⁴ Nuh'un Sam'ı kutsaması,²⁶⁵ İsrailoğullarının kutsanması olarak yorumlanır. Tufan sonrasında Nuh, toprakları paylaştırırken, Sam'a önemli bir bölge olan Filistin'in de dahil olduğu toprakları verir. Sam, 26 bölge ve 33 ada şeklinde belirtilen topraklarla birlikte, vaat

²⁶¹ Rohl, *Efsane*, 479.

²⁶² Yar.9:1-7.

²⁶³ William Smith, *A Dictionary of the Bible*, (New York: Hurd and Houghton, 1863), 456-457, 459-460.

²⁶⁴ William Albright, *The Archaeology of Palestine*, (Harmondsworth: Penguin Books, 1960), 220-223.

²⁶⁵ Kutsama anlatısında harfler arasında takdim-tehir yaşanması ile alakalı Bk. Necdet Çağıl, *Kitabı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi: Tahrif Olayının İçyüzü ve Tarihi Arka Planı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 143.

edilen toprakları da alır. Bu durum, Yahudilerin, ataları Sam aracılığıyla bölgenin kendilerine miras kaldığına olan güçlü inançlarının temelini oluşturur.²⁶⁶

Nuh'un ortanca oğlu Ham'ın ismide, İbranice'de "sıcak" veya "kara" anlamına gelen "חַם" ham kelimesinden türetilmiştir. Ham, genellikle Afrika halklarının atası olarak kabul edilir ve özellikle Mısır, Libya, Etiyopya, Sudan ve Kenanlıların kökenleri ile ilişkilendirilmekle birlikte birçok kültürün temelini atmıştır.²⁶⁷ Ham'ın soyundan geldiğine inanılan halklar, eski dünyanın önemli medeniyetlerinden bazılarını kurmuşlardır. Bu medeniyetler arasında özellikle Antik Mısır önemli bir yere sahiptir. Antik Mısır, dünya tarihine mimari, yazı ve bilim alanlarında büyük katkılarda bulunmuş ve bu uygarlık, piramitler, tapınaklar ve mezarlarla ünlüdür.²⁶⁸ Bu halklar, dilsel ve etnografik açıdan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu halklar arasında Afro-Asyatik dil ailesine ait diller konuşulmaktadır. Bu diller arasında Mısır dili, Berberi dilleri, Kuşitik diller ve Çad dilleri yer almaktadır.²⁶⁹

Nuh'un en büyük ancak diğer çocukları kadar tanınmayan, genellikle ikincil bir konumda yer alan oğlu Yafet'in ismi ise, İbranice'de "genişlemek, yayılmak, açılmak" veya "güzel, iyi" anlamına gelen "יָפֶֿתֿ" yefet kelimesinden türetilmiştir. Tanah'ta dua olarak geçen "Tanrı Yafet'e bolluk versin, Sam'ın çadırlarında hayat sürsün"²⁷⁰ bu ifade, ismin özünde taşıdığı "genişleyen" anlamına atıfta bulunur. Diğer anlamı ise kelimenin kendisinden türetilmiş olabilir. Yafet'in büyük kardeş olduğu fikri, Tanah'taki metinlere dayanır çünkü kardeşlerin hikayesine geçildiğinde ilk olarak Yafet'in öyküsüne yer verilir.²⁷¹ Yafet, genellikle Avrupalı ve bazı Asyalı halkların atası olarak kabul edilir.²⁷² Yafet'in soyundan gelen halklar, Hint-Avrupa dil ailesine ait dilleri konuşmaktadır. Bu dil ailesi, Avrupa ve Asya'nın geniş bir coğrafyasına yayılmıştır ve birçok modern dili içerisinde barındırmaktadır.²⁷³

²⁶⁶ Sam'ın oğullarının isimleri, Tanah'ta farklı bölümlerde çeşitli varyasyonlarla sunulmuştur. Yar.10:22'de Elam, Asur, Arpakşad ve Aram'ın adları belirtilirken, 1.Ta.1:17'de Elam, Asur, Arpakşad, Lud, Aram, Uz, Hul, Geter ve Meşek'in adları geçmektedir. Bu farklılıklar, muhtemelen metinsel ve kopyalama hatalarından kaynaklanmaktadır ve çeşitli nüshalarda farklılık göstermektedir. Bu durum, metinsel eleştiri ve Tanah'ın tarihçesi alanlarında ilgi çekmektedir.

²⁶⁷ James H. Breasted, *A History of Egypt* (New York: Charles Scribner's Sons, 1905), 121-123.

²⁶⁸ E.A. Wallis Budge, *The Egyptian Sudan: Its History and Monuments* (London: Kegan Paul, 1907), 70-73.

²⁶⁹ Albright, *The Archaeology of Palestine*, 213-214, 215-218, 220-223.

²⁷⁰ Yar.9:27.

²⁷¹ Yar.10:1-32.

²⁷² Smith, *A Dictionary of the Bible*, 457.

²⁷³ Colin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origin* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 160-163.

Tanrı, insanoğlunun ve tüm canlıların katıldığı evrensel bir antlaşmayı Nuh ile beraber bahsi geçen oğullarına şu şekilde izah eder: "Sizlerle ve gelecek nesillerinizle birlikte, gemiden çıkan kuşlar, vahşi ve evcil hayvanlar da dahil olmak üzere tüm canlılarla olan antlaşmamı sürdüreceğim. Dünyanın tamamını içine alan bir tufan bir daha yaşanmayacak, canlılar yok olmayacak ve benimle sonsuza kadar devam edecek olan bu antlaşmanın işareti gökkuşağı²⁷⁴ olacaktır. Bu gökkuşağını bulutların üzerine yerleştireceğim ve bu işaret, aramızdaki antlaşmanın sonsuza kadar devam edeceğinin bir göstergesi olacaktır. Her bulut görüldüğünde, gökkuşağı o bulutların içinden görünecek ve benim ve tüm canlılarla gerçekleştirdiğim ve devam ettireceğim antlaşmayı hatırlatacaktır." Bu evrensel antlaşma aslında doğanın insanlığa itaatini de sembolize etmektedir. Bu sembolün temeli, tüm insanlığın dünyadan istedikleri gibi faydalanmalarına dayanmaktadır.²⁷⁵

Bulutlar arasından beliren gökkuşağı, insanların Tufan olayını hatırlamalarına yol açacaktır. Gökkuşağını görenler, tövbe edecekler, sorumluluklarının bilincinde olacaklar ve çevrelerindeki insanları da Tanrı'ya dönmeleri ve tövbe etmeleri için teşvik edeceklerdir. Tanrı ile insanlar arasındaki karşılıklı Tufan ve antlaşmanın hatırlanması bu şekilde anlam kazanacaktır.²⁷⁶ Yahudi din adamları, bir kişinin gökkuşağını gördüğü zaman, Tanrı'nın verdiği söze ne kadar sadık kaldığını ve antlaşmayı hatırladığını ifade ederek, şükranlarını sunmasını ve dua etmesini tavsiye etmişlerdir.²⁷⁷

Yahudi hukukunda, Nuh'un Yedi Kanunu evrensel ahlaki kurallar olarak kabul edilir ve tüm insanlık için geçerli olan temel etik kuralları içerir.²⁷⁸ Bu yedi kanun, Yahudi yasalarının temel taşlarını oluşturur ve bu nedenle Nuh'un ahiti, Yahudilikte önemli bir yere sahiptir. Bu ahit, özellikle Nuh'un Yedi Kanunu ile bilinir ve tüm insanlık için geçerli olan temel etik kuralları içerir. Nuh'un Yedi Kanunu; Tanrı'ya küfretme yasağı, putperestlik yasağı, cinayet yasağı, cinsel ahlaksızlık yasağı, hırsızlık yasağı, adalet sisteminin kurulması gerekliliği ve hayvanlara eziyet yasağından

²⁷⁴ Tevrat'taki keşet ifadesi, yayı ifade etmektedir ve aynı zamanda gökkuşağına da işaret eder. Yay, o dönemdeki en önemli savaş araçlarından biri olarak kabul edilmiş ve Tanrı'nın artık insanlara o denli büyük bir felaket getirmeyeceğinin bir garantisi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, yay Tanrı'nın ahdinin sembolü haline gelmiştir. Bk. Gaon, *Tevrat (Tora) Tefsiri*, 1/322.

²⁷⁵ Yar.9:8-17. Ayrıca bk. 1. Kürşad Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021), 3. baskı, 27.

²⁷⁶ Gaon, *Tevrat (Tora) Tefsiri*, 1/322. Bk. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 509.

²⁷⁷ Eldar Hasanoğlu, *Nûh Kanunları ve Nûhîlik* (Ankara: İsam Yayınları, 2019), 2. baskı, 63.

²⁷⁸ Hasanoğlu, *Nûh Kanunları*, 59.

oluşur.²⁷⁹ Yahudi toplumunda, bu kanunlar ahlaki ve etik değerlerin korunmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunur.²⁸⁰

Hristiyanlıkta Nuh'un ahiti, Tanrı'nın insanlıkla yaptığı ilk ahit olarak kabul edilir ve Yeni Ahit'in öncüsü olarak görülür. Yeni Ahit'te, Nuh'un ahiti, İsa'nın gelişi ve onun aracılığıyla yapılan ahit ile paralellikler taşır. Bu ahit, Tanrı'nın insanlığa olan sevgisini gösterir ve bu, İsa'nın fedakarlığı ile tamamlanır. Ayrıca Tanrı'nın insanlıkla olan ilişkisini ve kurtuluş planını anlamak için önemlidir.²⁸¹ Nuh, Tanrı ile insanlık arasındaki diyalogun yeniden kurulmasında öncü olmuştur ve bu nedenle Hristiyan teolojisinde önemli bir figürdür.²⁸² Bu önemli figürün hikayesi, Hristiyanlıkta genellikle vaftiz ile ilişkilendirilir. Nuh'un gemisi ve tufan suyu, vaftizin sembolik bir öncüsü olarak görülür.²⁸³ Vaftiz, günahlardan arınma ve yeni bir başlangıç anlamına gelir ve bu, Nuh'un tufandan sonra yeni bir dünya ile ödüllendirilmesiyle paralellik gösterir.²⁸⁴

Nuh ve Tanrı'nın Ahitleşmesi, tarihsel, teolojik, kültürel ve çevresel açıdan zengin bir anlatıdır. Bu hikaye, antik çağlardan günümüze kadar insanlık için önemli dersler ve değerler sunar. Tanrı'nın adaleti ve merhameti, insanın sorumluluğu ve çevresel etik gibi konular, Nuh'un ahitinde birleşir ve evrensel bir mesaj taşır. Bu ahit sadece dinî bir anlatı değil, aynı zamanda insanlık için bir rehberdir ve günümüzün sorunlarına da ışık tutabilir.

²⁷⁹ Hasanoğlu, *Nûh Kanunları*, 101-102.

²⁸⁰ J. Neusner, *The Talmud: What It Is and What It Says* (Rowman & Littlefield Publishers, 2003), 89-92.

²⁸¹ Wenham, *Genesis 1-15*, 39-42.

²⁸² Nahum M. Sarna, *Genesis: The Traditional Hebrew Text with New JPS Translation* (Jewish Publication Society, 1989), 95-97.

²⁸³ I.Pet.3:20-21.

²⁸⁴ W. Brueggemann, *Genesis: Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching* (John Knox Press, 1982), 120-122.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BABİL KULESİ ANLATISI

3.1. Babil'in Kavramsal Çerçevesi

3.1.1. Babil

Bağdat'ın 88 kilometre güneyinde, Hille şehri civarında ve Fırat Nehri kıyısında konumlanan Bâbil antik kenti, tarihsel açıdan büyük önem taşımaktadır. Sümerler, kendi dillerinde 'Tanrı kapısı' anlamına gelen bir şehir adına sahipti. Milattan önce üçüncü bin yılın sonlarında, Akad Kralı Sargon, bu şehri fethederek yağmalamış ve tanrı heykellerini ele geçirmiştir. Sargon, başkent Akad'ın yakınlarında yeni bir şehir kurmuş ve bu şehrin Sümerce adını Akadça'ya çevirerek Tanrı kapısı anlamına gelen "Bāb-ilī" ismini vermiştir. Ele geçirdiği tanrı heykellerini de bu yeni şehre taşımıştır.²⁸⁵ *Bâbilu (Babilli)* teriminin etimolojik kökeni incelendiğinde, bu kelimenin M.Ö. II. yüzyılda yok olmuş Sümer dilinde, ayrıca Akad dili ve çivi yazılarında kullanıldığı görülmektedir. Babil kelimesi, M.Ö. III. bin yılın sonlarına ait Akad belgelerinde ilk kez kaydedilmiştir. Bu kelime, 'Tanrıların kapısı/Tanrı kapısı' anlamını taşıyan ve Akad dilinin Yunan versiyonundan türetilmiş olan *Bâbili ilâni* (bâb: kapı, ili: tanrı) olarak kullanılmıştır. Sümer dilinde ise aynı kavram "ka.dingir.ra" (ka: kapı, dingir: tanrı, -ra: -nın) şeklinde ifade edilmiştir. Ancak, bu iki kelimedenden hangisinin tarihsel süreç içerisinde önce kullanıldığına dair kesin bir bulgu bulunmamaktadır.²⁸⁶ Babil isminin, yazının icadından ve Sümercenin kullanımından önce Mezopotamya'nın güney kesiminde konuşulan Ön-Fırat dilinden türediği yönündeki varsayımlar, güncelliğini korumaktadır. Bu hipotez, araştırmacılara, bu bölgedeki yerleşim birimlerinin kökenlerinin çok daha eski dönemlere uzandığını düşündürmektedir.²⁸⁷ Babil kelimesinin etimolojik analizi, onun dilsel akrabalıklarını, bu terimin farklı dillerdeki yansımalarını ve bu dillerde nasıl evrildiğini anlamak

²⁸⁵ İsa Güler, "Osmanlı Dönemi'nde Yabancı Arkeologlar Tarafından Babil Harabelerinde Yürütülen Kazı Çalışmaları" (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 18.

²⁸⁶ Bryce, Kısa Babil Tarihi, 15. Bk. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, 23-45.

²⁸⁷ Beatrice Andre-Salvini, *Babil*, çev. Elâ Uluatam (Ankara: Dost Yayınevi, 2019), 8-9. Ayrıca bk. Sargon Erdem, "Babil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1991), 4/392.

açısından önemlidir. Babil, sadece Mezopotamya'da değil, aynı zamanda İbranice, Yunanca, Latince ve modern dillerde de kendine yer bulmuştur.

Babil kelimesi, Yunanca'da "Babylon (Βαβυλών)" olarak ifade edilir. Yunanca metinlerde Babil, büyük ve zengin bir şehir olarak betimlenir. Özellikle tarihçi Herodot, Babil'in büyüklüğünü ve zenginliğini detaylandıran yazılar kaleme almıştır. Yunanca'da Babylon kelimesi, genellikle şehrin görkemi ve büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmıştır.²⁸⁸ Latince'de ise Babylon kelimesi aynı şekilde kullanılır. Romalı yazarlar, özellikle Plinius ve Tacitus, Babil'in büyüklüğü ve tarihi hakkında yazılar yazmışlardır. Latince'de ise bu kelime, genellikle eski dünyanın büyük şehirlerinden biri olarak anılmıştır.²⁸⁹

Arapça'da da Babil, "بابل" (Bābil) olarak anılırken, Farsça'da ise *Babiruş* şeklinde adlandırılmıştır. Arap tarih yazımında ve İslam kültüründe Babil, büyük bir medeniyetin merkezi kabul edilir. İslam geleneğinde, Babil aynı zamanda bilimsel ve mistik bilginin kaynağı olarak da anılır. Özellikle Abbasi döneminde, Bağdat'ın bilim ve kültür merkezi haline gelmesi ile Babil'in bilimsel ve kültürel mirası ön plana çıkarılmıştır. Babil kelimesinin dilsel evrimi ve farklı dillerdeki kullanımı, onun evrensel bir sembol olarak kabul edilmesine ve çeşitli kültürel yorumlara açık olmasına olanak tanır.

Antik Babil şehri, Sami halklarının yoğunlukta bulunduğu Kiş ve Agade kentlerine komşu olup, aynı zamanda Sümer nüfusunun yoğun olduğu bölgenin kuzeyinde yer almaktadır. Şehrin tarihsel itibarı, esasen Eski Babil Hanedanı'nın altıncı kralı Hammurabi'ye (M.Ö. 1792-1750) dayanmaktadır. Bu döneme kadar nispeten silik bir tarihsel değere sahip olan Babil, Hammurabi'nin hükümdarlığı ile Sümer ve Akad'ın kültürel ve siyasi mirasına sahip çıkarak dikkate değer bir ün kazanmıştır. Bu mirasın etkisiyle, tüm bölge Babil adıyla anılmaya başlanmıştır.²⁹⁰

Babil, M.Ö. XVIII. yüzyılda Kral Hammurabi döneminde önemli bir güç merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde, "Bāb-ilī" ifadesi, şehrin kutsal ve stratejik önemini vurgulamak için yaygın olarak kullanılmış ve Babil'in uluslararası ticaret yollarındaki stratejik konumu ve dini merkeziliğini ifade etmeye devam etmiştir. Hammurabi'nin Babil'i birleştirici ve merkezi bir güç haline getirmesi, kelimenin

²⁸⁸ Gwendolyn Leick, *The Babylonian World* (London: Routledge, 2003), 78-102.

²⁸⁹ Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, 23-45.

²⁹⁰ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 107.

kullanımını ve yayılımını da ayrıca artırmıştır.²⁹¹ Hammurabi'nin saltanatı döneminde, Sümer medeniyeti unutulmuş ve yok olmuş, bunun sonucunda ise Babil medeniyetinin ortaya çıktığı bir dönemin başlangıcı yaşanmıştır. Babil şehri artık dünya genelinde dikkatle izlenen, taklit edilen ve örnek gösterilen bir şehir/medeniyet olmuştur. Sümerlilerin, Elamların, Akkadlar'ın ve Subarlar'ın Hammurabi yönetimi altında yaşadığı bu şehirde, Ammurrular'ı merkeze alan faaliyetler öncelikle dil meselesi ile başlamış ve Akkadça resmi dil olarak benimsenmiştir. Bu süreçte, konuşulan ancak sanat ve din dili olarak kullanılan Sümerce, Hammurabi tarafından tarih sahnesinden silinmiştir. Sümer ile ilişkilendirilen tanrıların çeşitli güç, kudret ve özelliklerini, Ammurrular'ın milli tanrısı olan Marduk'ta bir araya getirme girişimi, bir din birliği oluşturma çabalarını yansıtmakta ve bu din birliği, milli birliğin temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Hammurabi'nin, Babil'de dil ve din birliğinden kaynaklanan kazanımlarla milli bir devlet kurma noktasında başarılı olduğu söylenebilir.²⁹²

Tanah'ta geçen *Bâbilu* kelimesinin İbranice tercümesi, tam olarak *Babel* veya *Bâvel* (בָּבֶל)'dir. İbranice'de karışıklık veya kargaşa anlamına gelen *Bâlal* fiilinden türetildiği iddia edilen kelime oyunları ile Babel/Babil kelimesine olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Bu olumsuz anlam yüklemesinin kökeninde, Babil şehrindeki kule inşası sırasında Tanrı'nın insanların dilini karıştırması yatmaktadır.²⁹³ Tanah'ta Mezopotamya bölgesine atfedilen Babil ismi, Kitâb-ı Mukaddes ve Yeni Ahit metinlerinde sıklıkla görülür ve genellikle isyanın ve putperestliğin merkezi gibi bir anlam taşır. Buradan hareketle, Babil kelimesinin "karmaşa" anlamına geldiği yaygın bir kanıdır; ancak tarihsel kayıtlar incelendiğinde, durumun böyle olmadığı açıkça görülmektedir. Yani, araştırmacılara göre, Kitâb-ı Mukaddes yazarları Babil ismi üzerinde özellikle anlam açısından gerçeği yansıtan ifadeler kullanmamışlardır.²⁹⁴

Babil şehri, antik yazıtlarda çeşitli isimlerle anılmıştır. Bu isimler arasında en öne çıkanı, daha önce de ifade edildiği gibi "Tanrı'nın kapısı" anlamına gelen *Ka Dingirra Ki*'dir. İkinci olarak, yaşam ormanı anlamına gelen *Tintir Ki* ismi öne çıkar. Üçüncü isim olan *E Ki* ise, bazı araştırmacılara göre çukur anlamına gelirken, diğer

²⁹¹ Leick, *The Babylonian World*, 78-102.

²⁹² Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, 137-138.

²⁹³ Yar.11:7-9. Bk. Andre-Salvini, *Babil*, 9.

²⁹⁴ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 69. Bk. E. A. Wallis Budge, *Babil'in Tarihi ve Babil'de Yaşam*, çev. Faruk Gültekin (İstanbul: On bir Yayınları, 2016), 17.

bir grup araştırmacıya göre mükemmel ev anlamına gelmektedir. Bu ismin çukur anlamına geldiği görüşü daha yaygındır. Ancak, Babil'de yaşayanlar bu şehre, dünyanın en önemli şehirlerinden biri, dünyanın başkenti ve yeryüzünün metropolü gibi anlamlar yüklemiş ve bu anlamları önemsemişlerdir.²⁹⁵ Bu tarz yaklaşımlar ve iltifatlarla, Babil'deki her tapınak ayrı ayrı göksel ve tanrısal sarayların bir benzeri olarak kabul edilmiş, neredeyse cennetin kendisi olarak tasvir edilmiştir.²⁹⁶ Krallar tarafından inşa ettirilen bu tapınaklar, sadece Tanrı ile aralarındaki yakınlığın görsel ve mimari sembolü olmakla kalmaz, aynı zamanda kendi otoriteleri ile ilahi otorite arasında doğrudan bir bağlantı kurmayı hedeflerler.²⁹⁷ Mezopotamya mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Babil şehri, tanrı Marduk'un başkenti olarak kabul edilmiştir. Marduk, Babil'in baş tanrısıdır ve bu nedenle şehrin adı "Tanrının Kapısı" olarak nitelendirilmiştir. Babil'in mitolojik önemi, sadece tanrı Marduk ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda diğer birçok tanrının da kült merkezi olmuştur.²⁹⁸

M.Ö. 586 yılında Babil'in hükümdarı olan Nebukadnezzar, Kudüs kentini fethederek Yehova Tapınağı'nı yok etti. Çoğunluğu İsrailoğullarından olan bölge halkı Babil'in din ve kültür merkezi olan Esagila tapınağının bulunduğu şehre sürgün edildiler ve bu esaret sırasında, ziggurat kulelerinde hapsedildiler.²⁹⁹ Kudüs'teki tapınakları yıkılan, Babil'e sürgün edilen Yahudiler, sürgünleri boyunca Babil'deki büyük zigguratı gözlemlemişlerdir. Yoldan çıkan, putlara tapan ve peygamberlerinin uyarılarına kulak asmayan Yahudiler, Tanrı'nın bu tutumlarından ötürü kendilerine sürgün yaşattığını düşünmüşlerdir; bu nedenle, kulenin de aynı şekilde Tanrı'nın öfkesine neden olmuş olabileceği düşüncesi zihinlerinde yer edinmiştir.³⁰⁰ Kentin göbeğinde bulunan ve İsrailoğullarının zihninde Tanrıların sinirlenmesine sebep olan bu Esagila tapınağı Marduk'un³⁰¹ tanrılar diyarında ki tapınağının bir örneği olarak kabul edilirken, Sümer'de ise Enlil adına yapıldığı bilinmektedir.³⁰² Babil

²⁹⁵ Budge, *Babil'in Tarihi*, 16.

²⁹⁶ Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 30.

²⁹⁷ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 83.

²⁹⁸ Leick, *The Babylonian World*, 78-102.

²⁹⁹ Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, 78.

³⁰⁰ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2021), 31.

³⁰¹ Marduk, başlangıçta önemsiz görülen ancak Babil devletinin yükselişiyle giderek önemi artan bir tanrı figürüdür. O, Babil'in koruyucu tanrısı olarak kabul edilmiş ve Sami halklarının en saygın ilahlarından biri olmuştur. Babil'in çevresini saran surların, İhtar Kapısı'nın üst kısmında, ejderha vücutlu, yılan başlı, akrep kuyruklu ve kuş ayaklı bir yaratık şeklinde temsil edilir. Bk. Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 32-33.

³⁰² Aynur Yıldız, "Yahudi ve İslâm Literatüründe Hz. Ya'kup ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma," (İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 129.

yaratılış destanı *Enuma Eliş*'te tapınağın Enlil'in ikametgâhı olarak kabul edilmesine sebep olan ilgili pasaj şu şekildedir:

Annunakiler kazmayı kuşandılar - Bütün bir yıl boyunca tuğlalarını kalıpladılar. İkinci yıl geldiğinde - Apsu'nun bir replikası olan Esagil'in tepesini yükselttiler. Apsu'nun yüksek zigguratını inşa ettiler - ve Anu, Enlil ve Ea için bir ikametgâh olarak kurdular.³⁰³

Babil'deki devasa zigguratlar veya asma bahçeler, o bölgeye sürgün edilen Yahudiler üzerinde derinlemesine olumsuz etki bırakmıştır. Yahudiler, bu büyük tapınakların, kişisel benlikleri yüceltme arzusunun bir ürünü olduğunu ve putperestlerin içinde taşıdıkları kibre ve isyankar ruha birer örnek teşkil ettiğini düşünmüşlerdir. Bu dönemin gökdelen benzeri büyük tapınaklarına Yahudiler, kendi dillerinde "karıştırıcı" anlamına gelen "Bavel" veya "Babil Kuleleri" adını vermişlerdir.³⁰⁴ Tanrı yeryüzünde dik başlılığın ve kendisine karşı yapılan isyanın bir temsili şeklinde duran bu kuleleri inşa edenleri cezalandırmak için bütün kavimlerin dillerini karıştırır ve onları yeryüzüne dağıtır, kimse kimsenin kurduğu cümleleri anlamaz hale gelir.³⁰⁵

Babil kenti, tarih öncesi dönemden geç dönem Mezopotamya tarihine kadar olan süreçte, adı ve özellikleriyle ön plana çıkmamıştır. Bu durum, araştırmacılara tufanın hemen ardından Babil'in büyük bir öneme sahip olmadığını göstermektedir. Yazı öncesi dönemde Babil'de bir tapınak kulesinin varlığına dair somut bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak, I. Babil döneminde (M.Ö.1667-1362) inşa edildiği düşünülen bu tapınak, araştırmacıların zihninde şu sorunun varlığını harekete geçirmektedir: Tufandan hemen sonra Babil Kulesi, Babil'de mi inşa edilmiştir? Bu soruya aranan cevaplar neticesinde yapılan bazı araştırmalarda, Eridu ve Babil şehirlerinin bir zamanlar aynı isimle anıldığı iddiasını kanıtlamaktadır. Sümerce'de her iki kent de Nun'un Şehri (Nun-ki) olarak bilinmektedir. Bu benzerlik, Kitab-ı Mukaddes'in yaratılış bölümü katibini yanıltmış olmalıdır. Babil Kulesi'nin aslında Eridu şehrine ait bir yapı olduğu gerçeği, istem dışı bir benzerlik nedeniyle Babil şehrinin önemli bir yapısı olarak yanlış bir şekilde gösterilmiş olabilir.³⁰⁶ Tarihsel bir figür olan, insanların kendilerine kral tayin ettiği Nemrut, Uruk ve Eridu şehirlerini

³⁰³ *Babil Yaratılış Destanı - Enuma Eliş*, 2015, 49.

³⁰⁴ Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, 53-59.

³⁰⁵ Yar.11:9.

³⁰⁶ Rohl, *Efsane*, 238-239-371.

kurmuştur.³⁰⁷ Bu şehirlerde bulunan tapınaklara yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu çaba sonucunda, Babil'den ziyade Eridu ve Uruk sınırları içinde bulunan kutsal topraklar üzerine ilk büyük tapınak kuleleri inşa edilmiştir. Nemrut, Babil Kulesi'nin yapılmasını emreden hükümdardır ki bu, Yahudi efsanelerinden de biridir.³⁰⁸

Kısaca toparlayacak olursak Babil kelimesi, etimolojik açıdan zengin bir geçmişe sahiptir. Bu kelime, Mezopotamya'nın tarihi, kültürel ve dini yapısının bir yansıması olarak, birçok dilde ve kültürde önemli bir yer tutmuştur. Babil'in "Tanrının Kapısı" olarak başlayan yolculuğu, zaman içinde farklı anlamlar kazanarak, evrensel bir sembol haline gelmiştir. Modern arkeoloji ve dilbilim, Babil kelimesinin kökenini ve tarihsel gelişimini daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. Arkeolojik kazılar ve tabletler üzerinde yapılan çalışmalar, Babil'in tarih boyunca nasıl evrildiğine ve farklı kültürler tarafından nasıl benimsendiğine dair önemli bilgiler sunar. Özellikle Eski Babil dönemine ait çivi yazılı tabletler, kelimenin kullanımının ve anlamının nasıl değiştiğini gün yüzüne çıkarmaktadır.

3.2. BABİL KULESİ'NİN İNŞASI

3.2.1. Babil Kulesi'nin İnşası ve Yapılış Amacı

Babil Kulesi'ne, arkeolojik ve tarihsel perspektiften bakıldığında büyük bir öneme sahip olduğu rahatlıkla görülmektedir. Her ne kadar tam olarak yerinin tespiti zor olsa da, çeşitli arkeolojik buluntular, bu yapının varlığını destekler niteliktedir. Babil Kulesi, Marduk'un şerefine dönemin gökdeleni olarak inşa edilmiştir.³⁰⁹ Özellikle Tanah'taki anlatımlar nedeniyle büyük bir sembolik değere sahiptir. Kule, Tanrı'ya karşı isyanın ve meydan okumanın ifadesini, Tanrı katına çıkma gayretini ve bu gayretin Tanrı tarafından nasıl durdurulduğunu ifade etmektedir.³¹⁰

³⁰⁷ *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 174.

³⁰⁸ Rohl, *Efsane*, 481-482. Bk. Leick, *The Babylonians*, 78-102.

³⁰⁹ Faruk Yılmaz, *Dinlerin Kökeni* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 257.

³¹⁰ Robert T. Pennock, *Tower of Babel: The Evidence against the New Creationism*, (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999), 310. Ayrıca Bk. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, 23-45.

Resim 2-3: Babil Kulesi'nin inşası devam ederken. Pieter Bruegel I'in "The Tower of Babel" isimli tablosundan farklı detaylar.³¹¹

Babil kulesi diye bir yapı gerçekten inşa edilmiş miydi? Birçok çeviriye göre, bu kule inşa edilmiştir; konunun Tanah'ta geçtiği ilgili yerde şehrin inşasının durdurulduğuna dair ifadeler yer almaktadır.³¹² Ancak Yunanca LXX (Septuagint) çevirisi, İbranice metne dayanmaksızın kule inşasının da durduğunu belirtir. Çeviri farkı nedeniyle bazı yorumcular, "inşa ediliyor" anlamına gelen "building" ifadesini tercih etmektedir. İbranice ifadenin, yapının tamamen inşa edildiğini belirtmediğini düşünen bazı yorumcular olsa da, İbranice'de "inşa etmek/yapı" anlamına gelen "banah/banu" fiilinin kullanıldığı kip yapının tamamlanmadığını göstermektedir. Bazı yorumcular, ifadenin "tamamlanmış bir aşamaya kadar inşa edilmiş" anlamına geldiğini savunur³¹³ ve kulenin çoğunlukla tamamlandığını, ancak bazı ayrıntıların eksik kalmış olabileceğini ileri sürerler. Bu açıdan bakıldığında, yapının temel düzeyinde bırakılmadığı, büyük ölçüde bitirildiği anlaşılır. Eğer kulenin büyük ölçüde tamamlanmadığı iddia edilecekse, aynı kelimenin kullanıldığı diğer yapılar için de benzer sonuca varmak gerekebilir.³¹⁴ Ayrıca "banah" ifadesi yalnızca kuleyi değil, aynı zamanda şehri de ifade eder. Kulenin bir "kule" olarak tanımlanması, yapının başlangıç aşamasında değil, bitmiş bir yapı olduğunu düşündürmektedir. Şehrin inşasının durdurulmuş olması da kulenin inşasının devamına gerek kalmadığına işaret etmektedir.³¹⁵ İsa'dan yaklaşık 200-250 yıl önce tamamlanmış olan Yunanca LXX çevirisi (Septuagint), kule ifadesini metne dayanmaksızın ekler³¹⁶ ve bu da bazı

³¹¹ Museum Boijmans (Erişim Tarihi, 22 Haziran 2024).

³¹² Yar.11:5'te kulenin, 11:8'de şehrin.

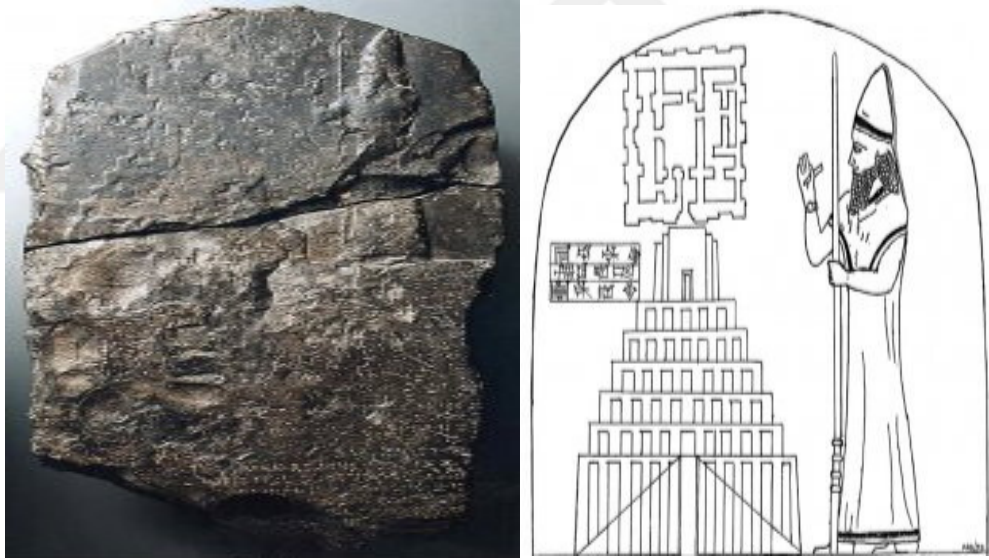
³¹³ Yar.11:5.

³¹⁴ 1.Kr.9:24-10:4; Say.32:37-38.

³¹⁵ Yar.11:8.

³¹⁶ Yar.11:8.

yorumcuların kulenin yalnızca kısmen inşa edildiğini düşünmesine yol açmıştır. Septuagint çevirisi pek çok durumda yararlı olmakla birlikte, Yaratılış'taki çevirisi her zaman güvenilir kabul edilmez; örneğin, "raqiya" (gökyüzü) terimini katı bir kubbe olarak yorumlamaktadır. Ancak Tanah, yalnızca şehrin inşasının durduğunu açıkça belirtir. Bazı yorumcular tarafından “ve bu yapmaya başladıkları şeydir” ifadesi kuleye atıfta bulunuyor³¹⁷ gibi değerlendirilse de, burada Tanrı'nın, insanlara tufandan sonra yeryüzünü doldurmaları yönünde verdiği buyruğa karşı itaatsizliklerinden bahsediliyor olabilir.³¹⁸ Bir şehir ya da kule inşa etmenin kendisi doğrudan kötü bir eylem olarak görülme de Tanrı'nın buyruğuna itaatsizlik, olumsuz bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Bu yorumu destekleyen arkeolojik bulgular da mevcuttur. Babil Kulesi'nin bilinen en eski tasvirlerinden olan, M.S. 2063 adlı stel, Nebukadnezar II ile büyük ölçüde tamamlanmış bir kuleyi tasvir etmektedir.³¹⁹ Bu bulgu, kulenin neredeyse tamamlanmış bir yapı olduğu düşüncesini pekiştirmektedir.³²⁰

Resim 4-5: The Schoyen Koleksiyonun'da bulunan M.S. 2063 adlı stel.

Bu görüntüdeki kulenin, üst kısmında küçük ve belirgin olmayan bir alan dışında, genel itibarıyla tamamlanmış olarak görünmektedir. Yapının temelde bitirilmiş olduğu izlenimi bulunsa da bu noktada kesin bir sonuca varmadan önce

³¹⁷ Yar.11:6.

³¹⁸ Yar.9:1-7.

³¹⁹ Tower Of Babel Stele için Bk. <https://www.schoyencollection.com/history-collection-introduction/babylonian-history-collection/tower-babel-stele-ms-2063> (Erişim Tarihi 26/10/2024).

³²⁰ Bodie Hodge, *The Tower of Babel: The Origin and Dispersal of the Nations*, (Hebron, KY: Answers in Genesis, 2019), 22-23.

temkinli olmak gerekir. Yine de, geniş bir çerçevede değerlendirildiğinde, kulenin amacına ulaşacak ölçüde başka bir deyişle, insanların bir arada yaşayacağı kadar tamamlanmış olduğu söylenebilir.³²¹

Tanah'ın Yaratılış kitabında, yalnızca hayvanların ve insanların yaratılışının hikayesinden ziyade Yahve'nin dünya üzerindeki dillerin nasıl ortaya çıktığını anlatan Babil Kulesi hikayesinde yer alır.³²² Bu anlatı, Tanah'ta ayrıntıya girilmeden kısaca ele alınmıştır. Kutsal kitabın J metninde ise bu hikaye, kendine özgü bir şekilde şu ifadelerle dile getirilir: İnsanlar, “gelin, tuğla yapıp iyice pişirelim” dediler. İnşaatta taş yerine pişmiş tuğla, harç yerine ise zift kullandılar. “Kendimize bir kent kuralım, göklere erişecek bir kule dikip ün salalım, şanımızı yüceltelim ve kendimize bir isim yapalım; böylece yeryüzüne dağılmayıp hep bir arada yaşarız” diye konuştular.³²³

Tanrı, insanların yaptığı kenti ve kuleyi merak eder ve görmek için melekleri ile birlikte aşağı iner. Tanrı, insanların bu devasa yapıları inşa etmelerini, aynı şeyi düşünüp konuşmalarına bağlar ve bunu kendisine karşı bir tehdit ve isyan olarak görür. Bu yüzden bu halkın dillerini karıştırarak birbirlerini anlamalarının önüne geçer. Tanrı sadece dilleri karıştırmakla yetinmez, onları dünyanın dört bir yanına dağıtır şehrin ve kulenin yapımına son verir. Bu olayın sonucunda kent, Babil olarak anılmaya başlar. Babil ismi, Tanrı'nın dilleri karıştırması ve halkı yeryüzünün her köşesine dağıtması olayına atfedilir.³²⁴

Araştırmacılar bu olayı detaylandırarak, Babil Kulesi'nin yapım süreci ve mimari özelliklerini şu şekilde anlatırlar: Tufan sonrası insanlığın dağdan aşağı inmeye duydukları korkunun etkisiyle inşa edilen³²⁵ Kule, yetmiş mil yüksekliğe ulaşmıştır. Kulenin doğu tarafında yer alan yedi merdiven, harç ve tuğla teknelerinin zirveye taşınmasını sağlarken, batı tarafındaki yedi merdiven, yukarı taşınan teknelerin indirilmesine hizmet eder. Terah'ın oğlu İbrahim, bu yapıya uzun süre bakmış ve inşasına katkıda bulunanları Tanrı adına lanetlemiş ve “Şaşkına çevir kötülerini, ya Rab, karıştır dillerini”³²⁶ tarzında dua etmiştir. Çünkü yapıdan düşen tuğla işçilerin ölümüne

³²¹ Hodge, *The Tower of Babel*, 24.

³²² Pennock, *Tower of Babel*, 120.

³²³ *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 175.

³²⁴ Yar.11:3-9. Ayrıca bk. *Tevrat*, çev. Hakkı Demirel (İstanbul: Müjde Yayıncılık, 1996), 15. Bk. Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi: Tanrının Maskeleri III*, çev. Kudret Emiroğlu (İstanbul: Isık Yayınları, 2016), 2. baskı, 118.

³²⁵ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 167.

³²⁶ Mez.55:9.

sebepler olurken, insan hayatına önem verilmemektedir.³²⁷ İbrahim'in Babil Kulesi'nin inşasına katılmaması ve inşacıları lanetlemesi ayrıca putperestliğe karşı duruşunu ortaya koyan bir işaret olarak değerlendirilebilir.³²⁸ İbrahim'in lanetine muhatap olan bu nesil, Tanrı'ya savaş açmış gibi görünmek için kulenin en tepesine elinde kılıç tutan bir put yerleştirmeyi düşünür.³²⁹ Bu da İbrahim'in karşısında durduğu putperestliğin somut örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Nemrut'un adamlarının Cennet'e doğru fırlattığı oklar, Tanrı'nın melekleri tarafından yakalanmış ve şaşkınlık yaratmak amacıyla kanla bulanık hale getirilerek geri gönderilmiştir. Okçular, bu kanlı okları gördüklerinde sevinç çılgınlıkları atarak, "Şimdi Cennet'te yaşayan herkesi yok ettik!" demişlerdir. Ancak Tanrı Yahve, bu projenin tamamlanmasına izin vermemiştir. Tanrı, tahtının yakınındaki yetmiş meleğe dönerek, "Yeryüzüne inip, onların dillerini karıştıralım; böylece bir dil yerine yetmiş farklı dil ortaya çıksın. Onları kendi dudaklarıyla yok edeceğim." buyurmuştur. Tanrı'nın bu talimatının yerine getirilmesinin ardından, kuleyi inşa edenler arasında anlaşmazlık başlar. Duvar ustası, işçisine Harç getir! veya su getir! dediğinde, işçi harç yerine ona tuğla veya balta getirir ve bu durum kargaşaya neden olur. Ustalar, öfkeyle işçilerini, işçiler ustalarını öldürmeye başlar ve kule cesetlerle dolup taşar.³³⁰ Yerdeki durum da kuledekinden pek farklı değildir ve kargaşa, inşaatın tamamen durmasına kadar sürer. Aynı dili konuşan insanlar ise farklı dillere sahip olarak yeryüzünün çeşitli bölgelerine dağılırlar. Kulenin ise; üçte birini yeryüzü açılarak yutmuştur. Diğer üçte biri ise cennetten³³¹ gelen alevlerle yanmış ve kalan kısmı varlığını sürdürmüştür. Bu kalıntılar dahi o kadar yüksektir ki, zirvesinden Eriha şehrinin koruları çekirge sürüleri gibi görünmekte; havasızlık nedeniyle insanlar akıllarını kaybedecek noktaya

³²⁷ *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 176.

³²⁸ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 137-141.

³²⁹ *Midrash Rabbah: Genesis*, 38:6, 305. Bk. Bialik ve Ravnitzky, *The Book of Legends*, 29.

³³⁰ *Midrash Rabbah: Genesis*, 38:10, 309. Bk. Bialik ve Ravnitzky, *The Book of Legends*, 29.

³³¹ Babil Kulesi hikayesinde geçen cennetten gelen alevler ifadesi, Tanrı'nın doğrudan müdahalesinin ve ilahi gücünün göstergesidir. Bu bağlamda cennet kelimesi, Tanrı'nın bulunduğu yeri ve mutlak otoritesini ifade eder. Tanrı'nın cezalandırma amacıyla cennetten alev göndermesi, onun kutsal iradesinin ve sınırsız gücünün bir göstergesi olarak yorumlanır. Cennet, Tanrı'nın ikametgahı ve en yüksek otoriteye sahip olduğu yer olarak kabul edilir. Öte yandan, cehennem genellikle kötülerin ve günahkârların cezalandırıldığı bir yer olarak tasvir edilir ve Tanrı'nın otoritesini temsil eden bir mekan değildir. Cehennem, kötülüğün ve günahın sembolü olarak görülür. Bu nedenle, Tanrı'nın bir ceza göndermesi cehennemden değil, cennetten gelir; çünkü ceza, Tanrı'nın mutlak otoritesinin ve ilahi iradesinin bir yansıması olarak cennetten kaynaklanır.

gelmektedir.³³² Ancak Babil Kulesi, geniş zemini nedeniyle yukarıdan bakıldığında olduğundan daha alçak görünmektedir.³³³

II. Nebukadnezar, İsrail ve Yahuda'nın esaret altında bulunduğu, Daniel ve Yeremya peygamberlerin yaşadığı dönemde, yaklaşık M.Ö. 600'de hüküm süren Babil İmparatorluğu'nun kralıydı.³³⁴ Kaynaklara göre Nebukadnezzar Babil'de hukuk, askeri ve diğer birçok alanda önemli adımlar atmış bir yöneticidir. Dönemine ait kitabelerde şehirler fetheden biri olarak değil daha çok Babil'i eski dünyanın yedi harikasından biri haline getiren bir imarcı hükümdar olarak betimlendiği ifade edilmektedir. Bu minvalde o yöneticisi olduğu kentte eski mabetleri onarmış, Marduk tapınağı olarak kabul edilen Esagila'yı, yanındaki Etemenanki Zigguratını yani herkes tarafından yakından bilinen bir diğer ismi ile Babil Kulesini ve şehrin etrafını saran duvarları yeniden inşa ettirmiş, araziye bir düzen içerisinde sulamak için Fırat nehrine bağlı su kollarını yaptırmış ve ünlü asma bahçelerini dizayn ettirmiştir.³³⁵

Yahudi tarihçisi Josephus'un konuya yaklaşımı ise, Nemrut'un tufanı gönderen tanrıya meydan okumak gayesiyle göklere ulaşacak bir kule yapılmasını istemesidir. Nemrut'un yapılmasını emrettiği bu kule, Tanah'taki Babil Kulesi'dir.³³⁶ Babil şehri ve bu monumental yapı insanların ilahi otoriteye karşı isyanının ve kendi özerkliklerini inşa etme arzusunun sembolü olarak algılanır.³³⁷ Bu şehir ve anıtsal yapı insanların sonsuza kadar kalacakları ve Tanrı'nın gücüne boyun eğmeden dünyaya hükmedecekleri bir yer olacaktı. Babil halkının dünyadaki ilk millet olduğunu ve Babil'in krallıkların krallığı olarak anılması için, kuleyi göklere ulaşacak kadar yüksek ve görkemli bir anıt olarak inşa etmeye başlamıştır.³³⁸

1700'lerin önde gelen Baptist yorumcusu Dr. John Gill, Josephus'un görüşünden farklı olarak, Babil Kulesi inşasının amaçlarına dair şu değerlendirmeyi yapar: "Genel kanı, bu yapının başka bir tufandan korunmak amacıyla yapılması gerektiğidir; ancak bu pek olası görünmemektedir, zira Tanrı, bir daha su ile dünyanın

³³² *Midrash Rabbah: Genesis*, 38:8, 307.

³³³ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 43. Bk. Graves, Patai, *İbrani Mitleri*, 182-183.

³³⁴ Hodge, *The Tower of Babel*, 25.

³³⁵ Ali Osman Kurt, "Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması" (Ankara: Doktora Tezi, 2006), 12.

³³⁶ Rohl, *Efsane*, 238.

³³⁷ Ramazan Kurtoğlu, *Babil'den Günümüze İsrail-Amerikan Kehanetleri* (İstanbul: Destek Yayınları, 2019), 536.

³³⁸ Brett Lee Thomas, *The Rise of Mystery Babylon: The Tower of Babel (Part 1)*, (Parallel World Books, 2015), 2/384.

yok edilmemesi için ahit ve yemin etmiştir. Ayrıca, eğer gerçekten amaçları bu olsaydı, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bir ovayı seçmek yerine, mümkün olan en yüksek dağları ya da tepeleri tercih ederlerdi. Üstelik, tuğladan bir yapı tufan gibi büyük bir su baskınına karşı yeterli bir koruma sağlayamazdı; böyle bir durumda en fazla birkaç kişi, kendilerini korumak amacıyla kulenin tepesine çekilebilirdi.” Dr. Gill, bu görüşün zayıflıklarını isabetle ortaya koymakta ve Babil Kulesi’nin inşa amacına dair yorumu daha isabetli durmaktadır.³³⁹ Kulenin, sadece insanları birleştirmek, kendilerini korumak amacıyla değil, atalarını yok eden Tanrı’dan intikam almak için inşa edilecekti. İşte itaatsizlik bu kadar açık bir şekilde sergileniyordu. Günün yozlaşmış politik doğruculuk idealleri ise Evrenin Yaratıcısına karşı açıkça nefreti teşvik etmekteydi.³⁴⁰

Bu bilgiler bağlamında Babil Kulesi’nin yapılış amacı çeşitli dini, mitolojik, sosyal ve politik faktörlerin bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Bu yapı, Mezopotamya’nın zengin kültürel ve dini mirasını yansıtan önemli bir anıttır ve farklı bakış açıları ile değerlendirilebilir.

Mezopotamya mitolojisinde zigguratlar, tanrılarla insanlar arasında bir bağlantı noktası olarak görülürdü. Buradan hareketle, Babil Kulesi’nin de tanrılara daha yakın olma amacıyla inşa edildiği söylenebilir. Zigguratlar, tanrıların yeryüzündeki evleri olarak kabul edilirdi ve bu yapılar, ritüellerin ve ibadetlerin merkezi olarak hizmet verirdi.³⁴¹ Babil Kulesi’nin gökyüzüne ulaşma çabası, insanların tanrılara meydan okuma ve onların gücüne ortak olma isteğini de yansıtır. Bu tema, Mezopotamya mitolojisinde sıkça işlenmiş ve tanrıların insanlara olan müdahalesini vurgulayan birçok hikayede yer almıştır.³⁴²

Babil Kulesi tanrı Marduk’un yeryüzündeki ikametgahı olarak kabul görmüştür. Bu noktada, kulenin, tanrılara hizmet etmek ve onların lütuflarını kazanmak amacıyla inşa edildiği söylenebilir.³⁴³ Mezopotamya mitolojisinde Marduk, diğer tanrılar arasında en üstün olanı olarak görülür ve özellikle Babil şehrinin koruyucu tanrısı olarak saygı görür. Kule, onun yüceliğini ve gücünü

³³⁹ Hodge, *The Tower of Babel*, 55-56.

³⁴⁰ Thomas, *The Rise of Mystery Babylon*, 385.

³⁴¹ George, *The Babylonian Gilgamesh Epic*, 45-47.

³⁴² Michael Fishbane, *Biblical Myth and Rabbinic Mythmaking* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 78-80.

³⁴³ Joshua J. Mark, "Ziggurat," *World History Encyclopedia*, 2011 (Erişim tarihi, 20.02.2024).

simgelemektedir.³⁴⁴ Marduk'un insanlar arasındaki bu yükselişi, Mezopotamya mitolojisinde Babil'in politik ve dini merkezi olarak önem kazanmasıyla paralellik gösterir.³⁴⁵ Kulenin yapılış amaçları arasında tanrılara adanmış ritüellerin gerçekleştirildiği önemli bir merkezi konum görevi üstlenmeside vardır. Kulenin tepesindeki tapınakta, Marduk'a adaklar sunulur ve dualar edilir. Bu ritüeller, Marduk'un gücünü onurlandırmak ve onun lütfunu kazanmak amacıyla gerçekleştirilir. Kulede gerçekleştirilen bu dini pratikler, Marduk'a olan bağlılığı ve inancı pekiştirme hususunda önemli bir etmendir. Kule inşası süreci, farklı sosyal sınıflardan insanların bir araya gelerek ortak bir amaç doğrultusunda çalışmalarını ve dini ritüelleri gerçekleştirmelerini sağlamıştır.³⁴⁶

Kule'nin inşası, kraliyet otoritesini pekiştirmek için de kullanılmış olabilir. Kralın gücünü ve otoritesini vurgulayan bir propaganda aracı olarak değerlendirilebilir. Kral, kulenin inşasıyla halkın desteğini ve bağlılığını kazanmış, gücünü ve otoritesini halk nezdinde sağlam temellere oturtmuştur.³⁴⁷

Mezopotamya'da tanrılar, doğa olaylarının ve evrenin kontrol edicisi olarak görülürdü. İnsanlar, tanrıların gücünü ve kudretini kabul etmek için onların adına büyük yapılar inşa ederlerdi.³⁴⁸ Babil Kulesi aynı zamanda, Tanrı'nın gücünü ve ihtişamını göstermek için bir sembol olarak kullanılmış olabilir. Mezopotamya'da şehirler, imparatorluklar ve şehir Tanrı'ları arasında sürekli bir rekabet söz konusuydu. Babil Kulesi, bu rekabetin bir parçası olarak, Tanrı'nın şehrinin gücünü ve ihtişamını vurgulayan bir sembol olmuştur.³⁴⁹ Bu sembol birlik ve beraberlik noktasında Babil toplumunun güçlenmesine, dayanışmanın artmasına katkıda bulunmuştur.³⁵⁰

Babil Kulesi'nin yapılış amaçları arasında, ekonomik güç gösterişi de bulunmaktadır. Kule, şehrin ekonomik gücünü ve ticari potansiyelini vurgulayan bir yapı olarak, Babil'in zenginliğini ve refahını yansıtmakta,³⁵¹ dini ve mitolojik sembollerle de bunu desteklemektedir. Kulede yer alan yazıtlar, heykeller ve diğer dini objeler, tanrıların gücünü, kudretini anlatan semboller olarak kullanılmıştır.³⁵² Bu

³⁴⁴ Zainab Bahrani, *Mesopotamia: Ancient Art and Architecture* (London: Thames & Hudson, 2017).

³⁴⁵ George, *The Babylonian Gilgamesh Epic*, 45-47.

³⁴⁶ Fishbane, *Biblical Myth and Rabbinic Mythmaking*, 78-80.

³⁴⁷ Joan Oates, *Babylon* (London: Thames & Hudson, 1979), 132.

³⁴⁸ Bahrani, *Mesopotamia*.

³⁴⁹ Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia*, 189.

³⁵⁰ George, *The Babylonian Gilgamesh Epic*, 63-66.

³⁵¹ Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia*, 189.

³⁵² George, *The Babylonian Gilgamesh Epic*, 63-66.

çerçevede, Babil Kulesi, insanların tanrılara olan bağlılıklarını ve inançlarını yansıtan bir yapı olarak da değerlendirilebilmektedir.³⁵³

3.2.2. Babil Kulesi'nin Mimari Özellikleri ve Tasvirleri

Resim 6: Peter Bruegel I'in 1565'te tamamladığı Babil Kulesi tablosu³⁵⁴

Babil şehri, Fırat Nehri'nin doğu ve batı kıyılarına yayılan yaklaşık 850 hektarlık bir alan üzerine kurulmuştur. Şehrin nüfusunun yaklaşık 80.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Babil, Mezopotamya'daki en büyük şehirlerden biridir, evler genellikle üç dört katlıdır ve etrafı iki sıra surlarla çevrilidir. Savunma amaçlı olarak, surların dışına ekstra hendekler de kazılmıştır. Nebukadnezar'ın sarayları, Babil Kulesi olarak bilinen ziggurat ve Marduk Tapınağı/Esagila gibi önemli mimari ve dini yapılar, şehrin doğu yakasında kuzeyden güneye doğru bir dizi halinde yer alır.³⁵⁵

Babil Kulesi'nin orijinal yüksekliği toplamda 90 metre³⁵⁶ olarak ölçülmüş, ancak günümüzde sadece kalıntılarına rastlanmaktadır.³⁵⁷ Bugün varlığını sürdüren en geniş ziggurat Al-Untas-Napirisa (Chogha Zanbil),³⁵⁸ M.Ö. XIII. yüzyılda inşa

³⁵³ Fishbane, *Biblical Myth and Rabbinic Mythmaking*, 78-80.

³⁵⁴ Museum Boijmans (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2024) <https://www.boijmannl/en/collection/in-depth/bruegel-s-tower-of-babel>

³⁵⁵ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 203.

³⁵⁶ Hermann Kinder ve Werner Hilgemann, *Dünya Tarihi Atlası*, ed. Hüseyin Bağcı, çev. Leyla Uslu (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012), 4. baskı, 1/31.

³⁵⁷ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 203.

³⁵⁸ Huzistan eyaletinin batısında, yaklaşık 3300 yıl öncesine tarihlenen antik Elam kompleksi bulunmaktadır, ki bu, Susa antik kentinin 30 km (18 mil) güneydoğusunda yer almaktadır. Bu kompleksin esas yapı taşı, Susa'nın koruyucusu ve kollayıcısı olarak kabul edilen Elam tanrısı İnşuşinak'a ithaf edilmiş olan devasa bir tuğla ziggurat'tır. Bu basamaklı piramidal tapınak, Susa'nın

edilmiştir. Bu yapı, yaklaşık 100 metrekarelik bir alanı kaplar ve günümüze ulaşan yüksekliği 24 metredir. Bu zigguratın dikkate değer özelliği, iç merdivenlerle erişiminin olmasıdır, çoğu zigguratın aksine dış cephede merdiven bulunmaz. Ancak, günümüzdeki yüksekliği ile orijinal yükseklik arasında önemli bir fark vardır; mevcut yüksekliğin, orijinal yüksekliğin yarısından daha az olduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁹

M.Ö. yaklaşık XXII. yüzyılda Sümer kralı Ur-Nammu tarafından inşa ettirilen Ur'daki Nanna'ya adanmış ziggurat, günümüzde Irak sınırları içinde bulunmaktadır. Bu yapı, eteklerinde önemli bir bozulma olmadan korunmuş olsa da, üst kısımlarında bazı bozulmalar göstermektedir.³⁶⁰ Başlangıçta 64x64 metre boyutunda olan tabanı, üç katlı ve 12 metre yüksekliğindedir. Ancak M.Ö. VI. yüzyılda Nabonidus tarafından eklenen dört katla birlikte toplamda yedi kata ulaşmıştır. Yapının köşeleri, pusulanın ana yönleriyle hizalanmıştır. Üç eğimli duvardan oluşan yapıda, duvarları güçlendirmek için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda dış taraftaki duvarlarda hafif bir kavis oluşmuştur. İç kısımda ise türbenin bulunduğu zirveye doğru sürekli bir eğim verilmiştir. Bu zirveye kuzeydeki büyük bir merdivenle ulaşılır. Merdiven, en alçak teras seviyesinden tabana kadar üç ayrı bölümden oluşur.³⁶¹ İki merdiven duvara dayalı bir şekilde karşılıklı olarak yükselirken, üçüncü merdiven sağa doğru kıvrılarak yükselir ve merkezi eksene, yani en tepeye, türbeye yönlendirir.³⁶²

Zigguratın merkezi noktasında güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmış bir yapı bulunmaktadır. Bu tuğlalar, ziftlenmiş yaklaşık iki metre yüksekliğindeki tuğlalardan oluşmaktadır. Ayrıca duvar tuğlaları arasına genellikle yatak kamışı veya hasır tabakaları yerleştirilmiştir. Bu özellik yapıların aşınmasını önlemek ve yağmur sularını tahliye etmek için konulmuştur. Suların tahliye edilmesi için dış tarafta sızıntı delikleri kullanılırken, iç tarafta dikey sütunlar bulunmaktadır.³⁶³ Ur'daki bu ziggurat, yapıların uzun ömürlü olmasının inceliklerini araştırmacılarla paylaşmaktadır. Bu tip yapılar, yalnızca mimari işlevleriyle değil, aynı zamanda dini, kültürel ve mitolojik anlamlarıyla da öne çıkmaktadırlar. Örneğin, Eski Babil döneminden itibaren bilinen Marduk tapınağının adı Esagila'dır ve "yüce ev" anlamına gelir. Esagila, Babil inanç

dini ve tarihi önemini yansıtan dikkate değer bir yapıdır. Bk. [https://www.worldhistory.org/Chogha Zanbil](https://www.worldhistory.org/Chogha_Zanbil) (Erişim Tarihi 10/03/2024).

³⁵⁹ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 239.

³⁶⁰ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 90.

³⁶¹ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 239-240.

³⁶² Leick, *Mesopotamia*, 245-275.

³⁶³ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 239-240.

yapısında gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı temsil eder. Konumu itibariyle, Tören Yolu üzerinde geniş bir araziye yayılmıştır ve bu arazi içinde Esagila'nın yanı sıra Etemenanki gibi diğer tanrılara adanmış kutsal alanlar da bulunmaktadır. Ancak, bu kompleks içinde en öne çıkan tapınaklar, Marduk ve eşi Sarpanitu'ya ithaf edilenlerdir.³⁶⁴ Tapınak kompleksi, yaklaşık 500 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Bu alanda bulunan Esagila tapınağı, M.Ö. 604-562 yılları arasında hüküm süren II. Nebukadnezar tarafından önemli ölçüde restore edilmiştir. Yunan tarihçi Herodot, M.Ö. beşinci yüzyılda Babil'i anlatırken tapınağın olağanüstü görkeminden bahsetmiş ve bu bölgeye olan ilgiyi artırmıştır. Herodot'un anlatımında Pers dönemine de değinilirken, kuleye dair bazı bilgiler aktarılmaktadır.³⁶⁵ Yunan tarihçi Herodot, Babil'de bulunduğu dönemde kuleyi şöyle anlatır:

Bel Tapınağı, Babil Zeus'una adanmış olan, benim zamanımda hâlâ var olan bir tapındı. Bir stadyum kare şeklinde sağlam bir merkez kuleye sahipti; üzerine ikinci, sonra üçüncü ve sekizinci kata kadar kuleler yapılmıştı. Bu sekiz kulenin dışından dönen spiral bir yol ile yukarı tırmanılabilirdi ve yolun yarısında dinlenmek isteyenler için oturacak yerler vardı. En üst kulede, içinde güzel bir büyük yatak ve yanında altın bir masa bulunan büyük bir tapınak vardı. Tapınakta hiçbir heykel yoktu ve Khaldealılara (Bel'in rahipleri) söylediğine göre, Tanrı tarafından seçilmiş bir Babil kadını geceyi orada yalnız geçirirdi. Khaldealılar ayrıca (inanmasam da) tanrının kişisel olarak tapınağa girdiğini ve yatağın üzerinde dinlendiğini söylerler.³⁶⁶

Herodot'un anlattığı, Babil kaynaklarında yedi katlı olarak bahsedilen olağanüstü ziggurat, tarihte birkaç istila sonucu defalarca yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. En son, M.Ö. 555-539 yıllarındaki Pers istilaları sırasında tamamen yıkılarak kaderine terk edilmiştir. Büyük İskender döneminde, bu harabenin yeniden inşa edilme arzusu canlanmış, ancak İskenderin ömrü bu projeyi tamamlamaya yetmemiştir.³⁶⁷

³⁶⁴ Leick, Mesopotamia, 245-275.

³⁶⁵ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), b. 21, 96-97.

³⁶⁶ Herodotos, *Tarih*, çev. Ökmen, 1.181-2, 97-98.

³⁶⁷ Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, 76. Ayrıca bk. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, 202. Büyük İskender, M.Ö. 327 yılında Hindistan'a düzenlediği seferde birçok bölgeyi fethettikten sonra, ordusunun daha fazla ilerlemeyi reddetmesi üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Hindistan'dan dönüşünün ardından M.Ö. 323 yılında Babil'de ani bir hastalık sonucu hayatını kaybetmiştir. Ölümünün ardından İskender'in planladığı yeni seferler ve projeler yarım kalmıştır. İskender'in ölüm sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, sıtma, tifo veya alkol zehirlenmesi gibi çeşitli olasılıklar öne sürülmüştür. Detaylı bilgi için bk. Flavius Arrianos, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005).

3.3. BABİL KULESİ VE TANRI

3.3.1. Tanrı'nın Gazabı

Antik dünya mitolojileri ve etnolojik çalışmalar, birçok kültürün kökenini ve tarihsel süreçlerdeki dönüşümünü anlamak için önemli veriler sunmaktadır. Kenanlılar, Mısırlılar (Mitzraim), Filistiler, Fenikeliler, Yebuslular ve Amorlular gibi halkların kökeni, Eski Ahit'te Ham'ın soyuna dayandırılmaktadır. Kenan, Ham'ın oğludur. Aynı şekilde, Mısır (Mitzraim) ve Filistiler de Mitzraim'in soyundan türemiştir. Sidon (Fenike), Yebuslular ve Amorlular gibi halklar da Kenan'ın soyuna mensup oldukları iddia edilir. Babil'in inşasını gerçekleştiren Kral Nemrut ise Kuş'un oğludur ve Kuş, Ham'ın diğer oğullarından biridir. Bir kölenin köle oğlu... Bu ifade, Ham'ın tüm oğullarının köle olduğu düşüncesini vurgulamaktadır. Aynı şekilde, kölenin egemen olduğu bir ülke için de “hizmetkâr kral olmuştur” ifadesi kullanılmaktadır.³⁶⁸ Bu nedenle, etnolojik açıdan Nemrut ve ondan türeyen halklar Ham'ın soyuna dayandırılır.³⁶⁹ Ancak, burada belirli bir tarihsel ve etnolojik sorun ortaya çıkmaktadır: Asur ve Ninova'yı kuran halklar genellikle Semitik halklar olarak kabul edilmektedir. Bu zorluğu aşmak adına, bazı tarihçiler, bu halkları yeniden değerlendirmeye almışlar ve Semitik halklar olarak tanımlamışlardır. Bu durum, başlangıçta Ham'ın soyuna mensup olan bazı halkların zamanla Semitik kimlik kazandığı bir dönüşüm olarak yorumlanabilir. Fakat bu süreci, tarihsel kimliklerin bir tür dönüşümü ya da değişimi şeklinde de açıklayabiliriz.³⁷⁰

Ham'ın oğulları ile Yafet'in oğulları arasında yoğun bir çatışma yaşanır. İlk başta mağlup olanlar arasında bulunan Nemrut, Ham'ın oğullarından dört yüz elli asker ile Sam'ın oğullarından seksen paralı askeri bir araya getirir. Bu güçle, Nemrut Yafet'in oğullarına saldırır ve onları yenerek zafer kazanır. Bu zaferin ardından, Ham'ın oğulları Nemrut'u kral olarak seçerler. Nemrut, krallığın her bölgesine valiler ve yargıçlar atar ve Nahor'un oğlu Terah'ı orduların başına getirir. Danışmanlarının önerisi üzerine, doğuda bir ovada başkent kurma fikrini kabul eden Nemrut, şehre

³⁶⁸ *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 174.

³⁶⁹ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 49.

³⁷⁰ Albert Pike, *Irano-Aryan Faith and Doctrine as Contained in the Zend Avesta* (bs.: The Standard Printing Co, 1924), 55.

Tanrı düşmanlarını yok etti anlamına gelen Şinar adını verir. Ayrıca, Nemrut Sam'ın oğulları üzerinde de hakimiyet kurarak onları vergiye bağlar. Yafet'in oğulları gibi Sam'ın oğulları da Şinar'a gelerek Ham'ın oğullarıyla birlikte yaşarlar ve İbranice konuşurlar.³⁷¹ Bu topluluğu Tanrı'ya karşı düşmanlıkla harekete geçiren ve içlerine kibir tohumları eken Nemrut onlara şöyle seslenir: “Gelin, kendimize büyük bir kule inşa edelim ve orada yaşayalım, ilk halk gibi yeryüzüne dağılmayalım.”³⁷² Tanrı'nın dünyayı tekrar sular altında bırakıp bütün canlıları boğma planı yapması durumunda, Tanrı'dan intikam alacağını ifade eder ve Tanrı'nın tekrar gazap gönderebileceği olasılığına aldırış etmez.³⁷³

Buradan hareketle birbirinden bağımsız Midraş kaynakları bu planın altında yatan isyankar ve putperest niyetleri vurgulasa da, Tora'nın metninden elde edilen yüzeysel anlam, bu düşünceleri doğrudan ortaya koymamaktadır. Sadece Tufan'ın hatırası bile bu kişilerin Tanrı ile yüzleşmekten çekinmemesi için yeterli olabilecekken, onlar yine de kendilerini belirli bir düşünceye kaptırarak ikna olmuşlardır. Bu düşünce "Tanrı dünyaya sadece 1656 yılda bir felaket getirir" şeklindedir.³⁷⁴ Bu yaklaşıma göre, Tanrı'nın benzer bir felaket göndermesine daha 1316 yıl vardır ve bu süre zarfı Tanrı'ya karşı gelip onu yenmek için yeterli olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁵

Nemrut'un tanrıtanımaz tavırları, kazandığı zaferlerin getirdiği gurura bağlanabilir ve Tufan'dan beri işlenmemiş kadar büyük günahlar işlenir. Taş ve tahtadan putlar yaparak tüm dünyanın bu putlara tapmasını zorunlu kılar. Oğlu Mardon ise, "şeytan ana-babanın, şeytan oğlu" deyişini doğrulayarak, babasından daha acımasız ve zalim bir çocuk olur. Nemrut, egemenliği altındaki insanlarla birlikte Tanrı'ya karşı isyanlarının bir göstergesi olarak Babil Kulesi'ni inşa eder ve "Tufan'da boğulan atalarımın intikamını Tanrı'dan almış olacağım" der. "Eğer Tanrı bir tufan daha gönderirse, inşa edeceğim kule Ararat Dağı'ndan bile yüksek olacak beni ve halkımı boğulmaktan kurtaracak" diye düşünür. Nemrut ve onun himayesindekiler, daha aşırıya giderek bu kule aracılığıyla Cennete saldırmayı, Tanrı'yı yok etmeyi ve yerine kendi putlarını koymayı planlamaktadırlar. Eski Babil tufan destanına göre

³⁷¹ Graves, Patai, *İbrani Mitleri*, 182.

³⁷² *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 175.

³⁷³ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, çev. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 2. baskı, 272.

³⁷⁴ *Midrash Rabbah: Genesis*, 38:6, 306.

³⁷⁵ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 1/71.

Nemrut'un intikam planlarının hedefi olan Tanrı, Sümer panteonunun baş tanrısı Enlil'dir. Enlil, ülkenin genişlemesi ve insan nüfusunun artmasıyla birlikte dünyadan gelen seslerden ve gürültülerden rahatsızlık duyar. Bundan dolayı Enlil, yüce divanını toplar ve tanrılara hitaben, "insanlar tufanda yok olmadı, şimdi tufan öncesinden daha kalabalıklar, vahşi öküzler gibi böğürüyorlar, çıkardıkları bu gürültüden ötürü uyku uyuyamıyorum" der³⁷⁶ ve dünyada olan bitenleri, Babil Kulesi'ni yapanların niyetlerini öğrenmek için dünyaya iner.³⁷⁷ Yer yüzüne inen Tanrı'nın gazabı, doğrudan yıkıcı bir felaket şeklinde değil, insanların dillerini karıştırarak onların birbirleriyle iletişim kurmalarının önüne geçmesiyle olmuştur.³⁷⁸

Bazı araştırmacılara göre Yahve'nin yeryüzüne inişi ise, kule inşacılarının aşırı hırslarına yönelik ince bir alay olarak değerlendirilebilir. Bu bakış açısıyla, kuleye Tanrı'nın perspektifinden bakmakta fayda var. İnsanların göğe ulaştığını sandığı bu kule, Tanrı için neredeyse görünmezdir. Göksel yüksekliğinden bakıldığında, yapı önemsiz bir eşya gibi görünmektedir; bu nedenle Rab, onu görmek için aşağı inmek zorunda kalır. 'O, yeryüzünün çemberi üzerinde oturur ve onun sakinleri çekirge gibidir'³⁷⁹ ifadesiyle bu ironik düşünce bir nevi desteklenmektedir.³⁸⁰

Babil Kulesi, Şinar halkının inşa etmeyi planladığı dört kuleden sadece biridir. Kule inşacılarına ait daha büyük ve kapsamlı bir proje, kutsal metindeki ilahi beyanın "bu yalnızca başlangıç" ifadesiyle³⁸¹ yansıtılan düşünce ile örtüşmektedir. Midraşa göre, Babil Kulesi göksel âleme ya da orada bulunan tanrılara saldırma amacıyla yapılmış bir yapı değildir. Midraşın Babil halkına olumlu bir anlatı sunduğu iddiasında bulunmakla aşırıya kaçılmış olunacak; aslında onların eleştirilen eylemleri "ağız günahı" olarak adlandırılmaktadır. Ancak burada Babil halkının söz konusu olan günahı, diğer Yahudi anlatılarında tasvir edilenlerden farklıdır ve bu günah kibir değil, sapkınlıktır. Bu bağlamda, sapkınlık, Tanrı'nın varlığını inkâr etmek olarak değil, O'nun inayetini reddetme şeklinde görülmektedir.³⁸²

Raşi şöyle bir soru ile konuya yaklaşır: "Günahı daha büyük olan kimdir? Tanrı'ya isyan etmeyi akıllarından geçirmeyen Tufan nesli mi, yoksa doğrudan bu

³⁷⁶ Rohl, *Efsane*, 236. Bk. Graves, Patai, *İbrani Mitleri*, 182.

³⁷⁷ Çınar, *Yahudi Dinî Literatüründe Ruh*, 181-337.

³⁷⁸ Yar.11:1-9

³⁷⁹ Yeş.40:22.

³⁸⁰ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 35.

³⁸¹ Yar.11:5.

³⁸² Sherman, *Babel's Tower Translated*, 307.

isyanı amaçlayan Dağılış nesli mi? Tufan Nesli'nin en büyük suçu, soygunculuk yapmaları ve birbirlerine karşı kıskançlık beslemeleriydi; bu yüzden tüm insanlık Tufan yoluyla yok edilmiştir. Dağılış Nesli ise, kendi aralarında barış içinde yaşamış, ancak Tanrı'ya karşı isyan ettikleri için dağıtılmışlardır. Dağılış Nesli'nin, Tufan Nesli'ne göre daha hafif bir ceza alması, Tanrı'nın gözünde kıskançlık ve çekişmenin ne kadar nefret edilen nitelikler olduğunu ve buna karşılık barışın ne denli yüksek bir değer olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.³⁸³ Buradan hareketle Tanrı, inşa edilen yapıyla alay etmez veya onu anlamsız bir uğraş olarak görmez. Sadece projeyi durdurmak için bir adım atılmazsa, sonuçları son derece geniş kapsamlı olabilir. Tanrı'nın endişesi ise, bu kibirle motive edilen planın diğer isyankar düşünceler için bir emsal oluşturması ve onları teşvik etmesi yönündedir.³⁸⁴ Bu tür ilahi müdahalelerin yansımaları, kutsal metinlerde insan eylemlerinin sınırlarını belirlemek adına önemli bir yer tutar. Baruh ile görevli Melek arasındaki diyalog, Babil Kulesi'ni inşa edenlerin başına gelenleri ve Tanrı'nın gazabını gözler önüne sermektedir.³⁸⁵

Melek, Baruh'a gökte geniş bir ova gösterir. Bu ovada yüzleri sığır, boynuzları geyik, ayakları keçi ve kalçaları koyun şeklinde olan insanlar yaşamaktadır. Baruh, meleğe bu ovanın genişliğini ve göğün kalınlığını sorar. Adı Phanuel olan bu melek, Baruh'a gördüğü kapının göğün kapısı ve genişliğinin yer ile gök arasındaki mesafe kadar olduğunu söyler. Daha sonra Phanuel, Baruh'a büyük sırları göstereceğini belirterek, "Bu insanların kim olduğunu öğrenmek istiyorsan gel" der. Phanuel, "Tanrı'ya karşı savaşmak amacıyla kule inşa edenlerin bu insanlar olduğunu, Rab tarafından kuleden uzaklaştırıldıklarını" anlatır. Akabinde Phanuel, Baruh'u ikinci göğe götürür ve orada ona ilk kapıya benzer başka bir kapı gösterir. İkisi beraber kapıdan geçerek altmış günlük bir mesafe boyunca yolculuk yapar. Bu ovada, görüşleri köpek yüzlü ve ayakları geyik ayağına benzeyen başka insanlar da görürler. Baruh, bu insanların kim olduğunu sorar. Melek Phanuel, "bu kişilerin kuleyi inşa etmeye karar verenler olduğunu ve birçok erkeği ve kadını zorla tuğla yapımında çalıştırdıklarını" söyler. Ayrıca Phanuel, aralarında doğum yapmak üzere olan bir kadının bile zorla çalıştırıldığını ve kadının çocuğunu kuşağına sararak tuğla yapmaya devam ettiğini ifade eder. Kuleyi 463 arşın yüksekliğe kadar inşa eden bu insanlar, gökyüzünü delmek için delik açıcı aletlerle göğün kilden mi, bakırdan mı, yoksa demirden mi yapıldığını merak ederler ve görmek isterler. Tanrı, bu kötü ve saldırgan eylemlerini görünce onlara engel olur; körlük ve dil karışıklığıyla onları cezalandırarak bu şekilsiz şekle sokar.

Kule inşacıları ve Tanrı'ya karşı savaş motifi yalnızca Baruh'a özgü bir özellik olmamakla birlikte, bu motifin ifade edildiği terminoloji özel bir öneme sahiptir. Babil

³⁸³ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 73.

³⁸⁴ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 37.

³⁸⁵ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 201.

Kulesi'nin Tanrı'ya karşı bir savaş başlatmak amacıyla inşa edilmiş bir yapı olduğu yönündeki iddia, kuleyi “Tanrı'ya karşı savaşan (*Teomakhia/θεομαχία*)” terimi ile tanımlamada yetersiz kalmaktadır. Ancak, bu terim Helenleşmiş bir kitle ve Yunanca konuşan Yahudi topluluğu için güçlü çağrışımlar uyandırabilir ve farklı şekillerde yorumlanabilir.³⁸⁶

Bu bağlamda, Babil Kulesi hadisesinde farklı bir gazap şekline müracaat eden Tanrı, genellikle gazabını gönderirken doğaüstü güçler ve doğa olaylarını kullanır. Ayrıca tanrının gazabı Baruh'un temaşa ettiği öteki dünyada da devam eder. Kutsal metinlerde ilahi öfke, çoğunlukla Tanrı'nın otoritesine karşı gelen insanlara uygulanan cezalarla ortaya çıkar. Bu cezalar arasında ateş,³⁸⁷ su, salgın hastalıklar ve depremler gibi doğa olayları dikkat çeker. Örneğin, Sodom ve Gomora'nın yıkımında Tanrı'nın gazabı, ateş ve kükürt yağmuru ile tezahür etmiştir.³⁸⁸ Benzer şekilde, Nuh Tufanı'nda Tanrı'nın öfkesi, yeryüzünü suya gömerek kendini göstermiştir.³⁸⁹

3.3.2. Tanrı'nın Dilleri Karıştırması

Tanrı, ihtişam tahtını çevreleyen yetmiş meleklerle birlikte yeryüzüne iner ve insanları yetmiş millete ve konuşmalarını yetmiş dile evirir.³⁹⁰ Bu olay, Adem'in nesnelere ad vererek oluşturduğu biricik ve ideal dilin kaybolmasına yol açarak, dilin saflığından uzaklaşılmasını simgeler.³⁹¹ Bu bağlamda, çok dillilik kavramı, bu idealin kaybedilmesinin ve yeni bir düzenin başlangıcının en belirgin örneği olan Babil Kulesi efsanesiyle ilişkilendirilir. Hem kutsal metinlerde yer alması hem de bir meta-anlatı niteliği taşıması sebebiyle bu efsane, dünya üzerindeki dil çeşitliliğinin sembolik bir temsili haline gelmiştir.³⁹² Bu anlatı, dil çeşitliliğinin kökenine dair bir açıklama sunarken, Tanrı'nın kudreti, adaleti, merhameti ve insanlık üzerindeki tasarrufu gibi teolojik temalar üzerinde de durur.³⁹³ Kule'nin inşa edildiği dönemde bütün dünyada bir dil hakimdi.³⁹⁴ İnsanların tek dil konuşmaları, toplumları kültür, toprak ve din

³⁸⁶ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 209-210.

³⁸⁷ Çınar, *Yahudi Dinî Literatüründe Ruh*, 187.

³⁸⁸ Yar.19:24

³⁸⁹ Yar.6:6-9

³⁹⁰ *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 177.

³⁹¹ Atakan Altınörs, *50 Soruda Dil Felsefesi*, (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012), 45.

³⁹² Duygu Kamacı Gencer, “İkidillilik ve Çokdillilik Kavramlarına Toplum Dilbilimsel Bir Bakış, *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar*” (Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022), 113-127.

³⁹³ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 294-295.

³⁹⁴ *Midrash Rabbah: Genesis*, 38:1, 302.

bağlamında bir araya getiren çatı işlevi görmekteydi. Ancak, çıkarılan bu sonuç, efsanenin özüne indirgendiğinde, hem politik hem de tanrısal açıdan tehlike sinyalleri vermektedir.

İnsanların birlik içerisinde hareket etmeleri, bu sinyallerin seviyesini arttırdığı için, Tanrı da onların birliğini bozmayı kararlaştırır. Kabalistik bir yaklaşıma göre, bu nesil Tanrı ile yaratılanlar arasındaki birlik ve ahengi bozmak istemiştir. Bu nedenle "Kısasa Kısas" ilkesine göre, yani kendi birliklerinin bozulmasıyla cezalandırılmışlardır. Bu durum, önceden sözü edilen yeryüzüne dağılma korkusunun gerçekleşmesine de neden olmuştur.³⁹⁵ Bu olayın altında yatan dini ve sembolik anlamlar, Mezopotamya kültüründeki mimari uygulamalarla bağlantılı olabilir. Babil Kulesi mitinin tarihsel bağlamı, Mezopotamya bölgesindeki zigguratların inşa edilme pratiğiyle ilişkilidir ve bu zigguratlar, antik Mezopotamya'da tapınak kuleleri olarak kullanılmıştır. Bu mit, Mezopotamya kültüründeki dini yapılarla doğrudan ilişkilidir ve insanların Tanrı'ya ulaşma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilir.³⁹⁶ Bu minvalde, mitin anlatımı, Mezopotamya'daki dini ve kültürel pratiklere bir eleştiri olarak da görülebilir.³⁹⁷

Tanrı'nın dilleri karıştırması, onun mutlak kudretini ve egemenliğini gösterir. İnsanların kendi isimlerini yüceltmek amacıyla bir kule inşa etmeleri, Tanrı'nın yaratılış düzenine ve "yeryüzünü doldurun ve çoğalın" emrine aykırı bir eylemdir.³⁹⁸ Tanrı, insanların birleşik gücünün yaratılış düzenine tehdit oluşturduğunu görür ve bu durumu engellemek adına dilleri karıştırır.³⁹⁹ İnsanların Tanrı'ya karşı gelme çabasına yanıt olarak verilen bu ceza, insanları kendi iradesine uygun şekilde yönlendirme gücünü vurgulamaktadır.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Tora ve Aftara: Bereşit, 1/70.

³⁹⁶ Ephraim Avigdor Speiser, *Genesis: Introduction, Translation, and Notes* (New York: Doubleday, 1964), 74-78.

³⁹⁷ Robert Alter, *Genesis: Translation and Commentary* (New York: W. W. Norton & Company, 1996), 40-45.

³⁹⁸ Yar.1:28.

³⁹⁹ Ellen J. Van Wolde, "A Semiotic Analysis of Genesis 11:1-9: The Tower of Babel", *Journal for the Study of the Old Testament* 22 (1997), 3-16.

⁴⁰⁰ Victor P. Hamilton, *The Book of Genesis: Chapters 1-17* (Grand Rapids: Eerdmans, 1990), 347-350.

Resim 7: Tanrı'nın Babil Kulesi'ni inşa eden halkların dillerini karıştırması ve onları dünyaya dağıtması.⁴⁰¹

Babil Kulesi mitinde Tanrı'nın dilleri karıştırması, dil çeşitliliğinin teolojik bir açıklamasıdır. Bu anlatı, farklı dillerin ve kültürlerin varlığını açıklamak için bir çerçeve sunar. Mit, dilin kökenine dair dinsel bir perspektif sağlar ve dil farklılıklarının Tanrı'nın bir müdahalesi sonucu ortaya çıktığını ileri sürer. Bu anlatı, dil bilimciler ve antropologlar için önemli bir kültürel referans noktası olarak görülür.⁴⁰² Kule inşa etme girişimi, insanların kendi isimlerini yüceltme, Tanrı'nın yerine geçme arzularını simgeler. Tanrı'nın bu arzuyu bastırarak kendi egemenliğini yeniden tesis etmesi, insanların Tanrı'ya itaat etmeleri gerektiğine dair güçlü bir mesajdır.⁴⁰³ Örneğin, Adem elmayı yediğinde nasıl sözde mükemmelliğini kaybettiyse, diller de benzer şekilde Babil Kulesi'ndeki Tanrı'nın lanetinden sonra çeşitlenerek bir anlamda düşüşe uğramıştır.⁴⁰⁴

Yahudi literatüründe önemli bir yere sahip olan Babil Kulesi efsanesine benzer birçok hikayeye başka kültürlerin metinlerinde de rastlanmaktadır. Tanah'ta yer alan Babil Kulesi hikayesi ile büyük bir benzerlik taşıyan "Enki'nin Nam Şub Tableti",

⁴⁰¹ Richard Gilmour, *Bible History: Containing the Most Remarkable Events of the Old and New Testaments* (New York: Benziger Brothers, 1904).

⁴⁰² Speiser, *Genesis*, 74-78.

⁴⁰³ Umberto Cassuto, *A Commentary on the Book of Genesis* (Jerusalem: Magnes Press, 1964), 205-210.

⁴⁰⁴ Pennock, *Tower of Babel*, 125.

Sümer paganizmini netleştirmek için son derece önemlidir. Sümer dönemine tarihlenen bu tablette, insanların başlangıçta tek bir dili konuştukları ancak aniden farklı dilleri konuşmaya başladıkları anlatılmaktadır. Dillerin değişimiyle ilgili ilginç bir bakış açısı sunan bu metinde, "Tanrıların lideri, Bilge Eridu efendisi, dilleri değiştirdi, içlerine kargaşa yaydı, bir zamanlar tek bir dil varken..." gibi ifadeler geçmektedir. Bu metin, dil farklılaşmasının kökenini ve sosyal etkilerini açıklayan önemli bir kaynaktır.⁴⁰⁵

Avustralya yerlileri olan Aborjinler arasında anlatılan bir öykü ise, Babil Kulesi efsanesiyle neredeyse mükemmel bir uyum içindedir. Bu hikaye, ülkenin her bölgesini dolaşan ve aileler arasında huzursuzluk yaratan Wurriri adlı bir büyücünün ölümüyle başlar.⁴⁰⁶ Yamyam bir topluluk olan Aborjinler, büyücünün bedenini tüm halkın katılımıyla gerçekleştirecek bir şölen sırasında tüketme kararı alır. Aborjinler arasında yazılı kültürün yaygın olmaması ve sözlü kültürün hakim olması nedeniyle, şölen sırasında herkes şarkılar söylemeye başlar ve tüm katılımcılar büyücünün bedeninden aldıkları parçayı yer. Ancak, katılımcılar kısa sürede fark ederler ki, yedikleri parçaya bağlı olarak farklı dillerde konuşmaya başlarlar. Büyücü, ölümünden önce insanları anlaşmazlığa düşürmek amacıyla her birinin farklı bir dil konuşmasını sağlayacak bir büyü yapar ve bu şekilde dilleri karıştırarak intikamını alır.⁴⁰⁷

Dil çeşitliliğinin oluşumuna dair bir başka örnek olan Tayland efsanesi, önceki iki öyküyle paralel bir yapıya sahiptir. Hikaye, şu şekilde anlatılır: Bir zamanlar, vahşi doğanın içinde cesur bir prenses yaşarmış.⁴⁰⁸ Sarayın kralı, bu cesur prensesi korumak amacıyla onu sarayda tutmayı arzulamış ve ona mutfaktaki pirinç torbalarını sayma görevi vermiş. Ancak kız, bu durumdan hoşnut olmayarak izini kaybettirmiş ve ormana kaçmıştır. Onu arayan muhafızlar, dev bir piton yılanıyla karşılaşmışlar ve prenses yılanın formunu alarak muhafızlara saldırmıştır. Muhafızlar, yılanı öldürmek için mızraklarını kullanmışlar ve bu sırada her biri farklı bir kişilik kazanmış, farklı dillerde konuşmaya başlamışlardır. Anlamadıkları dillerle konuşan muhafızlar arasında çıkan kavga, onları birbirlerinden uzaklaştırarak dünyanın dört bir yanına dağılmalarına neden olmuştur.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Erhan Altunay, *Paganizm-2: Mezopotamya – Mısır* (İstanbul: Hermes Yayınları, 2015), 92.

⁴⁰⁶ Altınörs, *50 Soruda Dil Felsefesi*, 46.

⁴⁰⁷ Marina Yaguello, *Hayali Diller*, çev. Necmettin K. Sevil (İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2008), 30.

⁴⁰⁸ Altınörs, *50 Soruda Dil Felsefesi*, 46.

⁴⁰⁹ Yaguello, *Hayali Diller*, 30.

Dilin kökeni ve çeşitliliği konusu, insanlığın tarih boyunca merak ettiği ve çeşitli açıklamalar getirmeye çalıştığı bir alanı oluşturur. Özellikle dinî metinler ve mitolojiler, dilin kökeni ve çeşitliliğiyle ilgili çeşitli görüşler sunmuştur. Sami kökenli dinlerde, dilin kökeni genellikle tanrısal bir müdahaleye bağlanır. Örneğin, Babil Kulesi efsanesi gibi metinlerde, Tanrı'nın dilleri karıştırmasıyla dil çeşitliliğinin ortaya çıktığına inanılır. Bu tür metinlerde, dilin insanlar arasındaki birliği sağlayan önemli bir faktör olduğu vurgulanırken, Tanrı'nın insanların isyanını cezalandırmak amacıyla dilleri karıştırdığına dair bir iddia öne sürülür. Diğer kültürler ve toplumlar ise dilin kökenini farklı şekillerde açıklamıştır. Bazı mitolojilerde, dilin farklılaşması tanrıların veya doğaüstü varlıkların insanlara verdiği bir ceza olarak yorumlanmıştır. Bu açıklamalarda, dilin evrimi ve çeşitliliği, insanların farklı coğrafi bölgelere yayılması ve farklı kültürel etkileşimler sonucunda doğal yolla ortaya çıkan bir süreç olarak görülmüştür. Tabi bütün bunlarla birlikte diller yaratılışçılarının öne sürdüğü gibi tamamen yaratılıp değişmez bir biçimde Babil Kulesi'nden dağıtılmadığı, zaman içinde adım adım inşa edilen ve plansız değişimlerle birbirinden türeyen yapılar halin de günümüze kadar geldiği öne sürülmektedir.⁴¹⁰

3.4. BABİL KULESİ MİTİNDE TANRI TASAVVURU

Babil Kulesi miti, gerek hikayesi gerekse anlatım tarzı bakımından antik döneme ait bütün niteliklere haizdir. Bu niteliklerin içine Tanrı tasavvurunu da dahil etmek gerekir. Zira Babil Kulesi mitinde yer alan Tanrı algısı, Tevrat anlayışını yansıttığı kadar, bu metnin yazıldığı antik dönem unsurlarını da ihtiva eder.

Söz konusu mitin Tanrı algısında ilk sunduğu tasavvur, burada bahsi geçen Tanrı'nın, kudreti, adaleti, merhameti, ve insanlık üzerindeki planı gibi yönlerle Yahudi Tanrı anlayışıyla uyumlu olduğudur. Zira mitte Tanrı, Nuh'la ahitleşmesine sadık kalmakla kalmamış, insanları bir yandan affederek tekrar kozmik bir cezaya mahkum etmemiş diğer yandan da adaletiyle onların dillerini karıştırarak yeryüzüne dağılmalarına, tabiri caizse sadece kendi insani dertlerine düşmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla söz konusu Tanrı tasavvurunun sadece rahmet sıfatı yönünden değil, ilkelerine sadık bir Tanrı olduğu ve duygusal bir varlık olarak sunulmadığıdır. Böylece

⁴¹⁰ Pennock, *Tower of Babel*, 146.

Tanrı, bir yandan mutlak egemenliğini kurarken diğer yandan da yaratılış düzenine yönelik her türlü tehdidi nasıl bertaraf eder ve insanlık tarihine yeniden bir yön verir.

Babil mitinde dikkat çeken bir diğer husus, buradaki Tanrı'ya mekan izafe edilmesi ve bir yer-gök dikotomisiyle açıklanmasıdır. Yani açıkta Tevrat'ın Tanrısı gökyüzü ile ilişkilendirilmiş ve aşkınlığı böyle vurgulanmıştır. Bu bir yandan, Tanrı'ya mekan izafesinin yapılması anlamına gelirken diğer yandan da antik dönemin göklerde yaşayan eril Tanrı tasavvuruna bir göndermedir. Burada Tanrı, adeta Güneş Tanrı Marduk gibi hem ahdi sembolize eder hem de gökyüzünü. Ya da Sümer Tanrısı Enlil gibi gökte yaşayan ve yeryüzündeki insanların faaliyetlerinden rahatsız olan bir Tanrı imgesi sunar. Bu anlatım biçimi, Tanrı ile insan arasındaki aşilamaz ontolojik farklılığın bir göstergesi de kabul edilebilir, yani Tevrat'ın Tanrısı her bakımdan yüce ve erişilemezdir. Bu yaklaşım, özellikle Eski Ahit'teki Tanrı tasviri ile uyum içerisindedir. Tanrı, yaratıcı ve mutlak kudret sahibi olarak gökyüzünde bulunmakta, gök ile yer arasındaki sınırı belirleyen bir varlık olarak kabul edilmektedir. Bu ayrım, Tanrı'nın yüceliğini vurgularken, aynı zamanda ona duyulan saygının ve korkunun temellerini de oluşturmaktadır.⁴¹¹ Tanrı'nın gökte bulunduğunu ve dilediğini yaptığını,⁴¹² benzer şekilde "Gökler, bile seni barındıramaz" ifadeleriyle kudreti tekrar tekrar vurgulanmıştır.⁴¹³

Bu bağlamda Yahudi Tanrı anlayışının temel niteliklerinden biri olan tek Tanrı inancı, Tanrı'nın gökte yalnız olması ile pekiştirilmektedir. Gökyüzünde Tanrı olarak bir konuma sahip olan Yahve'nin karşısında Tanrıça yer almaz; ona eşlik eden bir dişi tanrı figürü haliyle mevcut değildir. Antik Yakın Doğu'nun birçok kültüründe yer alan tanrı ve tanrıça eşleşmeleri Yahudilikte görülmez ve bu durum Yahve'nin tek başına her şeyin yaratıcısı olmakla birlikte yöneticisi olduğu inancını da sağlam bir zemine oturtur.⁴¹⁴ Bu zeminden hareketle Tanrı'nın tekliği O'nun mutlak kudretinin bir belirtisidir. Bu belirtiyi açıklayan "Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir" ifade⁴¹⁵ Yahudi monoteizminin temel ilkesini oluşturmaktadır.

⁴¹¹ Michael D. Coogan, *The Old Testament: A Historical and Literary Introduction to the Hebrew Scriptures* (New York: Oxford University Press, 2009), 49-50.

⁴¹² Mez.11:3-5.

⁴¹³ I.Kr.8:26

⁴¹⁴ Mark S. Smith, *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel* (Grand Rapids: Eerdmans Publishing, 2002), 19-21, 23.

⁴¹⁵ Tes.6:4

Bu mutlak egemenliğe karşı Yahve, insani nitelikler sergileyen bir Tanrı olarak da betimlenmiştir. Yahudilikte Tanrı, kimi zaman yarattığı insanlar benzeri davranışlar ve duygular sergileyen bir varlık olarak ele alınırken, bu durum antropomorfik (insan biçimci) ve antropopatik (insan benzeri duygulara sahip) bir Tanrı anlayışını işaret eder. Yahve, öfkelenişinde bu öfkesini açıkça gösterir; gerektiğinde sevgi, koruma veya öfke gibi duyguları net bir şekilde belli eder.⁴¹⁶ "Rab, merhametli, lütufkar, geç öfkelenen, sevgi ve sadakat dolu bir Tanrı'dır" ifadesi ile Tanrı'nın duygusal nitelikleri tasvir edilmiştir.⁴¹⁷ Ayrıca Tanah'ın bazı yerlerinde Yahve'nin halkının ihanetine karşı öfkeleniş de belirtilmiştir.⁴¹⁸

Yahve'nin bu müdahil nitelikleri, aynı zamanda onun Yahudi milletine özgü bir ulusal tanrı olarak şekillendiğini de ortaya koymaktadır. Her ne kadar evrensel bir yaratıcı olarak kabul edilse de, Yahudi milletine özel bir yakınlık gösterdiği ortada bir durumdur. Özellikle Nuh ile yapılan ahitte, Tanrı'nın İsrail halkı ile kurduğu özel bağdan söz edilir. Tanrı, Nuh'un oğullarından Sam'ın soyunu seçen, kutsayan ve ahit yapan bir tanrı olarak tanıtılır.⁴¹⁹ Tanrı, ahidine sadık kalarak İsrail halkına bu ahdin karşılığında bir daha yeryüzüne tufan göndermeyeceğine dair söz verir.⁴²⁰ Aynı şekilde, Tanrı, İbrahim ve soyuyla bir ahit yaparak onların Tanrısı olacağını da ifade eder.⁴²¹

Fakat insanların kibrine ve isyankar tutumlarına karşılık Tanrı, onları yine cezalandırır ve bu ceza tufanda olduğu gibi yok edici değil, düzenleyici bir nitelik taşımaktadır.⁴²² Tanrı, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için yeni bir düzen sağlar ve onları yeryüzüne yayar. Bu eylem ve dillerin karışması Tanrı'nın hem adil hem de merhametli yönünü yansıtmakla birlikte onun insanlık ve israiloğulları üzerindeki koruyucu ve rehberlik edici rolünü de ayrıca vurgular.⁴²³

Tanrı'nın insanlar üzerindeki planının önemli bir parçasını Babil Kulesi miti teşkil eder. Tanrı, insanları yaratırken onlara yeryüzünü doldurmalarını ve

⁴¹⁶ Terence E. Fretheim, *God and World in the Old Testament: A Relational Theology of Creation* (Nashville: Abingdon Press, 2005), 118-121.

⁴¹⁷ Çık.34:6-7

⁴¹⁸ Yeş.63:11.

⁴¹⁹ Smith, *The Early History of God*, 45-47.

⁴²⁰ Yar.9:8-17.

⁴²¹ Yar.17:7-10.

⁴²² Sherman, *Babel's Tower Translated*, 53.

⁴²³ M. Sarna, *Genesis*, 85-90.

çoğalmalarını emretmiştir.⁴²⁴ Bu emir Tanrı'nın yaratılış amacının bir parçasıdır ve insanlığın farklı diller ve kültürler geliştirmesine yol açmıştır.⁴²⁵ Fakat göklere ulaşan bu kule, Tanrı'nın “yeryüzünü doldurun”⁴²⁶ buyruğuna karşı birleşik bir toplumsal birlik ve kendini gösterme simgesi olarak şekillenmiştir. Bu gururlu günahkâr topluluk, Kabil gibi, Tanrı'dan ve muhtemelen birbirlerinden uzaklaşmaları durumunda varoluşsal bir anlam kaybı yaşayacakları korkusunu içlerinde taşırlar. Kabil gibi onlar da, Tanrı'ya rakip olabilecek kalıcı bir şehirde içlerinde taşıdıkları bu kaygıya bir çözüm bulma faaliyetine girerler. Babil Kulesini inşa edenler ile Kabil ve onun şehir kurma düşüncesi arasında doğrudan bir bağlantı kurulduğu görülür. Aslında kutsal metinde yer almayan Babil halkının karakterizasyonu, kötü şöhretli bir diğer figür olan Kabil aracılığıyla tamamlanmaktadır.⁴²⁷

Kule üzerinden aktarılan mit, teolojik ve kültürel açıdan önemli etkiler bırakmıştır. Teolojik açıdan, Tanrı'nın kudreti, adaleti ve merhameti vurgulanırken, kültürel olarak ise insanlığın farklı dillere ve kültürlere sahip olmasının kökeni açıklanır. Bu mit, Tanrı'nın insanlar üzerindeki planını ve insanın sınırlarını bilmeleri gerektiğini hatırlatır. Aynı zamanda, mitin insanlık tarihindeki etkisi, dil ve kültür çeşitliliğinin kökeni ve önemi üzerine yapılan birçok çalışmada kendini gösterir.⁴²⁸

Babil anlatısının hem antik hem de modern yorumlarında belirleyici bir ana tema öne çıkmaktadır.⁴²⁹ Bu bağlamda, Gerhard Von Rad'ın katkılarından biri, Tekvin'in ilk on bir bölümünde insanlığın Tanrı'dan sürekli bir kutsama almasına karşın, buna tekrar tekrar itaatsizlik ve isyan ile yanıt verdiği teolojik bir dinamığe dikkat çekmiş olmasıdır. Yahve her durumda insanlığa ikinci şansı sunmaya çalışır; Hristiyan teolojisinde bu, “lütuf” olarak adlandırılır. Örneğin, insanlar Aden'den kovulmalarına rağmen Tanrı, onların örtünmesi için giysi sağlar; tufan tüm yaratılışı yok ederken, Tanrı gelecek nesillerin devamını sağlamak için bir adamı ve ailesini seçer. Von Rad, Babil Kulesi'ni ise farklılaşmamış insanlığın son büyük meydan okuyuşu olarak yorumlar. Bu teolojik düzen içinde insan günahı ve ilahi lütuf birbirine bağlıdır; bu durum Babil'in inşacılarına yönelik olumsuz bir yorumu neredeyse zorunlu kılar. İnsanların Tanrı'ya karşı Prometheus vari bir eyleme kalkışması,

⁴²⁴ Yar.1:28.

⁴²⁵ Hamilton, *The Book of Genesis*, 347-350.

⁴²⁶ Yar.9:1.

⁴²⁷ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 52-53.

⁴²⁸ Alter, *Genesis*, 40-45.

⁴²⁹ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 54-55.

Tanrı'nın bir kez daha lütuf sunma gereğini doğurur; ancak bu kez lütuf, tüm uluslar arasından belirli bir aile ile yapılan antlaşma formundadır. İbrahim'in çağrısı, Babil'in kalıntıları üzerine inşa edilir ve bu yorum çerçevesinde Babil'in günahkârlığına ilişkin herhangi bir kuşkuyla yer bırakılmaz.⁴³⁰

Bu mit, Tanrı tasavvurları açısından detaylı bir şekilde incelendiğinde, Tanrı'nın kudreti, adaleti, merhameti ve insanlık üzerindeki tasarrufu gibi birçok önemli temayı ortaya çıkarmaktadır.

3.5. BABİL KULESİ'NİN YIKILIŞI SONRASI İNSANLIK

Tanah'ta Babil Kulesi mitinin anlatıldığı bölümde, milletlerin dünya üzerine yayılması ve farklı diller konuşmaya başlamaları olayı ele alınmaktadır. Babil Kulesi öyküsü, insanların yeryüzünde çoğalma emri verilmesine rağmen, bu emre karşı gelerek hatalı ve ukala bir dayanışma sergilemenin bir örneğini sunmaktadır. Ayrıca yeryüzüne dağılma meselesi “semereli olun ve çoğalın” Tanrısal emrin bir sonucu olarak kabul edilebilir.⁴³¹ Yahudi geleneğine göre, Babil Kulesi hadisesi Ata İbrahim'in 48 yaşında olduğu zaman diliminde, alemin yaratılışının 1996. yılında Tufan'dan 340 sene sonra gerçekleşmiştir. Dünyadaki tüm uluslar, günümüz Irak'ı olarak bilinen Babil topraklarında toplanmıştır ve herkes tek bir dili, “Laşon Akodeş-Kutsal Dil” olan İbranice'yi konuşmaktadır. Ayrıca kule yıkılana dek bu dilin kullanıldığı iddia edilmekte⁴³² ve İbranice'nin, dünyanın yaratılışı sırasında kullanılan tek dil olduğu kabul edilmektedir.⁴³³ Babil Kulesi hikayesi, Hz. Nuh'tan Ever ve Peleg'e kadar olan nesillerin soy ağacını ayırdığına inanılmaktadır.⁴³⁴ Peleg zamanında ayrılan insanlar, İbrahim'le yapılan ahitle bir araya gelmiştir.⁴³⁵ Bu anlatım, İsrailoğulları'nın soyunu Ever üzerinden İbrahim'e bağlama niyetini yansıtmaktadır. Nuh'tan İbrahim'e kadar olan nesil, İbranilerin ataları olarak kabul edilir.⁴³⁶ Ata İbrahim, kardeşleri ve ailelerinin hikayesi ile sona eren bap, aslında insan neslinin

⁴³⁰ Von Rad, *Genesis a Commentary*, s. 148-150.

⁴³¹ Yar.9:1-7

⁴³² Sherman, *Babel's Tower Translated*, 115.

⁴³³ *Tora ve Aftara: Bereşit*, 1/71.

⁴³⁴ Yar.10:25

⁴³⁵ Yar.12:1-3, 15:1-21, 17:1-14.

⁴³⁶ Bapta sırasıyla Sam (Şem)-Arpahşad-Şelah-Ever-Peleg-Re'u-Serug-Nahor ve Terah ile bunların ömürlerinden bahsedilmektedir. Nesil bağlamında ise seçere Arpahşad (11. nesil), Şelah (12. nesil), 'Ever (13. nesil), Peleg (14. nesil), Re'u (15. nesil), Serug (16. nesil), Nahor (17. nesil), Terah (18. nesil) ve Hz. İbrahim (Avram) şeklindedir. Bk. Gaon, *Tevrat Tefsiri*, C: I., 349.

hikayesinden İbranilerin, diğer bir ifadeyle İsrailoğulları'nın hikayesine geçişi belirtir.⁴³⁷

Babil Kulesi'nin inşa edilmesine dair anlatı, muhtemelen Mezopotamya zigguratlarının varlığını açıklamaya yönelik bir girişimdir. Bu devasa yapılar, genellikle yıkık ve harap halde olduklarından, İbraniler için insanlığın güvensizlik ve aşağılanmaya yol açan güç hirsının bir sembolü olmuştur. Sümerler ise, zigguratların gökle yer ve tanrılarla insanlar arasında bir bağlantı oluşturduğuna inanmışlardır, bu nedenle Sümer kültüründe bu tür bir anlatının olması pek muhtemel değildir. Ancak, yeryüzündeki tüm halkların "tek bir dil ve aynı kelimelere sahip olduğu" bir dönemin var olduğu ve bu mutlu durumun bir tanrı tarafından sonlandırıldığı düşüncesinin, Sümer kahramanlık destanı Enmerkar ve Aratta Beyi'nde yer alan altın çağ pasajı ile bir paralelliği bulunabilir.⁴³⁸

Babil Kulesi'nin hikayesi, Mezopotamya'nın anıtsal mimarisi ile İbranilerin dini görüşleri arasında bir köprü kurar. Kule, insanın tanrıya ulaşma arzusunu ve bu arayışın sınırlarını sembolize ederken, Sümerler için zigguratlar kutsal birer bağ işlevi görmüştür. Sümerlerin dini inanışlarında, tanrıların ve insanların birlikte çalışarak dünya düzenini kurdukları bir altın çağ kavramı bulunurken, İbraniler bu birlikteliği isyan olarak görmüş ve tanrı tarafından cezalandırıldığına inanmışlardır.

Babil kulesinin yıkılmasının ardından her bir sülale, kendi dilini kullanmaya, kendi topraklarını seçmeye ve kendi şehrini kurmaya başlamıştır, böylece bağımsız uluslar oluşturmuş ve evrensel bir hükümdarı tanımamışlardır. Tanrı, yetmiş meleşini bu ulusları denetlemek ve gözetlemekle görevlendirmiş ve Abram'ın soyunu ben doğrudan gözleyeceğim ve onlar İbranice konuşmaya devam edecekler şeklinde ifade etmiştir.⁴³⁹ Buna rağmen, Nemrut Şinar ülkesindeki yönetimini sürdürmüştür.⁴⁴⁰ Yeni şehirler olan Ereş, Akat ve Kaine'yi kurarak bu bölgelere insanlar yerleştirmiş, üzerlerinde hakimiyet kurmuştur. Nemrut, Ham'ın ilerleyen yaşlarında dünyaya gelen oğlu Kuş'un soyundan gelmektedir. Tanrı'nın Adem ve Havva için deri giysiler yaptığı rivayet edilen bu emanetleri Kuş, özenle bir yerde saklayarak oğlu Nemrut'a devretmiş ve onu kutsamıştır. Bu emanetler, aslen Nuh'un soyundan gelir ve oğlu Sam'a miras olarak düşer, fakat Ham tarafından gasp edilmiştir. Nemrut, yirmi yaşında dedesinin

⁴³⁷ Gaon, *Tevrat (Tora) Tefsiri*, 1/349.

⁴³⁸ Kramer, *Sümerler*, 386.

⁴³⁹ Yas.32:8-9.

⁴⁴⁰ Sherman, *Babel's Tower Translated*, 49.

gasp ettiği bu kutsal emanetleri ilk defa giydiğinde, olağanüstü bir güç kazanır. Tüm hayvanlar ve kuşlar giysileri gördüklerinde ona boyun eğip secde ettiler. İnsanlar, bu durumu Nemrut'un gücünün bir göstergesi olarak yorumladılar⁴⁴¹ ve onun için “Rabbin önünde kudretli bir avcı” ifadesini kullanmaktan çekinmediler.⁴⁴² Tanrı, ona avlanma konusunda sınırsız bir yetenek ve cesaret bahşetmiş oda her avında bir mabet inşa ederek Tanrı'ya adaklar sunmayı asla ihmal etmemiştir.⁴⁴³

Yakub'un kardeşi Esav, Nemrut'un giysilerini gördüğünde, bu giysilere karşı derin bir arzu duydu; sonunda onu öldürerek giysileri ele geçirdi. Bu giysilerin Esav için arzu uyandırdığını nereden anlıyoruz? Çünkü metinde şöyle bir ifade geçmekte: “Rebeka, büyük oğlu Esav için değerli giysiyi aldı.” Esav, bu giysileri giydiğinde, aynı zamanda onların aracılığıyla kudretli bir kahraman olarak anıldı; bu durum, “Esav kurnaz bir avcıydı” ifadesiyle de desteklenmektedir. Yakub, babası İshak'ın huzurundan ayrıldığında ise, “Esav kötü bir kişidir, bu giysileri giymeye layık değildir” dedi. Yakub yeryüzünde müsait bir yeri kazıp giysileri oraya sakladı;⁴⁴⁴ nitekim metinde şöyle bir ifade geçmekte: “Toprağa gizlemiş bir ilmek, yoluna koyulmuş bir kapan bekliyor onu.”⁴⁴⁵

Ata Yakup'un Luz/Betel'de geçirdiği gece konaklamasına dair bilinen öykü⁴⁴⁶ de Esav'ın öfkesinden kaçıp, uykuya daldığı bir noktada ilahi bir ziyaretle karşılaştığı anda önemli bir anlam bulur. Bu anlatı ile Babil anlatısının birlikte ele alınmasında beis yoktur. Her iki öykü de bir kişi ya da grubun belirli bir yerden başka bir yere doğru yönelmesini içerir; Yakup ve Babil halkı doğruya, Mezopotamya'ya doğru hareket etmektedir. Ayrıca, her iki öyküde de bir konaklama anı gerçekleşir. Detay gibi görünse de, her iki anlatıda da taşlardan söz edilmektedir: Babil halkı taş yerine tuğla kullanmayı tercih ederken, ata Yakup başını koymak için bir taş seçer. Bu aşamada göksel ve dünyevi âlemler bir noktada kesişmektedir. Metinler arasındaki en belirgin paralellik, gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan bağıdır. Bununla birlikte, bu bağın doğasında bir farklılık bulunmaktadır. Kuleyi inşa edenler, kendi iradeleriyle başı göklere degecek bir yapı yapmaya çalışırken, Yakup'un ilahi deneyimi Tanrı'nın

⁴⁴¹ Hayim Nahman Bialik ve Yehoshua Hana Ravnitzky (ed.), *The Book of Legends: Sefer Ha-Aggadah*, çev. William G. Braude, (New York: Schocken Books), 29.

⁴⁴² *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 178.

⁴⁴³ Graves, Patai, *İbrani Mitleri*, 181-183.

⁴⁴⁴ *Pirkê de Rabbi Eliezer*, (28B. i.) 175.

⁴⁴⁵ Ey.18:10.

⁴⁴⁶ Yar.28:10-22.

iradesiyle şekillenir; başı göğe ulaşan bir ‘merdiven’ veya ‘basamak’ ata Yakup’a açılır. Burada insan iradesi ve ilahi vahiy arasında keskin bir karşıtlık gözlemlenir.⁴⁴⁷ İnsan kendi çabasıyla yücelmeye çalışırken, Tanrı Yakup’a bir yol açarak ona ilahi bir lütufta bulunur. Bu da, insanın kibri ve sınırlı gücü karşısında, Tanrı’nın iradesinin yüceliğini tekrar tekrar okuyuculara hatırlatır.

Mitolojik anlatılara göre, Tanrı’nın insanların sınırlı gücüne bağlı olarak sergiledikleri kibirlerini cezalandırması sonucunda dillerin karışması ve insanların farklı coğrafyalara dağılmasıyla dil çeşitliliği ve kültürel farklılıkların ortaya çıkması sağlanmıştır.⁴⁴⁸ Dil evrimi üzerine yapılan araştırmalar, insanların iletişim ihtiyaçlarına nasıl yanıt verdiklerini ve bu süreçte dil yapılarının nasıl değiştiğini incelemektedir. Ayrıca bu süreç, insanların yaşam tarzlarının, geleneklerinin ve inançlarının çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu olay, insan topluluklarının dilsel ve kültürel çeşitlilik içinde nasıl şekillendiğini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunar ve dilbilimciler ile antropologların bu çeşitliliklerin evrimi üzerine yaptıkları araştırmalara önemli bir katkı sağlar.⁴⁴⁹

Babil Kulesi’nin yıkılmasının ardından farklı bölgelere göç eden toplulukların bir kısmının deniz yolunu kullanarak seyahat ettiği düşünülmektedir. Kutsal Kitap’ta “kıyı halkları” olarak anılan bu gruplar, kıyı bölgelerine ve adalara yerleşmişlerdir. Örneğin, Akdeniz’deki Yunanlı Yavan ve Tiras gibi bazı kabileler, erken dönemlerden itibaren denizcilikte yetkinleşmiştir. Göç süreçlerinde tekneler, daha sonra da daha büyük gemiler kullanılmıştır. Nuh ve oğullarının gemi yapımı konusunda yetenekli oldukları göz önüne alındığında, bu bilgiyi sonraki nesillere aktarmış olmaları mümkündür. Nuh’un, tufan sonrasında uzun yıllar yaşadığı ve Sam ile birlikte dillerin ayrıldığı dönemde hayatta olduğu bilindiğine göre, deniz yolculuğuna dair bilgilerin aktarımına da katkı sağlamış olabilirler. Ra II⁴⁵⁰ gibi antik teknelerle yapılan deneyler, basit yapıdaki teknelerin dahi Atlantik Okyanusu’nu geçebileceğini göstermiştir; bu da Hawaii halkının veya Maya lideri Itzamna gibi bazı kişilerin farklı kıtalara deniz

⁴⁴⁷ Sherman, *Babel’s Tower Translated*, 57-58.

⁴⁴⁸ Leick, *The Babylonians*, 100-150.

⁴⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir; Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: W. W. Norton & Company, 1997). Ayrıca bk. Renfrew, *Archaeology and Language*; David Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

⁴⁵⁰ Ra II, Norveçli kaşif Thor Heyerdahl tarafından 1970 yılında inşa edilen ve antik Mısırlıların Atlantik Okyanusu’nu geçip Amerika’ya ulaşabileceğini kanıtlamak için tasarlanan bir sazdan yapılmı teknedir. Bu tekne, antik Mısır’da kullanılan papirüs teknelerinin model alınmasıyla üretilmiştir. Detaylı bilgi için Bk. Thor Heyerdahl, *The Ra Expeditions*, (New York: Doubleday and Company, 1971).

yoluyla ulaşmış olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Aynı şekilde, bazı göçmenlerin Atlantik'i aşarak Avrupa veya Afrika'dan Amerika kıtasına ulaşmış olabilecekleri de ihtimaller dahilinde incelenmeye açıktır.⁴⁵¹

Göç hareketleri kara yoluyla da gerçekleşmiş ve ilk yerleşimler Babil çevresinde kurulmuştur. Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan gibi medeniyetler bu bölgelerde gelişmiş; buradan da insanlar Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılmışlardır. İlk olarak Orta Doğu'da yoğunlaşan topluluklardan bazı ailelerin daha uzak bölgelere göç ettikleri düşünülmektedir. Bu göç sürecinde, bazı aile üyeleri yeni bölgelere giderken diğerleri bulundukları bölgelerde kalıp topluluklarını genişletmiştir. Bu göç hareketleri sonucunda her millet farklı coğrafi bölgelerde kendine ait yerleşim alanları kurmuştur. Yunanistan ve Avrupa'dan Afrika ve Asya'ya kadar uzanan yerleşim süreci, çeşitli doğal engellere rağmen sürmüş ve göçlerin birkaç yüzyıl boyunca devam ettiği tahmin edilmektedir. Tufan sonrası buzul çağının etkisiyle deniz seviyelerinin düşmesi kara köprülerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu düşüş, Bering Boğazı gibi bölgelerde kara bağlantılarını ortaya çıkararak Asya'dan Amerika'ya göçleri mümkün kılmıştır.⁴⁵² Yaratılışçı bakış açısına göre, tufan sonrası gelen bu buzul çağı iklimin soğumasına ve göçlerin genişlemesine katkı sağlamıştır. Soğuyan deniz seviyeleri karaların genişlemesine yol açarken, volkanik patlamaların üst atmosferde yarattığı soğuma etkisi de bu buzul çağının süresini uzatarak buzlanmanın uzun yıllar boyunca devam etmesine neden olmuştur. Bu etkiler, göç eden toplulukların yeni kara yolları ve bağlantılar aracılığıyla farklı bölgelere ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde özellikle Bering Boğazı üzerinden Asya'dan Amerika'ya geçişler mümkün hale gelmiştir. Benzer şekilde, Kuzey Denizi'nin sığ kısımları Avrupa ile İngiltere arasında kara bağlantıları oluşturmuştur. Günümüz arkeolojik kazılarında, bu bölgelerde antik yerleşim izlerine ve eski aletlere rastlanmaktadır. Bu bulgular, deniz seviyesinin düşük olduğu bu dönemde kara köprülerinin insanlar tarafından yeni kıtalara ulaşmak için kullanıldığına dair önemli kanıtlar sunmaktadır.⁴⁵³

⁴⁵¹ Hodge, *The Tower of Babel*, 58-60.

⁴⁵² Deniz seviyesi, günümüzden yaklaşık 130 metre daha alçaktaydı. Güneybatı Asya'nın kıta sahanlığı açıktaydı ve Bering Boğazı kara durumundaydı. Yaklaşık MÖ 11.000'de iklimde kayda değer bir ısınma başladı ve buz tabakaları hızla çekilmeye başladı; MÖ 8500'den itibaren sonraki 1000 yıl içinde deniz seviyesi 27 metreden fazla yükseldi. Bu süreçte Baltık ve Kuzey Denizleri oluştu ve MÖ 6000 civarında Britanya bir ada haline geldi. Detaylı bilgi için Bk. Clive Ponting, *Dünya Tarihi: Yeni Bir Bakış Açısıyla*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), 16.

⁴⁵³ Hodge, *The Tower of Babel*, 60-66.

Asya, Afrika, günümüzde dünyanın en karmaşık dil yapılarından birini barındırmaktadır. İki milyon yıl öncesine kadar uzanan erken bir Homo türünün Asya'da evrim geçirdiği ve sonrasında bu türün yerini önce Homo erectus, ardından Homo sapiens'in aldığı bilinmektedir. Asya'nın birçok dil ailesinin en yakın veya nihai kaynağı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu dillerin son Buzul Çağı boyunca etkili olduğu düşünülmektedir. Bazı dillerin, yaklaşık 30.000 yıl önce (kimi kaynaklara göre 60.000 yıl önce) Bering Boğazı'nı geçerek Amerika kıtasının ilk dillerini oluşturduğu kabul edilmektedir.⁴⁵⁴ Binlerce yıl sonra, iklimin ısınmasıyla birlikte bu dillerin devam eden biçimleri Asya'nın farklı bölgelerine ve başka yerlere yayılmıştır. Bugün bu diller, Çin-Tibet, Altay, Ural, Kafkasya ve Paleo-Asyatik dil aileleri olarak adlandırılmaktadır.⁴⁵⁵

Netice itibariyle Babil Kulesi'nin yıkılışı, insanlık tarihinde derin izler bırakan bir olay olarak, farklılıkların bir araya geldiği ve iletişim kopukluklarının toplumlar üzerindeki etkilerini gözler önüne seren bir uyarı niteliğinde kalmaya devam etmektedir. Bu olay, sadece fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda dinlerin ve mitolojilerin evriminde de büyük etkiler yaratmıştır. Kule'nin yıkılması, farklı kültürlerdeki tufan efsanelerinin temelini oluşturmuş ve insanlığın kibir ve günahkarlığına dair derin düşüncelerin kaynağı olmuştur. Ayrıca, bu olay monoteistik dinlerin temel inançlarına da yansımıştır. Yahudi-Hristiyan geleneğinde Babil Kulesi'nin yıkılması, Adem ve Havva'nın ilk günahı gibi, Tanrı'ya karşı gelmenin bir sembolü olarak yorumlanmaktadır.⁴⁵⁶ Hikaye, Tanrı'ya karşı işlenen bir isyanın ve bunun sonucunda gelen cezalandırmanın teması etrafında şekillenir ve bu açıdan ilk günah ile paralellik gösterir. İslam inancında ise insanların kibri ve aşırılığının cezalandırılması olarak yorumlanabilir. *Enuma Eliş* destanında bu olay, tanrıların insanlıkla olan ilişkisini, yaratılışın amacını ve dünya düzeninin kuruluşunu anlama çabalarıyla örtüşmektedir. Babil Kulesi'nin yıkılışının dini ve mitolojik etkileri, insanların inanç sistemlerini ve kültürel kimliklerini nasıl şekillendirdiğini daha iyi anlamak adına oldukça önemlidir. Bu olay, insanlığın tarih boyunca dinler ve

⁴⁵⁴ Michael Cook, *Kısa Dünya Tarihi: İnsanın Dünya Üzerindeki Macerası*, çev. Melahat Fındık (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 66-108-340.

⁴⁵⁵ Steven Roger Fischer, *Dilin Tarihi*, çev. Muhtesim Güvenç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 61.

⁴⁵⁶ Yar.3:1-24.

mitolojiler aracılığıyla kendini ifade etme ve evreni anlama çabasının bir yansıması olarak da okunabilir.

SONUÇ

Mezopotamya'nın dini yapıları ve mitolojik anlatıları ile Tanah'ta yer alan bazı temel olaylar arasında benzerlikler ve ayrılıklar, antik dünyanın dini düşünce sisteminin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Mezopotamya, çok tanrılı dini yapısı ve zengin mitolojik birikimiyle, bölgenin dini, sosyal ve kültürel yapısında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Zaman içinde bu etkiler, farklı medeniyetler arasında oluşan dinamiklerle birlikte değişime ve dönüşüme uğramıştır.

Mezopotamya'nın Tanrı Sistemi ve Gök-Yer ayrımı üzerine yapılan incelemeler, bu uygarlıklarda tanrılar arasındaki hiyerarşiyi ve gök ile yerin her bir medeniyetin kozmolojik düşüncesindeki yerini meydana çıkarmaktadır. Sümerler, Akadlar, Babilliler ve Asurlular, kendi tanrısallık düzenlerini oluştururken, gök ve yer kavramlarını bu düzenin temeline yerleştirmişlerdir. Bu kavramlar, tanrılar ve insanlar arasındaki ilişkileri şekillendirmiş ve ritüellerle desteklenmiştir. Her bir medeniyet, kendi kültürel ve dini yapılarına uygun olarak bu düzeni yorumlamış ve çeşitlendirmiştir.

Mezopotamya'daki zigguratlar ve ibadetler üzerine yapılan araştırmalar, bu toplumların dini inançlarının ve tanrı tasavvurlarının somut göstergelerini sunmaktadır. Tapınaklar, yalnızca ibadet yerleri olarak değil, tanrıların dünyadaki ikametgâhları olarak da büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, zigguratlarda gerçekleştirilen ritüeller ve adak sunumları, tanrılarla olan bağın güçlendirilmesi ve toplumsal dini birliğin sağlanması amacıyla üstlenmiştir. Bu ritüeller, hem bireylerin hem de toplumun tanrılarla ilişkisini sağlam bir zemine oturtmaktadır.

Tanah'ta anlatılan Babil Kulesi'nin inşası öncesi olaylar ve bu olayların Mezopotamya mitolojisi ile olan bağlantıları, antik dönem inanç sistemlerinin ortak temellerine işaret etmektedir. Kayin'in isyanı ve Nuh Tufanı gibi anlatılar, Mezopotamya mitolojisi ile Tanah arasında belirgin paralellikler göstermektedir. Kayin'in isyanı ve sonuçları, tanrıya başkaldırma ve bunun neticelerini işlerken, Nuh Tufanı anlatısı tanrısallık adalet ve merhameti vurgulamaktadır. Her iki kültürde de bu olaylar, tanrı-insan ilişkilerinde belirleyici bir otorite olarak yerini korumaktadır.

Babil Kulesi anlatısı, insanın tanrıya ulaşma ve onunla eşit olma çabasını sembolik olarak ifade eder. Kule'nin yapım süreci ve mimarisi, Mezopotamya'daki zigguratların dini ve kozmolojik işlevlerini yansıtır. Bu yapılar, insanların tanrılara

yakın olma isteğini ve bu isteğin tanrılar tarafından nasıl algılandığını gösterir. Tanrı'nın Babil Kulesi'ne verdiği tepki, insanın mağrur adımlarına karşı tanrısal düzenin korunması gerektiğine dair bir mesaj içerir. Tanrı'nın dillerin karışmasına yol açması, tanrısal otoritenin sorgulanmasının sonuçlarını vurgulamaktadır.

Babil Kulesi mitindeki Tanrı tasavvuru, adalet ve gazap kavramları etrafında şekillenir. Tanrı, insanların sınırlarını zorlayan girişimlerine karşı kozmik düzeni koruma amacını üstlenir ve bu düzeni tehdit eden her türlü eyleme müdahale eder. Bu mit, insanın tanrısal iradeye itaat etmesi gerektiğini ve tanrısal düzenin devamlılığının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Kule'nin yıkılması, insanların çeşitli dillere ve kültürlere bölünmesi dini çeşitliliğin başlangıcını simgelemektedir.

Mezopotamya'nın çok tanrılı dini yapısı ile Tanah'ın monoteist inanç sistemi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları incelemek, antik dünyanın dini düşünce sistemlerini anlamamıza katkı sağlar. Mezopotamya ve Yahudilik arasındaki mitolojik ve teolojik farklılıklar, her iki kültürün kendine özgü dini ve mitolojik perspektiflere sahip olduğunu gösterir. Bu benzerlikler ve ayrılıklar, antik dönemdeki dini etkileşimlerin karmaşıklığını ve modern dinler üzerindeki etkilerini anlamlandırmak için önemli ipuçları sunar. Bu bağlamda, Mezopotamya ve Yahudi dini gelenekleri arasındaki mitolojik ve teolojik farklılıklar, insanlık tarihinin ortak dini mirasını ve bu mirasın günümüz inanç sistemlerine olan etkilerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

A Concise Dictionary of Akkadian. ed. Jeremy Black vd. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2000.

Ağırman, Ali. "Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler." Erzurum, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2014.

Ahmed Cevdet Paşa. *Kısas-ı Enbiya*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 2010.

Al-Azmeh, Aziz. "Iblis and Iblisology: The Satanic Verses in Early Islam." "Der Islam", 69(2), 1992, ss. 233-248.

Albright, William F. "The Archaeology of Palestine". Harmondsworth: Penguin Books, 1960.

Alter, Robert. *Genesis: Translation and Commentary*. New York: W. W. Norton & Company, 1996.

Altınörs, Atakan. *50 Soruda Dil Felsefesi*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012.

Altunay, Erhan. *Paganizm-2: Mezopotamya – Mısır*. İstanbul: Hermes Yayınları, 2015.

Andre-Salvini, Beatrice. *Babil*. Çev. Elâ Uluatam. 2. basım. Ankara: Dost Yayınevi, 2019.

Andersen, F. I., ed. "The Book of the Secrets of Enoch (2 Enoch)". In "The Old Testament Pseudepigrapha, Volume 1: Apocalyptic Literature and Testaments", edited by James H. Charlesworth, ss. 91-213. New York: Doubleday, 1983.

Armstrong, Karen. *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil. Merkez Kitapçılık Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*, çev. Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu. Pegasus Yayınları, İstanbul, 2018.

Babil Yaratılış Destanı - Enuma Eliş, Çev. Selim F. Adalı - Ali T. Görgü. Editör Hande Koçak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Bahrani, Zainab. *Mesopotamia: Ancient Art and Architecture*. London: Thames & Hudson, 2017.

Baş, Mustafa “Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2013), 165-179.

Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi*. Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001.

Berggren, James L., ve Alexander Jones. *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.

Bertman, Stephen. *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Bialik, Hayim Nahman ve Yehoshua Hana Ravnitzky, ed. *The Book of Legends: Sefer Ha-Aggadah*. Çev. William G. Braude. New York: Schocken Books, 1992.

Bottéro, Jean. *Religion in Ancient Mesopotamia*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.

Bottéro, Jean. *Mesopotamia: Writing, Reasoning, and the Gods*. University of Chicago Press, 1995.

Black, Jeremy ve Anthony Green. *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*. Yayına Hazırlayan: Necdet Hasgöl. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003.

Black, Jeremy, ve Anthony Green. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: The British Museum Press, 1992.

Brueggemann, W. *Genesis. Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching*. John Knox Press, 1982.

Breasted, James H. *A History of Egypt*. New York: Charles Scribner's Sons, 1905.

Britannica Educational Publishing. *Mesopotamia: The World's Earliest Civilization*. Editör Kathleen Kuiper. New York: Encyclopædia Britannica, Inc., 2011.

Bryce, Trevor. *Kısa Babil Tarihi*, çev. Ekin Duru. Say Yayınları, İstanbul, 2023.

Budge, E. A. Wallis. *Babil'in Tarihi ve Babil'de Yaşam*, çev. Faruk Gültekin. On bir Yayınları, İstanbul, 2016.

Budge, E. A. Wallis. *The Egyptian Sudan: Its History and Monuments*. London: Kegan Paul, 1907.

Byron, John. *Cain and Abel in Text and Tradition*. Brill, Boston, 2011.

Campbell, Joseph. *Mitsel İmge*, çev. Ogün Baştürk ve Yunus Emre Ceren. Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2022.

Campbell, Joseph. *Batı Mitolojisi: Tanrının Maskeleri III*. çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: Isık Yayınları, 2016, 2. baskı.

Campbell, Joseph. *İlkel Mitoloji*. çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 1995, 2. baskı.

Cassuto, Umberto. *A Commentary on the Book of Genesis*. Jerusalem: Magnes Press, 1964.

Collins, Andrew. *Göbekli Tepe: Tanrılarının Doğuşu*. Çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2016.

Coogan, Michael D., *The Old Testament: A Historical and Literary Introduction to the Hebrew Scriptures*. New York: Oxford University Press, 2009.

Crawford, Harriet. *Sumer and the Sumerians*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Ceram, C. W. *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler: Arkeolojinin Romanı*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.

Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Clayton, Matt. *Sumerian Mythology: Captivating Myths of Gods, Goddesses, and Legendary Creatures of Ancient Sumer and Their Importance to the Sumerians*. 2019.

Charles, Robert Henry (Trans.). *The Book of Enoch: Translated from Professor Dillmann's Ethiopic Text*. Society for Promoting Christian Knowledge, 1917.

Charles, R. H., ed. *The Life of Adam and Eve*. Oxford: Clarendon Press, 1913.

Challaye, Felicien. *Dinler Tarihi*. çev. Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 2007. 6. Baskı.

Charlesworth, James H. *The Old Testament Pseudepigrapha: Volume 1: Apocalyptic Literature and Testaments*. New York: Doubleday, 1985.

Cilacı Osman, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınevi, İstanbul, 2001.

Cook, Michael. *Kısa Dünya Tarihi: İnsanın Dünya Üzerindeki Macerası*. Çev. Melahat Fındık. İstanbul: Say Yayınları, 2012.

Çağıl, Necdet. *Kitabı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi: Tahrif Olayının İçyüzü ve Tarihi Arka Planı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Çınar, Aynur. *Antik Dünyada Kutsal Ruh'un Öncüsü Küllî Ruh*. İnsan Yayınları, İstanbul, 2022.

Çınar, Aynur. "Yahudi Dinî Literatüründe Ruh ve Kutsal Ruh/Ruah Ha-Kodeş: Kökeni ve Yansımaları." İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Davidson, Gustav. *A Dictionary of Angels, Including the Fallen Angels*. Free Press, 1994.

Dalley, Stephanie. *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. Oxford University Press, 1989.

Demirci, Kürşad. *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*. Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul, 2013.

Demirci, Kürşad. *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2021, 3. b.

Diamond, Jared. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W. W. Norton & Company, 1997.

Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Ed., Teoman Tunçdoğan. Gelişim Yayınları, İstanbul.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Epstein, Isidore, ed. and trans. *Talmud Bavli: Tractate Kiddushin*. Volume 3, Seder Nashim. London: The Soncino Press, 1939, Kiddushin 30b: 6.

Eliade, Mircea. *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, çev. Mehmet Emin Özcan. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2020.

Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına*. Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.

Ergin Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın, 2009.

Sargon Erdem, “Babil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1991), 4/392.

Ergüven, Abdullah Rıza. *Tanrıları Nasıl Yarattık*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2000.

Fischer, Steven Roger. *Dilin Tarihi*, çev. Muhtesim Güvenç. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Fishbane, Michael. *Biblical Myth and Rabbinic Mythmaking*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Foster, Benjamin R. *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*. Bethesda: CDL Press, 2005.

Flavius Arrianos, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

Frahm, Eckart. *Assyria: The History and Legacy of the Empire of Ashur*. Bloomsbury Publishing, 2017.

Frankfort, Henri. *Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature*. University of Chicago Press, 1978.

Freedman, H. ve Simon, Maurice, çev. Talmud Bavli: Kiddushin 30b. Londra: Soncino Press, 1939.

Fretheim, Terence E., *God and World in the Old Testament: A Relational Theology of Creation*. Nashville: Abingdon Press, 2005.

Friedman, R. E. *Who Wrote the Bible?* HarperOne, 1987.

Gaon, Sa'adya (Sa'id b. Yûsuf el-Feyyûmî). *Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye: Tanah (Tora) Tefsiri*, çev. Nuh Arslantaş. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018.

Gesenius, William. *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, çev. Edward Robinson, Oxford: Clarendon Press, 1962.

George, Andrew. *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction and Critical Edition*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

George, Andrew R. *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*. Oxford University Press, 2003

George, Andrew. *House Most High: The Temples of Ancient Mesopotamia*. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 1993.

George, Andrew. *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*. London: Penguin Classics, 2000.

George, Andrew. "A Stele of Nebuchadnezzar II [Tower of Babel stele]." In *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*, edited by

Andrew George, 153-169. Bethesda, Md.: CDL Press, 2011. (Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology 17; Manuscripts in the Schøyen Collection, Cuneiform Texts 6).

Gilmour, Richard. *Bible History: Containing the Most Remarkable Events of the Old and New Testaments*. New York: Benziger Brothers, 1904.

Graves, Robert ve Raphael Patai. *İbrani Mitleri Tekvin- Yaratılış Kitabı*, çev. Uğur Akpur. Say Yayınları, İstanbul, 2022.

Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Royal Inscriptions*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1972.

Güler, İlhami ve Ömer Özsoy. *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*. Fecr Yayınevi, Ankara, 2015.

Güler İsa, "Osmanlı Dönemi'nde Yabancı Arkeologlar Tarafından Babil Harabelerinde Yürütülen Kazı Çalışmaları," İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Haleva, Yitshak vd. *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 1. Kitap: Bereşit*, çev. Moşe Farsi. Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2010.

Haldun, İbn. *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.

Hallo, William W., ve William Kelly Simpson. *The Ancient Near East: A History*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971.

Hamilton, Victor P. *The Book of Genesis: Chapters 1-17*. Grand Rapids: Eerdmans, 1990.

Hannah, Darrell D. *Michael and Christ: Michael Traditions and Angel Christology in Early Christianity*. Mohr Siebeck, 1999.

Hanok'un Gizemleri, Baruh'un Kıyameti, çev. Damla Saydam Çizme, (CBN Yayıncılık, İstanbul, 2013).

Harman, Ömer Faruk. “Dağ.” “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi”, TDV Yayınları, İstanbul, 1993.

Harman, Ömer Faruk. “Hâbil ve Kâbil.” “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi”, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.

Harman, Ömer Faruk. “Yâfes.” “TDV İslâm Ansiklopedisi”, İstanbul, 2013.

Harrington, D. J. “Pseudo-Philo”, *The Old Testament Pseudepigrapha*, editör: James H. Charlesworth, Doubleday & Company. Inc., New York, 1983, Cilt 2.

Hartman, Louis F. -S. David Sperling, “Names of God”, *Encyclopedia Judaica*, ed. F. Skolnik-M. Berenbaum (Jerusalem: Thompson & Gale, 2007), 7/674.

Hasanoğlu, Eldar. *Nûh Kanunları ve Nûhîlik*, İsam Yayınları, Ankara, 2019, 2.b.

Herodotos, *Tarih*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

Heiser, Michael S. *The Unseen Realm: Recovering the Supernatural Worldview of the Bible*. Lexham Press, 2015.

Heidel, Alexander. *The Babylonian Genesis: The Story of Creation*. Chicago: University of Chicago Press, 1951.

Heyerdahl, Thor. *The Ra Expeditions*. New York: Doubleday and Company, 1971.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebu Bekir. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. 1. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Horrox, Geoffrey. *The History of Astrology*. London: Continuum, 1992.

İvgin, Enis & Çınar, Aynur, “Kötülük Kavramı Bağlamında Yahudi ve İslâm Geleneginin Evel/Habil-Kayin/Kabil Kıssasını Yorumlaması”, “Genç Mütefekkirler Dergisi”, 5(2), 2024. ss. 476-507.

Ibn Ezra Commentary. “Genesis”. Sefaria (Erişim Tarihi, 11.06.2023).

Jacobsen, Thorkild. *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*. New Haven: Yale University Press, 1978.

Johnson, M. D. "Life Of Adam And Eve", *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. James H. Charlesworth, Doubleday & Company. Inc., New York, 1983, Cilt 2.

Kahraman, Ferruh. "Bir Tefsir-Antropoloji Polemiği: İnsanoğlunun Uygarlık Serüveni." "ESOGÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi", Eylül 2020.

Kamacı Gencer, Duygu. "İkidillilik ve Çokdillilik Kavramlarına Toplum Dilbilimsel Bir Bakış." "Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar". Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2022.

Karakurt, Deniz. *Türk Söylence Sözlüğü*. Google Kitap Projesi, 2011. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf> (Erişim Tarihi 10.10.2024)

Kaşgarlı Mahmud. *Divân-ı Lügati't-Türk*, çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.

Kaya, Elif Bayrak. "Hâbil ile Kâbil Kıssası ve Minyatür Sanatına Yansımaları." "Motif Akademi Halkbilimi Dergisi", Mart 2020.

Kinder, Hermann, Werner Hilgemann. *Dünya Tarihi Atlası*. Ed. Hüseyin Bağcı, çev. Leyla Uslu. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012, 4. baskı, Cilt 1.

Kuhr, Amélie. *Eski Çağ'da Yakındoğu: Yaklaşık M.Ö. 3000-330*. Çev. Dilek Şendil. 1. cilt. 6. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Kurtoğlu, Ramazan. *Babil'den Günümüze İsrail-Amerikan Kehanetleri*. İstanbul: Destek Yayınları, 2019.

Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi: Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Kramer, Samuel Noah. *Sümerler: Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*. Çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Kriwaczek, Paul. *Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization*. New York: St. Martin's Press, 2012.

Kutsal Kitap Eski Yeni Antlaşma. Kitabı Mukaddes Şirketi ile Yeni Yaşam Yayınları, Mart 2020.

Kuzgun Şaban, “Ham”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, C: 15., s. 395-396.

Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Lambert, W. G. "The Theology of Death." *Death in Mesopotamia*, ed. Bendt Alster, 22-25. Kopenhag: Akademisk Forlag, 1980.

Lambert, Wilfred G. "The Cosmology of Sumer and Babylon." *Orientalia* 53, No: 2 (1984): 178-183.

Leick, Gwendolyn. *Mesopotamia: The Invention of the City*. Penguin Books, 2001.

Leick, Gwendolyn. *The Babylonian World*. London: Routledge, 2003.

Leick, Gwendolyn. *The Babylonians: An Introduction*. London: Routledge, 2009.

Liverani, Mario. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge, 2013.

Mark, Joshua J. "Ziggurat." *World History Encyclopedia*. 2011. (Erişim Tarihi, 20.02.2024).

Martínez, Florentino García. “Eve’s Children in the Targumim”. *Eve’s Children: The Biblical Stories Retold and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*. 27-46. Ed. Gerald P. Luttikhuisen. Brill: Leiden, 2003.

Martin McNamara, ed. and trans. “The Aramaic Bible, Volume 1A: Targum Neofiti 1: Genesis”. Collegeville, MN: Liturgical Press, 1992.

Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. Milet Nihal Yayınları, İstanbul, 2021.

Midrash Rabbah: Genesis. Çev. H. Freedman. London: The Soncino Press, 1939.

Michalowski, Piotr. "Mesopotamian Gods and Pantheons." *Civilizations of the Ancient Near East*, editör Jack M. Sasson, 1905-1912. New York: Charles Scribner's Sons, 1995.

Memiş, Ekrem. *Eskiçağda Mezopotamya*. Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, 3. Baskı.

Menzies, Allan. *Dinler Tarihi*. Çev. Muhammed Gürsoy. Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2021.

Mesopotamia, The World's Earliest Civilization. Ed. Kathleen Kuiper. New York: Britannica Educational Publishing, 2011.

Michael Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East* (New York: Facts on File, 1990), s. 202.

Murtonen, A. *A Philological and Literary Treatise on The Old Testament Divine Names* (אל, אלה, אלהים and יהוה). Helsinki: Yayınevi yok, 1952.

Museum Boijmans (Erişim Tarihi, 22 Haziran 2024).

Nemet, Nejat & Karen Rhea. *Daily Life in Ancient Mesopotamia*. Westport: Greenwood Press, 1998.

Nasr, Seyyed Hossein. *Islam: Religion, History, and Civilization*. HarperOne, 2003.

Neusner, J. *The Talmud: What It Is and What It Says*. Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Oates, Joan. *Babylon*. London: Thames & Hudson, 1979.

Oppenheim, A. L. *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. Chicago: University of Chicago Press, 1964.

Oppert, Julius. *Études Sumériennes*. Paris: Imprimerie Nationale, 1875.

Ossendrijver, Mathieu. *Babylonian Mathematical Astronomy: Procedure Texts*. Berlin: Springer, 2012.

Öztürk, Mustafa. “Kur’an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kışması.” “Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi”, Haziran 2004.

Pagels, Elaine. *The Origin of Satan*. Vintage Books, 1995.

Palabıyık, M. Hanefi & Korkut Dindi. “İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem (a).” “Siyer Araştırmaları Dergisi”, Ocak-Haziran 2021.

Pardee, Dennis. “The Ugaritic Texts and the Origins of Western Literacy.” “The Biblical Archaeologist”, 1997.

Parpola, Simo. "Assyrian Identity in Ancient Times and Today." *Journal of Assyrian Academic Studies* 18, no. 2 (2004): 5-27.

Pennock, Robert T. *Tower of Babel: The Evidence against the New Creationism*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999.

Pike, Albert. *Irano-Aryan Faith and Doctrine as Contained in the Zend Avesta*. The Standard Printing Co, 1924.

Piñero, A. “Angels and Demons in the Greek “Life of Adam and Eve”. *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 24/2 (December 1993).

Pirê de Rabbi Eliezer, (PRE). çev. Gerald Friedlander, Hermon Press, New York, 1970, 25A. i. 26A. i. 28B. i.

Pollock, Susan. *Ancient Mesopotamia: The Eden That Never Was*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Postgate, Nicholas. *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*. London: Routledge, 1992.

Ponting, Clive. *Dünya Tarihi: Yeni Bir Bakış Açısıyla*. Çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.

Philo, “The Works of Philo, Volume II: On the Posterity of Cain and His Exile”. Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1988.

Philo of Alexandria- *De Posteritate Caini (Kayın'ın Soyu Üzerine)*, Éditions du Cerf, 1972, 112-125. (Yunan-İskenderiye Kütüphanesi Koleksiyonu)

Rabbeinu Bahya’s Commentary on Genesis, 4:2, Seferia (Erişim Tarihi, 04.05.2024).

Radner, Karen. *Mezopotamya*, çev. Beste Hertsch. Runik Yayınları, İstanbul, 2021.

Reed, Annette Yoshiko. *Fallen Angels and the History of Judaism and Christianity: The Reception of Enochic Literature*. Cambridge University Press, 2005.

Renfrew, Colin. *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Reyes, Alina. *Lilith*. Çev. Nermin Acar. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2000.

Roberts, J. M. *Dünya Tarihi*, çev. İdem Erman. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.

Rohl, David M. *Efsane*, çev. Soner Üstün. Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 2013.

Roux, Georges. *Ancient Iraq*. Penguin Books, 1992.

Sarıkcıoğlu Ekrem, “Kur’an ve Arkeoloji Işığında Nuh Tufanı”, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010.

Sarna, Nahum. *Understanding Genesis*. New York: Schocken Books, 1966.

Sarna, Nahum M. *Genesis: The Traditional Hebrew Text with New JPS Translation*. Jewish Publication Society, 1989.

Saggs, H.W.F. *The Might That Was Assyria*. Sidgwick & Jackson, 1984.

Selz, Gebhard J. *Sümerler ve Akadlar: Tarih, Toplum, Kültür*. Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2020.

Scurlock, Joann ve Burton R. Andersen. *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*. Urbana: University of Illinois Press, 2005.

Schimmel, Annamarie. *Dinler Tarihine Giriş*, ed. Recep Kibar. Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999.

Schubert, Kurt. *Yahudi Tarihi*, çev. E. Derya Yamaner. Runik Yayınları, İstanbul, 2021.

Segal, M. H. "El, Elohim and Yhwh in the Bible", *The Jewish Quarterly Review* 46/2 (Oct., 1955).

Sherman, Phillip Michael. *Babel's Tower Translated: Genesis 11 and Ancient Jewish Interpretation*. Leiden: Brill, 2013.

Shlomo Yitzchaki (Rashi)- *Yaratılış 6:2 üzerindeki yorumu, Rashi Commentary on the Torah*, Jerusalem, Feldheim Publishers, 1988, s. 64.

Sönmez, Veysel. *Bilim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2013, 3. baskı.

Smith, Mark S., *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing, 2002.

Smith, William. *A Dictionary of the Bible*. New York: Hurd and Houghton, 1863.

Speiser, Ephraim Avigdor. *Genesis: Introduction, Translation, and Notes*. Anchor Bible Series. New York: Doubleday, 1964.

Stuckenbruck, L. T. *The Myth of Rebellious Angels: Studies in Second Temple Judaism and New Testament Texts*. Mohr Siebeck, 2017.

Steinkeller, Piotr. "On Rulers, Priests and Sacred Marriage: Tracing the Evolution of Early Sumerian Kingship." In *Priests and Officials in the Ancient Near East*, edited by Kazuko Watanabe, 180-186. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1999.

Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi*. Fecr Yayınları, İstanbul, 2020.

Targum Pseudo-Jonathan: Genesis 4:1., çev. Michael Maher. Aramaic Bible, Vol. 1B. Edinburgh: T & T Clark, 1992.

Tanah, çev. Hakkı Demirel, İstanbul: Müjde Yayıncılık, 1996.

Tavernier, Jean-Baptiste. *Tavernier Seyahatnamesi*. Çeviren Teoman Tunçdoğan, Editör Stefanos Yerasimos, Yayına Hazırlayan Ali Berktay. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

The Book of the Cave of Treasures. çev. E. A. Wallis Budge. London: The Religious Tracot Society, 1927.

Tirmizî. *Sünen*. Tefsîr 37:3,4; Menâkıb 69.

Turner, Alice K. *Cehennemin Tarihi*. Çev. Ayhan Sargüney. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

Toprak, Bilal. *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*. İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2020.

Thomas, Brett Lee. *The Rise of Mystery Babylon, Vol. 2: The Tower of Babel (Part 1)*. Parallel World Books, 2015.

Uhlig, Helmut. *Tarihin Başlangıcında Bir Halk: Sümerler*. Çev. Nilgün Ersoy. İstanbul: Totem Yayınları, 2018.

Westenholz, Joan Goodnick. *Legends of the Kings of Akkade: The Texts*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 1997.

Woolley, Leonard. *The Ziggurat and its Surroundings at Ur*. London: British Museum Press, 1939.

Van De Mieroop, Marc. *The Ancient Mesopotamian City*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Van de Mieroop, Marc. *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC*. Blackwell Publishing, 2003.

VanderKam, James C., ed. and trans. *The Book of Jubilees*. Lovanii: E. J. Brill, 1983, II.

VanderKam, James C. *The Book of Jubilees: A Critical Text*. Leuven University Press, 1989.

Von Rad, Gerhard. *Genesis a Commentary*, The Westminster Press, Philadelphia, 1961.

Van Wolde, Ellen J. "A Semiotic Analysis of Genesis 11:1-9: The Tower of Babel". *Journal for the Study of the Old Testament* 22, no. 73 (1997).

Yaguello, Marina. *Hayali Diller*. Çev. Necmettin Kâmil Sevil. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Yıldız, Aynur. "Yahudi ve İslâm Literatüründe Hz. Ya'kup ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma." İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Yılmaz, Faruk. *Dinlerin Kökeni*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.

Wenham, G. J. *Genesis 1-15. Word Biblical Commentary*. Word Books, 1994.

Wiggermann, Frans A.M. "Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts." *Cuneiform Monographs* 1. STYX Publications, 1992.

Winter, Irene J. "Art and Empire: The Royal Image and the Visual Dimensions of Assyrian Ideology." *Journal of the American Oriental Society* 113, no. 1 (1993): 69-100.

Woods, Christopher. "At the Edge of the World: Cosmological Conceptions of the Eastern Horizon in Mesopotamian Religion." *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 7 (2007): 109-113.

https://www.worldhistory.org/Chogha_Zanbil (Erişim Tarihi 10/03/2024).

<https://www.schoyencollection.com/history-collection-introduction/babylonian-history-collection/tower-babel-stele-ms-2063> (Erişim Tarihi 26/10/2024).

